جاء الحق وزہق الباطل ان الباطل کان زہوقا

الحمد للہ والمنۃ کہ رسالہ نافعہ در تردید انواع الملاہی البدع

المسمّٰی

بوارق الاسماع
فی الحاد من یحل السماع

مصنفہ

جناب حضرت قاضی صاحب میر عالم دامت فیوضہم

سنہ ۱۳۱۱ھ

در مطبع منشی فخر الدین لاہور طبع شد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ الذی ھدانا لھذا وما کنا لنھتدی لولا ان ھدانا اللہ والصلوٰۃ علی رسول الھادی الی الحق خاتم النبیین محمد العربی الامی وعلی آلہ واصحابہ اجمعین وبعد بر ضمائر ارباب علم دین مخفی نماند کہ ملا فیض عالم ساکن درویش کہ نام قریہ از ضلع ہزارہ است رسالہ تالیف کردہ ونامش وجیز الصراط نہادہ واکثر بلکہ کل آن مخالف امور حقہ شرعیہ است مگر خاصۃً در آخر آن خاتمہ بر جواز سماع غنا وآلات ملاہی کردہ اگرچہ در اول رسالہ ذکر سماع صوفیہ کردہ مگر از ضمن عبارات وقول محمد غزالی کہ آوردہ از ان عموماً وخصوصاً جواز مستحب وسنت بودن او قرار دادہ وخلائق را در ورطہ ہلاک انداخت فی سماع وغنا وملاہی را با قوال ضعیفہ وشاذہ لباس استحباب وسنت پوشانیدہ وخرق اجماع نمودہ باشد کہ غرض او تردید فتوی مولانا صوابہم وعلماء متبحرین علاقہ چھچھ ویوسف زئی وپشاور وغیرہ است چہ ایشان بر حرمت سماع وغنا وآلات ملاہی جہد خود را بذل نمودہ فخر ان اللہ لا یضیع اجر المحسنین حاصل کردند واز حسد شدند بر جواز بلکہ استحباب وسنت ووجوب ملا مذکور رسیدہ اعاذنا اللہ منہ پس لازم افتاد کہ تردید بر خیالات او نوشتہ شود لہذا این ہیچمدان قاضی میر عالم سکندرپوری خاکپائے علماء دین متین ہرچہ بقدر وسعت خود دیدہ است از کتاب وسنت واقوال علماء حنفیہ مجتہدین ومفسرین ومحدثین آئمہ اربع نقل کردہ پیش نظر علماء میکند وامید مغفرت باری دارد وتوقع دارد کہ علماء دین امر عقوبت بلیغ توجہ فرمودہ ہرچہ حق باشد بگویند واللہ الہادی الموفق

و نام این رساله بوارق الاسماع فی الحاد من یحلل السماع نهاده شد
و ترتیب این رساله در شش فصل کرده شد فصل اول در نقل استدلال مؤلف فصل دوم
در تردید استدلال مؤلف از احادیث فصل سوم در اثبات حرمت سماع از آیات و احادیث
فصل چهارم در تردید اجتهاد نفس مؤلف فصل پنجم در تردید استدلال مؤلف از اقوال
فقهاء فصل ششم در تردید استدلال مؤلف از اقوال صوفیه و نیز بخدمت صرافان
علم عرض است که مؤلف در رساله خود نقل از کتاب بوارق الاسماع فی تکفیر من یحرم السماع
آورده و این بنده بمقابلهٔ او همون نام را بتبدیل لفظ یحل استعمال کرده نگر درین عیبی نیست
زیرا که چنین نام کتاب از مصنفات محمد غزالی هم هست و مؤلف که از مقلدان محمد غزالی
است تبرکاً نام رساله خود هم بنام او مقرر کرده لهذا ضرورت افتاد که من هم بمقابلهٔ او پردازم
بالفاظ او فصل اول خاتمة الکتاب در بیان سماع صوفیه خصوصاً سماع سادات چشتیه
که در عمده ترین اوقات مثل ایام اعراس مشائخ کبری و غیره که استماع غنا می فرمایند
بشروط شرعیه مجوزه جائز است باحادیث صحیحه و روایات فقهیه و اقوال و افعال صوفیه
صافیه اما احادیث پس بخاری و ابن ماجه روایت کرده اند عن ربیع بنت معوذ بن عفراء
رضی الله تعالی عنها قالت جاء النبی صلی الله علیه وسلم فدخل فجلس علی فراشی
کمجلسک منی فجعلت جویریات لنا یضربن بالدف و یندبن من قتل من آبائی
یوم بدر اذ قالت احدٰهن و فینا نبی یعلم ما فی غد فقال دعی هذه و قولی
ما کنت تقولین و نیز در صحیحین است که ان ابابکر دخل علی عائشة و عندها جاریتان
تدففان و تغنیان والنبی صلی الله علیه وسلم متغش بثوبه فانتهرهما ابوبکر
فکشف النبی صلی الله علیه وسلم عن وجهه وقال دعهما یا ابابکر فانها ایام
عید و فی روایة و لکل قوم عید و هذا عیدنا و مثل آنچه است آنکه روایت کرده اند از حضرت
عائشه صدیقه قالت دخل علی رسول الله صلی الله علیه وسلم و عندی جاریتان
تغنیان بغناء بعاث الحدیث و نیز روایت کرده است ابوداؤد از عمرو بن شعیب عن ابیه
عن جده که یک عورت در حضور اقدس حاضر شده عرض نمود که یا رسول الله من نذر کرده بودم

کرد تیکہ حضور از جنگ بسلامت بیایند من در حضور عالی دف زنم و اشعار خوانم فرمودند اوف نذر کرده حال از حضور اقدس حکم صادر ست کہ لا ایفاء النذر فی معصیۃ اللہ تعالی رواہ مسلم و ابن ماجہ از حضرت انس روایت کردہ کہ چون حضور اقدس وز مہاجرۃ در مدینہ طیبہ بمحلہ بنی النجار قیام پذیرفت آنجا یک جماعت جواری غنا با شعار و دف مینمودند و می گفتند شعر نحن جوار من بنی النجار + یا حبذا محمدا من جار + حضور اقدس میفرمودند اللہ یعلم انی لاحبکن و نیز بیہقی از عائشہ صدیقہ رض روایت کردہ کہ یکوقت در مدینہ بود کہ بحضور جناب سرور عالم زنان و دختران و کودکان غنا میکردند باین اشعار ؎ طلع البدر علینا من ثنیات الوداع + وجب الشکر علینا ما دعی للہ داع + ایہا المبعوث الینا جئت بالامر المطاع + و بخاری از عائشہ صدیقہ رض آوردہ کہ قالت زفت امرءۃ الی رجل من الانصار فقال نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لما کان معکم لھو فان الانصار یعجبھن اللھو و نیز ترمذی از عائشہ صدیقہ رض روایت کردہ کہ قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اعلنوا ھذا النکاح واجعلوہ فی المساجد واضربوا علیہ بالدفوف و نیز ابن حبان وغیرہ از عائشہ صدیقہ رض روایت کردہ اند کہ قالت کانت عندی جاریۃ من الانصار زوجتھا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا عائشۃ الا تغنین فان ھذا الحی من الانصار یحبون الغناء و نیز ابن ماجہ وغیرہ از ابن عباس رض روایت کردہ اند کہ قال انکحت عائشۃ ذات قرابۃ لھا من الانصار فجاء رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال اھدیتم الفتاۃ قالوا نعم قال ارسلتم معھا من تغنی قالت لا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان الانصار قوم فیھم غزل فلو بعثتم معھا من یقول اتیناکم اتیناکم فحیانا وحیاکم + ولولا الحنطۃ السمراء لم تسمن عذاراکم این آن احادیث اند کہ بحضور جناب پا باجازت شان معمول بہا شدہ اند و در بعضی ایشان بعضی از خلفاء راشدین و اکثر از اصحابہ نیز حاضر بودند و آن احادیث غنا کہ از صحابہ ثابت اند بسیار اند اینجا بیک اکتفا کردہ میشود نظر الی من تجنب عن بالاعتساف نسائی از عامر بن سعد روایت کردہ کہ قال دخلت علی

۱ رواہ ابو داؤد و ... سنن ترمذی ۱۲

۲ مرقات ... ۱۲

۳ ابن ماجہ ... ۱۲

قرظة بن کعب و ابی مسعود الانصاری فی عرس و اذا جوار تغنین فقلت انتما
صاحبا رسول الله صلی الله علیه وسلم و من اهل بدر یفعل هذا عندکم فقالا
اجلس ان شئت فاسمع معنا و ان شئت اذهب قد رخص لنا فی اللهو عند
العرس و اما اقوال فقهاء پس علامه طحطاوی در حاشیه در مختار در باب اجاره فاسد
آورده که قال القانی عن ظهیر الدین اسحق الولوالجی رجل استاجر رجلا لیضرب
له الطبل ان کان للهو لا یجوز لانه معصیة و ان کان للغزو و العرس و القافلة یجوز
لانه طاعة انتهی در منتخب اللغات آورده که طبل نقاره که می نوازند و آن را یک طرف
پوست میباشد و گاهی دو طرف نیز میگیرند اطبال و طبول جمع انتهی و در کریم اللغات
آورده که طبل عربی ڈھول هندی انتهی و در صراح آورده که طبل دهل انتهی و در کریم اللغات
گفته که دهل عربی ڈھول هندی پس از تعلیل ولوالجی که لانه طاعة معلوم گردید که برای طاعات
اگر غنا کنند جائز است و ملاهی که جمع ملاه که اسم آله است یعنی آله لهو پس ازان هم
هویداست که اگر غنا برای فسق و فجور کنند نه برای طاعات پس آلات غنا
دران حالة ملاهی خواهند گردید نه در حالیکه آلات عبادت شوند بلکه دریں حالت
نام شان معابد خواهد بود و حجة الاسلام حضرت امام محمد غزالی رحمة الله علیه در کتاب
خود بوارق الالماع فی تکفیر من یحرم السماع آورده که و فی انکار سماع الغناء و سماع
ضرب الدف و الاصوات الحسنة مخالفة السنة و مخالفة السنة اعتقادا غرضها
کفر و الاعراض عنها و الانتهاء عنها فسق و ورد فی مسلم و البخاری عن الربیع بنت
معوذ بن عفراء قالت جاء النبی صلی الله علیه وسلم و جلس علی فراشی و عندی
جویریتان یضربان بالدف و یندبن من قتل من ابائی یوم بدر فقالت احداهما و فینا
نبی یعلم ما فی غد فقال صلی الله علیه وسلم دعی هذا و قولی ما کنت تقولین
فهذا الحدیث دال علی انه صلی الله علیه وسلم سمع صوت الدف و الغناء و الشعر
من الجویریتین من غیر حاجة فسماع الغناء و اصوات الدف من الرجل یکون
[illegible] الا [illegible] کیف وقد [illegible] صلی الله علیه وسلم الجویرتین بالغناء شعرا و ضرب الدف

حيث قال فقولي ما كنت تقولين والامر للوجوب اذا تجرد عن القرائن
كقوله تعالى اقيموا الصلوة وللندب للقرينة كقوله فكاتبوهم ان علمتم فيهم
خيرا وللاباحة للتقرير ايضا كقوله تعالى واذا حللتم فاصطادوا وههنا
يحتمل الوجوب لانه صلى الله عليه وسلم امرهما مشافهة فلا يجوز مخالفته
لانه صلى الله عليه وسلم امرها باعادة ما كانت تقوله اولا وهو صلى الله عليه
وسلم يصغي الى معانيه فاذا طلب عليه الصلوة والسلام شيئا من غيره
حالة اصغائه الى الجواب فيجب عليه ذكره لقوله تعالى يا ايها الذين امنوا استجيبوا لله
وللرسول لما يحييكم وروى ايضا البخاري ومسلم عن عائشة رض قالت
دخل عليها ابو بكر وعندها جويريتان يضربان بما تقاولت به الانصار يوم
بعاث والنبي صلى الله عليه وسلم متغش بثوبه فانتهرهما ابو بكر فكشف النبي
صلى الله عليه وسلم وقال دعهما يا ابا بكر فانهما ايام عيد فهذا الحديث بصراحته
دال على جواز سماع الدف والغناء وصوابهما والرد على منكرهما وفيه بيان
لزجر المنكر ودفعه عن الانكار لانه عليه السلام نهى عن الانكار عليهن وقال تعالى
لقد كان لكم في رسول الله اسوة حسنة فمن قال ان سماع الغناء حرام وضرب
الدف حرام وحضورهما حرام فكانه قال ان النبي صلى الله عليه وسلم
سمع حراما ومنع الناهي عن الحرام ومن اعتقد ذلك كفر بالاتفاق
فان قيل يجوز هذا في يوم العيد لا في غيره لانه قيد جوازه في يوم عيد قلنا
اتفاق على ان خصوص السبب لا يمنع عموم الحكم اذا كان في حادثة
وفي هذا الحديث اشارة الى ان كل حالة يكون فيها فرح القلوب وطيبة
الخواطر في ايام العبادة وغيرهما جاز فيها السماع بالدف والغناء والاشعار
وفي مسند احمد ان الحبشة كانوا يزفنون بين يدي النبي ويرقصون ويقولون
محمد عبد صالح قال صلى الله عليه وسلم ما يقولون قال يقولون محمد عبد صالح
فهذا الحديث يدل على جواز الرقص وجواز سماع صوت الدف والغناء فمن

قال ان الرقص حرام وسماع صوت الدف والغناء حرام كان ذلك اعترافا
منه ان النبي صلى الله عليه وسلم حضر الحرام واقر غيره على الحرام ومن
اختلج ذلك في ظنه كفر بالاتفاق وان قال المنكر هذا كان جائزا في
حق النبي صلى الله عليه وسلم فلم قلتم انه جائز في حقنا قلنا لانه صلى الله
عليه وسلم شارع ولا يجوز للشارع ان يكتم امرا فيه حكم شرعي لقوله تعالى
ان الذين يكتمون ما انزلنا من البينات والهدى من بعد ما بيناه
للناس في الكتب اولئك يلعنهم الله ويلعنهم اللعنون وقوله تعالى
واذ اخذ الله ميثاق الذين اوتوا الكتاب لتبيننه ولا تكتمونه الآية
فلو كان فعل الرقص وحضور السماع وضرب الدف حراما كان واجبا عليه
صلى الله عليه وسلم بحكم هذه الآية ان تبينه لغيره ولو جاز له دون لغيره
وجب عليه بيانه كما ورد في الخبر ان النبي صلى الله عليه وسلم نهاهم عن
الوصال ثم فعل فلما سئلوه قال لست كاحدكم اني ابيت عند ربي
يطعمني ويسقيني ولما حضر الرقص وسماع الغناء والدف ولم ينه احدا
عن ذلك دل على جوازه مطلقا وان قال المنكر ان الرقص لعب واللعب
حرام لانه عليه الصلوة والسلام قال لا الدد مني ولا انا من الدد والدد
اللعب قلنا هذا الحديث مخصوص باللعب المحرم كالنرد والقمار وغير ذلك
لانه ورد في البخاري عن عائشة رضي الله عنها ان النبي صلى الله عليه وسلم
كان واقفا على باب بيتي والحبشة يلعبون بحرابهم في المسجد وانا انظر الى
لعبهم واذا جاز اللعب في المسجد بحضرة النبي صلى الله عليه وسلم ففي غيره
بطريق الاولى يجوز ومن قال ان اللعب مطلقا حرام كان ذلك اعترافا
منه بانه صلى الله عليه وسلم نظر الى الحرام واقر الحرام على حاله ومن اختلج
في ظنه ذلك كفر بالاتفاق فان قال المنكر في الخبر لا لعب الا في ثلث
الرمي والفرس وملاعبة الرجل مع اهله قلنا هذا حصر الحاصر للاهتمام وذلك

لا یدل علی تحریم ما سواه کما قال انما انت منذر فقد حصر حاله علیه السلام
فی الانذار ففی ذلک اشارة الی ان الانذار مختص به فقط لانه خاتم النبیین و
ذلک لا یفید الحصر فی الانذار لانه علیه السلام مبشر مبلغ وغیر ذلک
ونظیره ما یقال لا فتی الا علی ولا سیف الا ذو الفقار یعنی اللعب الکامل
والعمدة لیس الا هذه الثلثة وقد اتت امرءة انصاریة فی حضرة النبی صلی الله
علیه وسلم وقالت انی نذرت ان اضرب بین یدیک الدف فقال صلی الله علیه وسلم
ان کنت نذرت فاضربی فضربت بین یدیه وغنت شعر طلع البدر
علینا من ثنیات الوداع ء وجب الشکر علینا ما دعی لله داع ء فقد سمع
صلی الله علیه وسلم قول المرءة بالصوت والغناء وضرب الدف فمن قال ان
حضور الرقص حرام وکانه قال ان النبی صلی الله علیه وسلم امر وفعل الحرام
ومن اختلج فی ظنه ذلک کفر بالاتفاق ولا خلاف فی ان النذر لا ینعقد فی المحرم
فحینئذ دل ما ذکرنا من الاخبار والآثار علی اباحة الغناء وسماع ضرب الدف
والرقص ومما یؤکد جواز الرقص ما ذکر فی مسند احمد بن حنبل عن علی رض قال
اتیت النبی صلعم انا وجعفر وزید فقال صلعم لزید انت مولای فحجل وقال لجعفر انت
اشبهت خلقی وخلقی فحجل ثم قال لی انت منی فحجلت والحجل رقص خاص والعام
جزء الخاص فاذا جاز نوع من الرقص جاز مطلقه واستدل المنکرون بقوله تعالی
وما کان صلوتهم عند البیت الا مکاء وتصدیة المکاء الصفیر والتصدیة
ضرب احدی الراحتین علی الاخری یخرج منها صوت قلنا هذا الاستدلال
فاسد فانه تعالی منعهم من المکاء والتصدیة عند البیت ولا یلزم من منع
شیء فی حالة حرام منعه فی مقامات تغایر ذلک المحرم واستدلوا ایضا
بقوله تعالی ومن الناس من یشتری لهو الحدیث هو الغناء قلنا معنی قوله الحدیث
انه یجوز سماع الحدیث الحق سواء کان قرآنا او شعرا او غیر ذلک وقد ذکرت
احادیث صحیحة علی جواز سماع الدف والغناء والشعر وقد ورد ان من الشعر لحکمة

فدل على هذا النص على ان لهو الحديث يختص بسماع المضل الملهى عن الحق
والعبادة ما يبعد العبد عن الله وما لم يكن كذلك فهو باق على الاباحة فمن
قال ان السماع حرام فقد حرم فى الشرع ما لم يرد النص به اذ لم يرد فى
كتاب الله ولا فى سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم نص بتحريم السماع
والرقص ومن حرم فى الشرع ما ليس فيه افترى على الله تعالى وكفر بالاجماع
وايضا ان سماع العوام ورقصهم يشبه سماع الحبشة ورقصهم بين يدى
رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا خلاف فى اباحة ذلك فسماع العوام ورقصهم
كذلك وايضا ان حركاتهم فى السماع تشبه تفرجا لهم فى البساتين ولا خلاف
فى اباحة ذلك وكذلك حركاتهم فى السماع وورد فى الخبر من تشبه بقوم فهو منهم
واصحاب الحق المحض كبعض الصحابة واولياء الله كالجنيد وغيره تحركوا
فى السماع كما هو منقول عنهم وان تحرك عامى فى السماع تشبيها بهم طلبا
من بركاتهم كان منهم وقد ورد فى الخبر هؤلاء القوم لا يشقى لهم جليسهم
وايضا يلزم لمنكر الرقص والسماع وضرب الدف والغناء محاربة الله تعالى
ومحاربة الله تعالى كفر بالاتفاق وذلك انه ورد فى خبر الصحيح من عادى لى
وليا فقد بارزنى فى المحاربة ولا خلاف بين الامة المحمدية من وجدان الاولياء
فى المحمديين واتفق اهل جميع الاقطار على صحة ولاية الجنيد والشبلى ومعروف
الكرخى وعبد الله بن شقيق وغيرهم ممن هو مذكور فى رسالة القشيرية وفى
تذكرة الاولياء وغير ذلك وقد صحت عنهم وسيرهم انهم تواجدوا فى السماع
ورقصوا لما سوى الله عن قلوبهم فمن حرم السماع مطلقا فكأنه قال ان هؤلاء
الاولياء فعلوا حراما ومن نسبهم الى مباشرة فعل الحرام عاداهم قولا واعتقادا
ومن عاداهم بارز الحق ومن بارز الحق تعالى كفر بالاجماع وباء بغضب من الله
ومأواه جهنم وبئس المصير فاذا ثبت ما ذكرناه من التقريرات والدلائل
والاحاديث ان السماع مباح مطلقا وان منكره اما كافر او فاسق فهو كان مستحقا

للمريدين ووجوبا لأولياء الله تعالى في النسبة الى مقاماتهم اذهم المحرومون عمّا سوى الله تعالى كما قال في حقهم يريدون وجهه انتهى ملتقطا و در طحطاوی حاشیه در مختار آورده که ومن الفقهاء من لم يمنع الرقص حيث وجد لذة الشوق فغلب عليه الوجد واستدلوا بما وقع لجعفر ذى الجناحين لما قال له النبى صلى الله عليه وسلم اشبهت خلقى وخلقى فحجل اى مشى على رجل واحد وفى رواية رقص من لذة هذا الخطاب فلم ينكر عليه النبى صلى الله عليه وسلم رقصه وجعل ذلك اصلا لجواز رقص الصوفية عند ما يجدونه من لذة الوجد فى مجلس الذكر والسماع وفى التاتارخانية ما يدل على جوازه للمغلوب الذى حركاته كحركات المرتعش وبهذا افتى البلقينى وبرهان الدين الابناسى وبمثله اجاب بعض الحنفية والمالكية ومحل ذلك اذا خلصت النية وكانوا صادقين فى الوجد مغلوبين فى القيام والحركة عند شدة الهيام والشئ يتصف بالحلال تارة وبالحرام اخرى لاختلاف المقاصد ابو مسعود ملخصا انتهى ومولوی اسمٰعیل صاحب در صراط مستقیم از ملفوظات سید احمد صاحب نوشته که باید دانست که استماع غنا بمزامیر و اختلاط امارد بدون شهوة اگرچه از ممنوعات شرعیه نیست اما اجتناب از مثال این امور مباحه شعار اہل تقوی و صلاح ست و بسبب ہمین وجه از اکابر سالکان راه حق مثل انبیاء و صحابه چیزے از مثال این امور ماثور نیست بلکه آنچه از کلام ہدایة التیام ایشان بذوکای اہل فطانة ہویدا میگردد نوعی اجتناب و شعاری بکراہیت این امور ست چنانچه بر مہرة الحدیث پوشیده نیست اما عدم تصریح آنجناب بتحریم امثال این امور پس بنا بر حکمت غامضه ست بیانش آنکه این امور بہیچ مفسده از مفاسد شرعیه بالفعل مشتمل نیست باوجودیکه بسبب کمال رغبت نفس بسوء آنہا و شدت اشتہاء آنہا در طوائف انام اجتناب از آن از جمہور انام دشوار می شود پس اگر نص صریح از امثال این امور در شرع وارد می شد قطع نظر از ظہور مفاسد

و مضرت آن ارتکاب معصیتی شرعیه منجر و اقدام برین امور لازم می آید و اکثر امت مرحومه
بشقاوت عصیان گرفتار می شد بنا را صلیه برشمار بکراهیة امثال این اکتفا کرده شد پس
طالب حق را باید که با مثال این امور عتقاد بنور زد و آن را در سویدای قلب خود جا ندهد و در
طلب آن هیجان و سرگردان نگردد و التفاتی بصمیم قلب بسوی آن ننماید آری اگر بطریق
امور اتفاقیة امثال این امور پیش آیند مجاهرة بانکار آن امور ضرور نیست و تعرض
بحال فاعلان آن جائز نه تا تشدد فی الدین و تحریم حلال لازم نیاید انتهی ملخصا
و در مکتوبات مجددیه در مکتوبات دویست و هشتاد و پنجم جلد اول آورده اند که
سماع و وجد جماعه را نافع ست که بتقلب احوال متصف اند انتهی بعد از چند سطور
مینویسند که قسمی از منتهیان اند که سماع با وجود استمرار وقت ایشان را نیز نافع ست انتهی
بعد از چند سطور نوشته اند که با وجود برودت میل عروج دارند درین صورت سماع ایشان
را سودمند ست و حرارت بخش هر زمان بمدد سماع ایشان را عروج بمنازل قرب میسر
میشود آه و مولوی اسمعیل از ملفوظات خلیفه سید احمد صاحب در صراط مستقیم در
جمله مویدات عشق آلهی آورده که از جمله مویدات آن استماع الحان خوش و اصوات
دلکش و قصص شوق آمیز و اشعار عشق انگیز ست انتهی و شاه عبد العزیز صاحب
در وسیلة النجاة یعنی جوابات سوالات عشره پادشاه بخارا آورده اند که جواب سوال
ثامن آنکه قال السرخسی فی البدائع والسماع فی اوقات السرور تاکید للسرور
مباح ان کان ذلک لسرور مباحا کالغناء فی ایام العید وفی العرس
وفی وقت مجئی الغائب ووقت الولیمة والعقیقة وعند الولادة والختانة و
حفظ القرآن انتهی و مجد الدین فیروزآبادی صاحب قاموس در سفر السعادت آورده
که در باب ذم سماع غنا حدیثی وارد نشده کذا فی ترجمة الشیخ الدهلوی و در دستور القضاة
آورده که من انکر السماع فقد انکر علی سبعین صدیقا انتهی و آنچه ابن حزم
ظاهری مزامیر و ملاهی را علی الاعلان مباح گفته امام نووی در مقدمه شرح مسلم نوشته
لم یذهب ابو محمد بن الظاهری انتهی و بعد از دو سطر آورده و هذا خطاء من ابن حزم انتهی

ابن حزم اگرچہ بسبب عدم وجدان دلیل حرمت مباح گفت مگر ملاہی کہ بغرض صحیح مزامیر را شنوند ممنوع اند بالاتفاق اہل حق در رقص صوفیہ وطبل ونائی ونیز سماع غنا این قوم کہ برای غرض صحیح بشنوند جائز ست در ملاہی داخل نیست علامہ علی القاری در شرح عین العلم فرمودہ واما ما عدا ذلک فلیس فی معناہ کالطبل والقصیب سوی ما اعتقدہ اہل الشرب فانہ اذا ارتفع عنہ المشابہۃ بقی علی اصل الاباحۃ انتہی وایضاً قال فیہ قال النووی اجازت الصحابۃ غناء العرب الذی فیہ انشاد وترنم والحداء وفعلوہ بحضرتہ صلی اللہ علیہ وسلم ومثلہ لیس بحرام حتی عند القائلین بحرمۃ الغناء انتہی وفیہ ایضاً اذا اکد المتغنی حب اللہ تعالی بذکرہ والتامل فی امرہ فانہ مندوب از اکد المتغنی بہ السرور والفرح فیما یباح فیہ کالعید والعرس والولادۃ والختان وحفظ القرآن وکذا عند اجتماع الاخوان فی بعد الزمان للطعام او الکلام وکذا عند قدوم بعض الاصحاب من السفر فہو ماثور عن السلف والخلف بل عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انتہی وایضاً فیہ واما ما نقل ابو طالب المکی اباحۃ السماع مطلقا عن جماعۃ من الصحابۃ والتابعین کعبد اللہ بن جعفر وابن الزبیر ومعاویۃ وغیرہم فاما محمول علی سماع لیس فیہ شیٔ من المزامیر الملاہی کسماع القرآن واشعار العرب ولو بالالحان واما علی نہ مذہبہم المختار عندہم فان المسئلۃ خلافیۃ فی الملاہی ایضاً لا اجماعیۃ انتہی ومحدث دہلوی حضرت شیخ عبد الحق رحمہ در کتاب قرع الاسماع باختلاف اقوال المشائخ واحوالہم فی السماع آوردہ اند کہ شیخ اوحد الدین در ملازمت شیخ شہاب الدین قدس سرہ آمدند وسماع طلبیدند شیخ او را بآن اجازت داد وخود مشغول بنماز شد وقتی قوالی بخدمت شیخ شہاب الدین زکریا قدس سرہ آمد وگفت بخدمت شیخ شہاب الدین بودم وقصیدہ نزد او خواندم وشیخ ازان ذوق گرفت وحال کرد شیخ بہاء الدین در حجرہ درآمدند وچراغ را کشتہ قوال را خواندند وبخواندن آن قصیدہ امر کردند وحال نمودند وذوق گرفتند بعضی مردم این حکایت

غریب شمارند حال آنکه هیچ غرابت ندارد اگر صحیفه مشتمل بر ذکر احوال محبت و مقامات
محبان که باعث بر شوق و محبت و حضور دل و رفع خواطر و قوت باعثه حقانیه گردد
بشنوند و ذوق گیرند چه نقصان وارد بعد ازانکه معلوم شد که اصل حسن الصوت علی
الاطلاق حرام و مکروه نیست بالاتر ازین حکایتی ست که در تکمله نوشته اند که جماعت
صوفیه در خدمت حضرت غوث الثقلین رضی الله عنه حاضر بودند قوال شعری انشاد
کرد آنحضرت را حال شد و بطیران در آمدند و ازانجا هم بطریق طیران در خانقاه خود
حاضر شدند و خبر می آرند که شیخ عز الدین عبد السلام که از اکابر ائمه مذهب شافعی و مقتدایان
ایشان ست نسبی بزرگ و عالی قدر ست در اول حال براه مبالغت و انکار مشرب
درویشان میرفت و چون حضرت شیخ ابو الحسن شاذلی قدس سره از زیارت حضرت
سید عالم باز آمدند نزد شیخ عز الدین رفتند و گفتند رسول الله صلعم یقرئک السلام شیخ
عز الدین را بشنیدن این کلام حالی درگرفت و از خود رفت پس ازان با مشائخ صوفیه براه
اعتقاد و انقیاد میرفت بحدیکه در مجلس سماع ایشان نیز حاضر می شد این حکایت صحیحست
ثقات آن را روایت کرده اند شیخ الاسلام عبد الله انصاری قدس سره گفته که
ذو النون مصری و شبلی و خراز و نوری و دراج همه در سماع رفته اند و بیقین پیوسته
که کبرای چشتیه سماع می شنیدند و لکن با حتیاط و شرائط و آداب و بیشتر اوقات در
خلوت می شنیدند و گویند در عهد دولت قطب الواصلین خواجه قطب الدین بختیار کاکی
قدس سره درویشان روزه طی میگرفتند و ریاضت میگرفتند پس ازان در موسم اعراس
مشائخ عزیزان سماع می شنیدند و مشهور ست که رحلت خواجه هم در ضعف و بیماریست
که در مجلس سماع حادث شده بود چنانچه امیر حسن دهلوی نیز در غزل خود اشارتی باین قصه
کرده ست ؎ جان برین یک بیت داده ست آن بزرگ + آری این گوهر کان
دیگر ست + کشتگان خنجر تسلیم را + هر زمان از غیب جان دیگر ست + قاضی حمید الدین
ناگوری را در سماع غلو تمام بود و حضرت شیخ فرید الدین شکر گنج قدس سره در باب سماع
و اختلاف مردم فرموده اند سبحان الله یکی سوخت و خاکستر شد دیگری هنوز در اختلافست

و در زمان سلطان المشائخ رح این کار رواج دیگر یافت انتهی کلام الشیخ رح اگر زیاده تحقیق
این مسئله مطلوب باشد تا از کتاب مصباح الظلام عند قبر عبد السلام که جوابات سوالات
سنی ڈاکٹر عبد الوہاب غیر مقلد اند بہ بینند اگر ازان تسلی نگردد تا کتاب نغمہ عشاق را با تنقیح
مطالعه فرموده دل را جمعیت بخشند شعر لقد اسمعت لو نادیت حیا + ولکن
لا حیوة لمن تنادی + ولو نار نفخت لها اضاءت + ولکن انت تنفخ فی الرماد + الحمد لله
اولا و آخرا والصلوة علی سید الانبیاء والہ ظاهرا و باطنا لا ملجأ من الله الا الیه

فصل دوم در تردید دلائل مؤلف از احادیث **قوله** سماع صوفیه بشروط شرعیه
جائز ست **اقول** نزد جمهور سنت و جماعت سماع صوفیه جائز نیست و مؤلف که لفظ
سماع صوفیه چشتیه بخصوصیت ذکر کرده دلیل خصوصیت را بیان کردن بذمه مؤلف
بود که نه کرد و در نه احکام شرعیه برای جمیع مکلفین باشند پس اگر سماع و غنا حلال ست
تا برای جمیع نوع انسان جائز ست نه برای حضرات چشتیه **قوله** اما احادیث الی آخر
حدیث ابن ماجه لم تسمن عند اکم **اقول** از احادیث که مؤلف آورده جواز سماع صوفیه
ثابت نمی شود بلکه حرمت او پیداست چنانچه ظاهر خواهد شد و مؤلف که درینجا احادیث
آورده ست بعض آنها ضعیف اند حالانکه مؤلف نوشته که از احادیث صحیحه ثابت ست
و آن احادیث که ضعیف اند تفصیل آنها این ست اول حدیث ابی داؤد که از عمرو بن
شعیب ست در نذر اگرچه در رساله مؤلف[سله] عمر بن شعیب تحریر ست بی واو لکن
در اصل عمرو بن شعیب مع الواو ست و این حدیث از عمرو بن شعیب عن ابیه
عن جده است و جائیکه عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده روایت کند ضعیف ست و
قابل حجت نباشد کما نقل الذهبی فی المیزان قیل لابی داؤد عمرو عن ابیه عن جده
حجة قال لا ولا الصنعف حجة وقال ابو ذرعة انما انکروا علیه کثرة روایته
عن ابیه عن جده قال وقال عبد الملک المیمونی سمعت احمد بن حنبل یقول
عمرو بن شعیب له اشیاء مناکیر وقال علی قال یحیی بن القطان حدیث عمرو
بن شعیب عندنا واه وقال ابن ابی شیبه ما روی عمرو بن شعیب عن ابیه

[سله] در رساله مؤلف تحریفات و تصحیفات بسیار ست این قدر

عن جده فهو ضعیف انتهی و حافظ در فتح الباری نوشته و اختلف علی عمرو
بن شعیب پس این حدیث قابل حجت نیست دوم حدیث ابن ماجه که از انس آورده
دران هشام بن عمار ست و نیز ثمامه بن عبد الله و این هر دو ضعیف اند کما نقل فی
المیزان فی حق الهشام قال ابو داؤد حدث باربعمائة حدیث لا اصل لها وقال
ابو حاتم صدوق قد تغیر کلما لقنه تلقن وقال المروزی ذکر احمد فقال
هشام طیاش ضعیف وسالت ابا عبد الله فقال اعلم طیاشا وقال جهم ان
صلوا خلفه فلیعید والصلوٰة و به نسبت ثمامه بن عبد الله در میزان نوشته که
ابن عدی بر ضعف او اشاره کرده پس این حدیث ابن ماجه هم قابل حجت نیست
از سبب ضعف و آنکه حدیث سوم را مؤلف بحواله بیهقی از عائشه صدیقه رضی نقل کرده
حافظ نوشته که منقطع و معضل ست پس این هم قابل استدلال نیست و واضح باد که
مؤلف بر حدیث ابن ماجه نوشته که چون حضور اقدس روز هجرت در مدینه طیبه به محله
بنی النجار قیام پذیرفت این صحیح نیست چراکه در حدیث ابن ماجه لفظ قیام پذیرفت
نیست بلکه در حدیث ست که مر ببعض المدینة و در حالت قیام بخواهش شنیدن
غنا چیزی دیگر ست و وقت مرور شنیدن چیزی دیگر و نیز مؤلف که بر حدیث بیهقی
نوشته که این روایت از عائشه صدیقه رضی ست این هم صحیح نیست در اصل این حدیث
از عبید الله پسر عائشه ست و این عائشه دیگر ست و نیز برین حدیث نوشته که
وقتی بوده باشد که مراد مؤلف از عموم ست مگر این وقت خاص بود که روز تشریف آوری
در مدینه بود کما هو مضمون حدیث ابن ماجه المذکور و چونکه این هر دو حدیث در یک
موقعه اند و بخاری که روایت او اقدام و اصح ست روایت کرده که حتی جعل الاماء
یقلن قدم رسول الله صلعم و در بخاری ذکر غنا و دف بران موقع نیست پس جائیکه
روایت بخاری مخالف ابن ماجه و بیهقی موجود ست پس بقاعده متفقه اهل حدیث
روایت ابن ماجه و بیهقی قابل اعتبار نیستند و نیز آن روز اول روز مقدم مدینه بود
احکام دینیه کما حقه و تمامه جاری و صادر نبودند و شیخ عبد الحق در مدارج النبوت

نوشتہ کہ خوانندگان شعار دختران بودند و مردان و جوانان را بنسبت دختران
نسبتی نیست واگر بالفرض این احادیث صحیحہ بودند تاہم ازین ہا ہی حجت بر جواز سماع
حاصل نمی آید و حدیث چارم ترمذی کہ اعلنوا ھذا النکاح الخ از سبب عیسی بن میمون
کہ در سندش است ضعیف ست کذا قال الحافظ والشوکانی والمترجم للترمذی
وما ورای این احادیث دو حدیث ابن ماجہ وابن حبان کہ در قصہ نکاح جاریہ مؤلف آوردہ
اگرچہ در بعض روایات آنہا ضعف ست مگر مضمون آنہا کہ جواز لہو در عرس ست مطابق
احادیث صحیحہ ست و آن احادیث کہ در صحیحین اندسہ اند اول حدیث کہ بخاری روایت
کردہ قالت الربیّع بنت معوذ بن عفراء جاء النبی صلی اللہ علیہ وسلم فدخل علیّ
حین بنی علیّ فجلس علی فراشی کمجلسک منی فجعلت جویریات لنا یضربن
بالدف ویندبن من قتل من آبائی یوم بدر اذ قالت احدیھن وفینا نبی یعلم ما فی
غدٍ فقال دعی ھذہ وقولی بالذی تقولین دوم حدیث بروایت بخاری
عن عائشۃ انہا زفت امرأۃ الی رجل من الانصار فقال نبی اللہ صلعم یا عائشۃ
ما کان معکم لھو فان الانصار یعجبھم اللھو و در رسالہ مؤلف کہ اما کان تحریر است
شاید غلطی کاتب ست سوم حدیث کہ بخاری و مسلم ہر دو روایت کردہ اند و بخاری
در دو جا ذکر کردہ اول در باب الحراب والدرق یوم العید عن عائشۃ قالت دخل
علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعندی جاریتان تغنیان بغناء بعاث
فاضطجع علی الفراش وحول وجھہ وجاء ابو بکر فانتھرنی وقال مزمارۃ
الشیطان عند رسول اللہ صلعم فاقبل علیہ رسول اللہ صلعم فقال دعھما فلما غفل
غمزتھما فخرجتا وکان یوم عید یلعب فیہ السودان بالدرق و
الحراب فاما سالت رسول اللہ صلعم واما قال تشتھین تنظرین قلت نعم
فاقامنی وراءہ خدی علی خدہ وھو یقول دونکم یا بنی ارفدۃ حتی اذا
مللت قال حسبک قلت نعم قال فاذھبی دوم در باب سنۃ العیدین
لاہل الاسلام عن عائشۃ قالت دخل ابو بکر وعندی جاریتان من جواری الانصار

تغنیان مما تقاولت الانصار یوم بعاث قالت ولیستا بمغنیتین فقال ابوبکر ا
بمزامیر الشیطان فی بیت رسول الله صلی الله علیہ وسلم وذلک یوم عید
فقال رسول الله صلی الله علیہ وسلم یا ابابکر ان لکل قوم عیدا وھذا
عیدنا وفی روایۃ لمسلم و رسول الله ؐ مسجی بثوبہ. وآنکہ در رسالۂ مؤلف لفظ
تدففان ست و درین باب ہا نہ بخاری و مسلم ذکر کردہ لیکن از احادیث مذکورہ ادعا
مؤلف یعنی جواز سماع صوفیہ ثابت نمیشود زیرا کہ این احادیث مخصوصہ بہ مورد
خود اند چنانچہ در حدیث ربیع و عائشہ رض کہ ذکر دف و غنا رست آن غنا رشل
غنار صوفیہ نبود و بموجب اقوال اکابر محدثین ازین ہر دو حدیث چند امور مستنبط اند
کہ مخالف ادعار مؤلف اند اول ازین ہر دو حدیث اباحت ضرب دف و خواندن
اشعار مخصوص بہ نکاح ست برای اظہار نکاح و دلائل این بہ تفصیل ذیل اند (۱)
بخاری حدیث ربیع رض در باب ضرب الدف فی النکاح والولیمہ و حدیث عائشہ رض
در باب النسوۃ التی یھدین امرأۃ الی زوجھا آوردہ کہ از عقد باب آن معلوم
می شود کہ این ہر دو حدیث متعلق بہ نکاح اند و حکم عموم ندارند (۲) حافظ بر
حدیث ربیع بر شروع باب نوشتہ کہ ان ضرب الدف یشرع فی النکاح عند العقد
وعند الدخول مثلا وعند الولیمۃ کذلک وایضا قال قال المھلب فی ھذا الحدیث
اعلان النکاح بالدف وبالغناء المباح (۳) و نیز حافظ در شرح حدیث عائشہ رض
چند احادیث و آثار دال بر خصوصیت اند نقل کردہ اخرج النسائی من طریق
عامر بن سعد عن قرظۃ بن کعب وابی مسعود الانصاریین قالا انہ رخص لنا
عند العرس وصحح الحاکم وللطبرانی من حدیث السائب بن یزید عن النبی ؐ
قیل اترخص فی ھذا قال نعم انہ نکاح لاسفاح اشیدوا النکاح وفی حدیث
عبد الله بن زبیر عند احمد وصححہ ابن حبان والحاکم اعلنوا النکاح وللاحمد
والترمذی والنسائی من حدیث محمد بن حاطب فصل ما بین الحلال والحرام
الضرب بالدف (۴) قال القسطلانی علی حدیث الربیع رض فی ھذا الحدیث

جواز ضرب الدف فی النکاح (۵) شیخ عبد الحق نوشتہ ضرب دف
مباح ست در بعض احیان مثل عید و قدوم و نکاح و حرام ست در غیر آن (۶)
قال الکرمانی علی حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا نقلت فیہ رخصۃ للھو قلت لا اذ یحتمل
ان یکون ذلک قبل التحریم استخبار فان قلت السیاق مشعر بتجویز ذلک وقال
تعالی ومن الناس من یشتری لہو الحدیث الآیۃ قلت ذلک عام وھذا مخصص
لما انتھی دوم در حدیث ربیع رضی اللہ عنہا کہ لفظ بین یدین ست و نیز آنکہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ
دعی ھذہ وقولی بالذی کنت تقولین ازین دو لفظ محدثین دو امر استنباط
کردہ اند اول اینکہ این اشعار بطور مراثی بودند نہ لہو دوم اینکہ ذکر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در
موقع لہو مناسب نیست کما قال الحافظ وسیاق القصۃ یشعر بانھما لو استمرتا
علی المراثی لم ینھھا وغالب حسن المراثی جد لا لھو و برامر دوم شیخ عبد الحق
نوشتہ و بعضی گویند کہ منع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجہت آن بود کہ ذکر شریف وی در اثنای لہو
مناسب نباشد وکذا قال ابن التین انما نھاھا لان مدحہ حق والمطلوب فی النکاح
اللھو سوم تفصیل حدیث جاریتین خواہد آمد کہ ازین قسم اشعار کہ شعر بر مقاتلہ یا شہید
شدن بر جہاد بود پس این اشعار ہم مخصوص اند و اشعار حسن و جمال یار مخالف
اینہا اند کہ مفصلا ذکر این در حدیث جاریتین خواہد آمد سوم کہ دف ہم مخصوص بود
و دیگر آلات را اجازتی نیست کہ ذکر این ہم در حدیث جاریتین مفصل خواہد آمد چہارم
ضرب دف اباحت ہم مخصوص بزنہاست کما قال الحافظ واستدلوا بقولہ
واضربوا علی ان ذلک لا یختص بالنساء لکنہ ضعیف والاحادیث القویۃ
فیھا الاذن فی ذلک للنساء فلا یلتحق بھن الرجال لعموم النھی عن التشبہ بھن
انتھی و شامی کہ از علماء مذہب حنفی ست و کتاب وی متداول ست در کتاب خود
شامی در باب رد الشہادت نوشتہ کہ جواز ضرب الدف فیہ خاص بالنساء
لما فی البحر عن المعراج بعد ذکرہ انہ مباح فی النکاح وما فی معناہ من
حادث سرور قال وھو مکروہ للرجال علی کل حال للتشبہ بالنساء و در حدیث

جاریتین مفصل ذکر خواهد آمد که این احادیث مخصوص به سرود خود اند و قتا کیفیته
و وقتیکه مخصوص بحال خود اند تا اینکه درین احادیث مذکورست از مردان نیز و بیکار
زنهار بود پس خاص بزنهار ماند و در مجلس صوفیه زنهار غنا نمی کنند پس قول مؤلف
که برای صوفیه جائزست ازین احادیث تائید نیابد و آنکه مؤلف از حدیث جاریتین
استدلال کرده مخالف سیاق حدیث ست زیرا که این حدیث هم مخصوص ست و
سماع صوفیه ازین حدیث ثابت نمی شود بلکه حرام فهمیده شده بدین تشریح امر اول
آنکه اینکه درین حدیث مذکورست مخصوص به عید بود و برین مدعا که مخصوص به عید بود
چند وجوهات ظاهره اند (۱) سیاق حدیث مخصص به عید ست چنانچه از قول قسطلانی
وغیره این تخصیص ثابت ست مثلا بخاری که باب بستند حدیث اول بدین الفاظ
باب مقرر کرده باب الحراب والدرق یوم العید و بر حدیث ثانی باب سنة العیدین
لاهل الاسلام ست ازین بستگی باب والفاظش ظاهرست که مراد بخاری اینست که
این مخصوص بیوم عیدست (۲) وقال الحافظ والقسطلانی ان مراد البخاری
الاستدلال علی ان العید یغتفر فیه من الانبساط ما لا یغتفر فی غیره (۳)
وایضا قال الحافظ قوله لکل قوم عیدا ای کالنیروز والمهرجان وفی النسائی
وابن حبان باسناد صحیح عن انس قدم النبی صلی الله علیه وسلم المدینة ولهم
یومان یلعبون فیهما فقال قد ابدلکم الله تعالی بهما خیرا منهما یوم الفطر
والاضحی و وقتیکه حضرت ابوبکر رض اعتراض کرد بر عائشه رض و حضرت اجازت داد
برآن حافظ نوشته که لکل قوم عید وهذا عیدنا ففیه تعلیل الامر بترکهما
وایضاح خلاف ما ظنه الصدیق من انهما فعلتا ذلک بغیر علمه صلعم لکونه
دخل فوجده مغطی بثوبه فظنه نائما فتوجه له الانکار علی ابنته
من هذه الوجه مستصحبا لما تقرر عنده من منع الغناء واللهو فبادر
الی انکار ذلک قیاما عن النبی صلی الله علیه وسلم بذلک مستندا الی ما ظهر له
فاوضح له النبی صلعم الحال وعرفه الحکم مقرونا ببیان الحکمة بانه یوم عید

یوم سرور شرعی فلا ینکر فیہ مثل ھذا کما لا ینکر فی الاعراس انتہی
چونکہ حضرت صلعم اجازت بزبان مبارک خود فرمودند کہ بسبب عید اجازت دادہ
شدہ پس شکی باقی نیست کہ اصل این ناجائز بود مگر بسبب خاص یعنے عید اجازت دادہ شدہ
برای این در عیدین قدری سرور جائز ست وازین بخوبی مستنبط ست کہ بغیر عید جائز نیست
(۵) وھکذا قال شاہ ولی اللہ المحدّث الدھلوی فی شرحہ وھو ھذا قولہ باب
العیدین اہ ھھنا معنی بمعنے الاستنان یعنی باب استنان العیدین لاھل الاسلام
وما یباح لاجلھما ممّا یحظر فی سائر الایام انتہی (۶) وشیخ عبد الحق نوشتہ کہ
اباحت ورخصت در بعض احیان مثل ایام عید ومانند آن ست با بودن او حرام ومزمار
الشیطان در غیر این اوقات انتہی (۷) ودر سراج وہاج شرح مسلم نوشتہ کہ انّ ضرب دف
العرب مباح فی یوم السرور الظاہر وھو العید والختان والعرس انتہی امر دوم کہ
دف زنندگان واشعار خوانندگان نابالغہ بودند واین امر از قول قسطلانی بر شرح حدیث
وملا علی قاری در مرقات وقطب الدین خان در شرح مشکوۃ وشیخ عبد الحق در شرح
سفر السعادت ثابت ست امر سوم اینکہ غنا ودف ہم مخصوص ست ونیز کہ حضرت صلعم وحضرت
ابو بکر رضہ وحضرت عائشہ رضہ متوجہ بانہا نشدند واین فعل را مستحسن قرار ندادند (۱) قال العینی
ان غناء الجاریتین لم یکن الا فی وصف الحرب والشجاعۃ وما یجری فی القتال
فلذلک رخص فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم (۲) وھکذا قال الحافظ ولنوفی
وزاد الحافظ علی قولہ یوم بعاث قال بعضھم لبعض من فخر وھجاء (۳) قطب الدین
خان صاحب محدث دہلوی نوشتہ کہ لڑکیاں شعر پڑھتیاں تھیں کہ اونمیں وصف لڑائی اور
شجاعت کی تھی کہ اوسکے کرنے میں مدد تھی امر دین کی اور رغبت دلاتی تھی لوگون کو
جہاد کفار پر (۴) ونسبت دف قال الحافظ الدف بضم الدال علی الاشہر وقد
تفتح ویقال لہ ایضًا الکربال بکسر الکاف وھو الذی لا جلاجل فیہ ولا یلزم
من اباحۃ الضرب بالدف فی العرس ونحوہ اباحۃ غیرہ من الالات کالعود ونحوہ
ودر شرح مسلم سراج وہاج نوشتہ کہ دف العرب کما ذکر ودر حدیث ست کہ حول فم حجبہم

و بلفظی یا بسبحی بشود ازین ظاهرست که حضرت صلی اللہ علیہ وسلم خود از سماع آن اعراض
فرمودند و این قول حضرت ابوبکر رضہ که مزمار الشیطان فی بیت رسول اللہ چنانکہ در حدیث
است ازین صریح دلالت ست بر ینکه حضرت صلی اللہ علیہ وسلم این فعل را لائق خود
ندانستند و حضرت صدیق حرام میدانست چنانچہ حافظ برین قول نوشته فیه
اعراض عن ذلک لکون مقامہ یقتضی ان یرتفع عن الاصغاء الی ذلک لکن عدم
انکارہ دال علی تسویغ مثل ذلک علی وجہ الذی اقرہ اذلا تقر علی الباطل و
الاصل التنزہ عن اللعب واللھو فیقتصر علی ما ورد فیہ النص وقتا وکیفیۃ تقریرا
لمخالفۃ الاصل انتہی۔ ھکذا قال القسطلانی و در تیسیر القاری شرح بخاری که شارح
حنفی مذہب ست نوشته که تجاوز نکنند در لہو ولعب از آنچہ تخصیص یافته از وقت و
کیفیت آن وقال النووی علی قولہ فی بیت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
لان مواضع الصالحین واھل الفضل تنزہ عن الھوی واللغو ونحوہ ازین اقوال
و از لفظ حدیث که حول وجہ ثابت ست که حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اعراض فرمودند
و نیز در حدیث ذکر نیست که حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ابوبکر را ترغیب شنودن دادند
بلکہ خلاف آن فہمیدہ شود چنانچہ قول عائشہ رضہ که در حدیث ست که فلما غفل غمزتہما
فخرجتا۔ ازین ظاہرست که حضرت صدیق را پسند نبود و برای ہمین حضرت عائشہ رضہ
انکار را بند کردند و ہمین طور از قول حافظ ہم فہمیدہ شود (۵) قال قولہ فلما غفل
فیہ دلالۃ علی انہا مع ترخیص النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی ذلک راعت خاطر
ابیہا (۶) و شیخ عبد الحق نوشته که آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم خود بشنیدن آن
متوجہ نشدند و ابوبکر رضہ را نیز بر آن ترغیب نه نمود بلکہ تغافل زد و بر خصتی درین باب اشارتی
فرمود و اگر بنظر تامل دیده شود حضرت عائشہ رضہ ہم این را عزیمت نه دانستند ورنہ رخصت
پدر خود فرمودند ۔ پس ازین حدیث جواز سماع صوفیہ مستنبط نمی شود بلکہ حرام فہمیدہ شود
و برین رفته اند اکابر محدثین چنانچہ حافظ گفته (۱) واستدل جماعۃ من الصوفیۃ
بحدیث الباب علی اباحۃ الغناء وسماعہ بغیر آلۃ ومع آلۃ ویکفی فی رد ذلک التصریح

عائشۃ بقولھا ولیستا بمغنیتین فنفت عنھما من طریق المعنی ما اثبتہ لھما باللفظ
لان الغناء یطلق علی رفع الصوت وعلی الترنم الذی یسمیہ العرب النصب بفتح
النون وسکون المھملۃ وعلی الحداء ولا یسمی فاعلہ مُغَنِّیا وانما یسمی بذلک من
یَنْشُد بتمطیط وتکسیر وتھییج وتشویق بما فیہ تعریض بالفواحش او تصریح
قال القرطبی واما ما ابتدعہ الصوفیۃ فی ذلک فمن قبیل ما لا یختلف فی تحریمہ
لکن النفوس الشھوانیۃ غلبت علی کثیر ممن ینسب الی الخیر حتی لقد ظھرت
من کثیر منھم فعلات المجانین والصبیان حتی رقصوا بحرکات متطابقۃ و
تقطیعات متلاحقۃ وانتھی التواقح بقوم منھم الی ان جعلوھا من باب القرب
وصالح الاعمال وان ذلک یثمر سنی الاحوال وھذا علی التحقیق من آثار الزندقۃ
وقول اھل المخرفۃ واللہ المستعان انتھی (۲) قال العینی وفی مجمع البحار قال
الطیبی وما احدثہ المتصوفۃ من السماع بالآلات فلا خلاف فی تحریمہ حتی
ظھر علی کثیر منھم افعال المجانین فیرقصون بحرکات متطابقۃ وتقطیعات
متلاحقۃ وزعموا ان تلک الامور من البر وتثمر سنیات الاحوال وھذا زندقۃ
انتھی (۳) قال النووی واحتج المجوزون بھذا الحدیث واجاب الآخرون
بان ھذا الغناء انما کان فی الشجاعۃ والقتل والحذق فی القتال ونحو ذلک
مما لا مفسدۃ فیہ بخلاف الغناء المشتمل علی تھییج النفوس علی الشر و
یحملھا علی البطالۃ والقبیح وقال القاضی انما کان غناھما بما ھو من اشعار
الحرب والمفاخرۃ بالشجاعۃ والظھور والغلبۃ وھذا لا یھیج الجواری علی
شر ولا انشادھما لذلک من الغناء المختلف فیہ وانما ھو رفع الصوت
بالانشاد ولذلک قالت لیستا بمغنیتین انتھی (۴) وشیخ عبد الحق نوشتہ
کہ بعضی مردم حدیث جاریتین را در اثبات اباحت آرند وانصاف آنست کہ دلیل
آن فہم ست زیرا کہ ابوبکر رضہ کہ اسبق واقدم صحابست در معرفت احکام این غنا را مزمار
وبہ مزمور شیطان گفت وآنحضرت نگفت کہ این مزمار شیطان نیست وحرام نیست

بلکہ گفت کہ منع مکن کہ امروز عید ست و در روز عید از لہو و سرور این قدر جائز باشد
پس نہایت آنچہ بحدیث ثابت شود رخصت و اباحت آن در بعض احیان مثل
عید و مانند آن با بودن او حرام و مزمار شیطان در غیر این اوقات و ہمین معنی نزد انصاف
ظاہر ست از حدیث کما لا یخفی انتہی **قوله** و آن احادیث غنا کہ از صحابہ ثابت
بسیار اند اینجا بیک اکتفا کرده شود نسائی از عامر بن سعد آه **اقول** این دعوی مؤلف
کہ از صحابہ ثابت بسیار اند تعدی ست چرا کہ بغیر از نکاح و عید و متعلقات جہاد کدام
حدیث یا اثر با باحت غنا ثابت نشده و تعجب ست کہ مؤلف ازین اثر استدلال بر
اباحت و جواز سماع صوفیہ چسان پیدا می کند حالانکہ این اثر مخالف از دعوی مؤلف
مخصص لہو بر حالت نکاح ست و ہر چہ ازین مفہوم میشود او این ست کہ عزیمت در
حرمت سماع ست و لیکن در عرس اباحت داده و اگر مؤلف از عرس مندرجہ اثر عرس
صوفیہ فہمیده ست تا غلط ست زیرا کہ عرس کہ در اثر آمده مراد از نکاح و متعلقات نکاح ست
نہ کہ عرس مبتدعہ صوفیہ **قوله** و مجد الدین فیروز آبادی در سفر السعادت نوشتہ کہ
در باب مسماع و غنا حدیثی وارد نشده **اقول** بر روش و حالت مؤلف در ہر کلام
تعجبی پیدا آید کہ از ناواقفی خود جرأتے کند کہ بر جان خود شر افتد چنانچہ در شروع باب
سماع مؤلف نوشتہ ست کہ از احادیث و اقوال فقہاء و صوفیہ جواز سماع صوفیہ ثابت
خواہد کرد کہ بر شہادت دعوی خود چند احادیث آورده و باقی دو امر یعنی اقوال فقہاء
و اقوال و افعال صوفیہ کہ آوردن بود در و خلط کرده و مطلب را در ظلمت انداختہ ہمین
قدر نوشتہ کہ اما اقوال فقہاء و بعد ازان اقوال صوفیہ و فقہاء ہر یک مذہب خلط کرده
تمیز نہ کرد کہ کدام قول فقیہ ست و کدام قول صوفی ست و دران اقوال مخلوطہ این قول
مجد الدین را ہم شامل کرده حالانکہ مجد الدین نہ صوفی بود و نہ فقیہ بلکہ محدث بود
و لطفی مزید برین ماجرا پیدا آید کہ مؤلف در وصیت نامہ خود نوشتہ کہ از اقوال ابن حزم
و ابن تیمیہ و ابن قیم و غیره اجتناب باید کرد و این کتاب سفر السعادت خلاصہ زاد المعاد
ابن قیم ست و نسبت مجد الدین با ابن قیم و ابن قیم را با ابن تیمیہ میرسد پس مؤلف سالہا

قول این را در استدلال خود آورده مگر شاید که مؤلف از نا واقفی کرده و چونکه قول او متعلق بعلم حدیث بود زیرا که او نوشته که حدیثی وارد نشده و خود او از محدثین نیست لهذا مناسب همین بود که ذکر قول او در ذیل ذکر احادیث کرده شود و برای همین درینجا ذکر میکنم باید دانست که ابن حزم ظاهری و دیگر اصحاب الظواهر را همین مذهب است که او عموماً سماع و غنا و مزامیر را اباحت دارند و بعضے از محدثین و فقها غیر مذهب حنفی چنانچه محمد غزالی از شافعی وغیره پیروی اصحاب الظواهر کردند و همچنین صاحب سفر السعادت درین مسئله پیروی ابن حزم کرده ورنه آیات و احادیث بسیار بر ذم سماع و غنا و مزامیر موجود اند چنانچه این همه را در فصل سوم مفصل بیان خواهم کرد انشاء الله تعالیٰ

فصل سوم

در اثبات حرمت و ذم غنا و سماع و مزامیر بر دو حصه حصه اول از آیات قرآن مجید و حصه دوم از احادیث صحیحه و حسنه حصه اول آیات قرآن مجید که بر ذم سماع و غنا و مزامیر اند اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّیْطٰنِ الرَّجِیْمِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اول آیه کریمه که در سوره بنی اسرائیل وارد است وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ (۱) در تفسیر حسینی نوشته که صوت شیطان غنا و مزامیر است (۲) در تفسیر احمدی نوشته ذکر فی الفتاوی الحمادیة والعوارف قال مجاهد انها تدل علی حرمة التغنی وذلك لان قوله تعالیٰ واستفزز خطاب لابلیس علیه اللعنة ومعناه وحرك من استطعت من بنی آدم بصوتك وهو صوت الغنا والمزامیر والدف وغیر ذلك (۳) در تفسیر مدارک نوشته بصوتك ای بالوسوسة والغناء والمزامیر (۴) در تفسیر فتح الخبیر نوشته بصوتك هو الغناء والمزامیر (۵) در تفسیر عزیزی در زیر آیه فمن تبع هدای نوشته که خدا پاک ابلیس علیه اللعنت را گفته که موذن تو مزامیر و بربط است و آواز تو آواز جرس است و حافظ در فتح الباری هم این قصه را آورده این تفاسیر که مذکور شدند در مذهب حنفی اند و علاوه ازین از دیگر تفاسیر هم مطابق اقوال مذکوره بالا ثابت است (۶) در معالم نوشته بصوتك قال مجاهد بالغناء والمزامیر (۷) در تفسیر کبیر نوشته

بصوتك صوت الشیطان دعاءہ الی معصیۃ اللہ تعالیٰ وقیل اراد بصوتک
الغناء واللھو واللعب (٨) در تفسیر اکلیل جلال الدین سیوطی نوشتہ قال ابن
عباس صوتہ کل داع دعی الی معصیۃ اللہ وقال مجاھد صوتہ الغناء
والمزامیر وقال الحسن الدف اخرج ذلک ابن ابی حاتم ھکذا فی تفسیر جامع البیان
و این جلال الدین سیوطی ہمون ست کہ مؤلف در وصیت نامہ خود نوشتہ کہ در علم
تفسیر پیروی او کردن باید دوم آیۂ کریمہ کہ در سورۂ لقمان ست ومن الناس
من یشتری لھو الحدیث الا (١) در تفسیر حسینی نوشتہ کہ این آیت در شان آنہا
است کہ جاریہ مغنیہ خریدندی و مردمان را باستماع اصوات والحان ایشان از
شنودن حق باز داشتندی (٢) شاہ عبد القادر صاحب نوشتہ کہ ایک کافر تھا
جسکو یہ سمجھا کہ دل نرم ہوا اور مسلمانی کیطرف جھکا اپنے گھر لے جاتا اور شراب پلاتا
اور راگ ناچ دکھاتا کہ اس نہی کی مجلس سے ایمان کا اثر مٹ جاتا (٣) در تفسیر
احمدی نوشتہ فنقول من الآیات الدالۃ علی حرمتہ الآیۃ المذکورۃ وانھا نزلت
فی النضر بن الحارث اشتری کتب الاعاجم وکان یحدث بھا قریشا وقیل کان
یشتری القینات المغنیات ویحملھن علی معاشرۃ من اراد الاسلام وانما
قلنا انھا تدل علی حرمۃ الغناء لان اللہ قد ذم من یشتغل بلھو الحدیث
ووعدہ بالعذاب المبین ولھو الحدیث وان کان ظاھرہ عاما فی کل
ما یلھی عما یعنی الا انہ قد ذکر فی الفتاوی الحمادیۃ وکذا فی العوارف
وغیرہ ان ابن عباس وابن مسعود رض کانا یحلفان باللہ انا قد سمعنا عن
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان المراد بہ التغنی ویوافقہ الروایۃ الثانیۃ من
النزول فیکون دلیلا علی حرمتہ (٤) در تفسیر مدارک نوشتہ لھو الحدیث
السمر بالاساطیر التی لا اصل لھا والغناء وکان ابن عباس وابن مسعود رض
یحلفان انہ الغناء وقیل الغناء مفسدۃ للقلب منفدۃ للمال مسخطۃ للرب وعن

احدهما على هذا المنكب والاخر على هذا المنكب فلا يزالان يضربان بارجلهما حتی یکون هو الذی یسکت ہمین قدر اقوال از تفاسیر مذہب حنفی نقل کردہ شدند و ما ورای این مفسران دیگر ہم مولد اینہا اند (۵) در بیضاوی نوشتہ قیل نزلت فی النضر بن الحارث اشتری کتب الاعاجم وقیل کان یشتری القیان ویحملهن على معاشرة من اراد الاسلام ومنعه عنه (٦) در تفسیر جامع البیان نوشتہ لهو الحدیث من یجلب الغناء ویختاره والمزامیر على حدیث الحق او اشتری المغنیات ویرغب فی سماعها ای ذات لهو الحدیث او نزلت فی من اشتری کتب اخبار سلاطین العجم اه (۷) در تفسیر اکلیل نوشتہ لهو الحدیث قال ابن عباس الغناء وقال عطاء الغناء والباطل وقال عبد الكريم الغناء والشعر اخرجهما ابن ابی حاتم واخرج عن ابی امامة الباهلی عن النبی صلى الله عليه وسلم قال لا يحل بيع المغنيات ولا شراءهن ولا التجارة فيهن واكل اثمانهن حرام وفيهن انزل الله ومن الناس من يشترى لهو الحديث اه این تفسیر اکلیل از جلال الدین سیوطی ست کہ مؤلف اوراعتمد علیہ خود قرار دادہ کما ذکر (۸) در حاشیہ جامع البیان نقلا عن الفتح نوشتہ لهو الحديث قال القرطبی ان اولى ما قيل فى هذا الباب هو تفسير لهو الحديث بالغناء قال وهو قول الصحابة والتابعين وعن ابن عباس وابن مسعود قال هو الغناء واشباهه اخرجه البخارى فى الادب المفرد وعن ابن مسعود قال هو والله الغناء وفى لفظ قال هو الغناء والله الذى لا اله الا هو يردد ثلث مرات قال الطبرى اجمع علماء الامصار على كراهة الغناء والمنع منه وانما خارق الجماعة ابراهيم ابن سعد وعبد الله العنبرى اگرچہ در نزول آیہ مذکورہ این قول ہم ست کہ کتب اخبار سلاطین عجم مے آورد مگر برای این دلیل نیستیکہ بغیر قول مفسرین و در بارہ اینکہ مراد از لهو الحديث غناست اقوال مفسرین ہم اند کما ذکر و احادیث و آثار ہم موجود اند و فقہای حنفی ہم معمول خود ساختہ اند پس قوت

این قول رست خصوصا ابن مسعود وابن عباس که جلیل القدر صحابی اند بحلف گفته اند
چنانچه بعض آثار در اقوال مفسرین مذکور شده و بعض در احادیث ذکر خواهند یافت و اقوال
فقهاء در ذیل اقوال فقهاء بیان خواهند شد انشاء الله تعالی سوم آیه کریمه که در
آخر سوره نجم است وَأَنتُمْ سَامِدُونَ (۱) در تفسیر حسینی نوشته است سامدون
ای بازی کنندگان یا تغنی کنندگان که کفار در وقت قرائت قرآن سرود گفتند تا
مردم را از سماع آن باز دارند (۲) در مدارک نوشته سامدون ای غافلون
او لاهون وقد كانوا اذا سمع القرآن عارضوه بالغناء ليشغلوا الناس عن
استماعه (۳) در بیضاوی نوشته سامدون ای لاهون او مستکبرون
او مغنون ليشغلون الناس عن استماعه من السمود وهو الغناء (۴) در معالم
نوشته سامدون ای لاهون غافلون والسمود الغفلة عن الشيء واللهو هذا
رواية الوالبي والعوفي عن ابن عباس وقال عكرمة هو الغناء بلغة
اهل اليمن وكانوا اذا سمعوا القرآن تغنوا ولعبوا اه (۵) در جامع البیان
نوشته سامدون ای لاهون او مستکبرون او مغنون ليشغلوا الناس
عنه (۶) در تفسیر احمدی نوشته که هذه الآيات الثلثة دالة على حرمة
السماع مطلقا حصه دوم در احادیث که بر ذم غناء وسماع و مزامیر وارد اند
(۱) روى البخاري في جامعه عن ابي عامر او ابي مالك الاشعري والله
ما كذبني سمع النبي صلى الله عليه وسلم يقول ليكونن من امتي اقوام يستحلون
الحر والحرير والخمر والمعازف ولينزلن اقوام الى جنب علم يروح عليهم
بسارحة لهم يأتيهم لحاجة فيقولون ارجع الينا غدا فيبيتهم الله
ويضع العلم ويمسخ آخرين قردة وخنازير الى يوم القيامة قال الحافظ المعازف
الآت الملاهي ونقل القرطبي عن الجوهري المعازف الغناء والذي في
صحاحه انها الآت اللهو وقيل اصوات الملاهي وفي حواشي الدمياطي
المعازف الدفوف وغيرها مما يضرب به ويطلق على الغناء عزف وعلى كل

لعب عزف (۲) زیلعی نقل کردہ بر تخریج ہدایہ عن جابر بن عبد اللہ قال
اخذ النبی صلی اللہ علیہ وسلم بید عبد الرحمان بن عوف فانطلق بہ الی ابنہ
ابراہیم فوجدہ یجود بنفسہ فاخذہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم فوضعہ فی
حجرہ وبکی فقال لہ عبد الرحمن اتبکی یا رسول اللہ وقد نہیت عن
البکاء قال انی لم انہ عن البکاء ولکنی نہیت عن صوتین احمقین فاجرین
صوت عند نغمۃ لہو ومزامیر شیطان وصوت عند مصیبۃ خمش
وجوہ وشق جیوب ورنۃ شیطان انتہی وقال حدیث حسن انتہی وکذلک
رواہ ابن ابی شیبۃ واسحق بن راہویہ وعبد بن حمید وابوداؤد الطیالسی
عن جابر والبیہقی من طریق ابی عوانۃ واخرج البزار وابو یعلی عن النضر بن
اسمعیل ورواہ الحاکم انتہی ملخصا وسیوطی ایں را از مختارہ ضیاء مقدسی آوردہ
والتزام صحت کردہ وصاحب ہدایہ ہم آوردہ بر حرمت غنا ر (۳) عن ابی ہریرۃ
قال قال رسول صلی اللہ علیہ وسلم اذا اتخذ الفیء دولا والامانۃ مغنما والزکاۃ
مغرما وتعلم لغیر الدین واطاع الرجل امرأتہ وعق امہ وادنی صدیقہ واقصی
اباہ وظہرت الاصوات فی المساجد وساد القبیلۃ فاسقہم وکان زعیم
القوم ارذلہم واکرم الرجل مخافۃ شرہ وظہرت القینات والمعازف وشربت
الخمر ولعن اخر ہذہ الامۃ اولہا فلیرتقبوا عند ذلک ریحا حمراء وزلزلۃ
وخسفا ومسخا وقذفا وآیات تتابع کنظام بال قطع سلکہ فتتابع بعضہ بعضا
رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب حسن (۴) عن ابی امامۃ عن رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم لا تبیعوا القینات ولا تشتروہن ولا تعلموہن ولا خیر فی تجارۃ
فیہن وثمنہن حرام وفی مثل ہذا نزلت ہذہ الآیۃ ومن الناس من یشتری
لہو الحدیث الخ وفی الباب عن عمر بن الخطاب رواہ الترمذی وقال انما نعرفہ
مثل ہذا من ہذا الوجہ وقد تکلم بعض اہل العلم فی علی ابن یزید۔ اگرچہ
علی بن یزید ضعیف است مگر مضمون حدیث ثابت است زیرا کہ شواہد دارد۔

اخرجہ ابن ماجہ و سعید بن منصور و الواحدی و احمد الا ان احمد لم یذکر
نزول الآیۃ و رواہ الحمیدی فی مسندہ و لفظہ لا یحل ثمن المغنیۃ و لا
بیعہا و لا شراءہا و لا الاستماع الیہا و روی ابن الغیلان عن علی ان النبی صلی اللہ
علیہ وسلم قال بعثت بکسر المزامیر و قال صلی اللہ علیہ وسلم کسب المغنی و المغنیۃ حرام
و روی الطبرانی من حدیث عمر مرفوعا ثمن المغنیۃ سحت و غناءہا حرام و عن ابن
مسعود عند ابن ابی شیبۃ باسناد صحیح انہ قال فی قولہ تعالی و من الناس من یشتری
لہو الحدیث قال ہو واللہ الغناء و اخرجہ الحاکم و البیہقی و صححاہ و اخرجہ البیہقی
عن ابن عباس بلفظ ہو الغناء و اشباہہ و از ابن عباس و ابن مسعود بخاری ہم در ادب
مفرد روایت کردہ (۵) عن سلام بن مسکین عن شیخ شہد ابا وائل فی ولیمۃ
فجعلوا یلعبون و یتلعبون و یغنون فحل ابو وائل حبوتہ و قال سمعت رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان الغناء ینبت النفاق فی القلب رواہ ابو داؤد در سند حدیث
شیخ ست کہ نام او گرفتہ نشدہ مگر ازین سبب ضعف پیدا نمی شود زیرا کہ طرق این حدیث
چند اند کہ ازان سبب درجہ حسن لغیرہ دارد چنانچہ رواہ البیہقی مرفوعا و موقوفا عن ابن
مسعود و اخرجہ ابن عدی من حدیث ابی ہریرۃ و عند ابن مصری فی امالیہ
و عن جابر عند البیہقی و عن انس عند الدیلمی و شیخ عبد الحق در شرح سفر السعادت
نوشتہ کہ سیوطی در جمع الجوامع از ابن مسعود آوردہ و در مقاصد حسنہ و شعب الایمان
ہم این حدیث را آوردہ اند و شیخ عبد الحق این حدیث را حسن السند و معمول فقہاء حنفی
ہم شدہ چنانچہ در فتاوی نسفی حوالہ این موجود ست (۶) عن مجاہد قال کنت مع
ابن عمر فسمع صوت طبل فادخل اصبعیہ فی اذنیہ ثم تنحی حتی فعل ذلک ثلاث
مرات ثم قال ہکذا فعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رواہ ابن ماجہ و مضمون این
حدیث را ابو داؤد و احمد ہم روایت کردہ اند و جلال الدین سیوطی در مرقات الصعود گفتہ حدیث
حسن و شعرانی در کشف الغمہ و صاحب جامع الاصول ہم این را آوردہ (۷) عن ابن عباس
ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان اللہ حرم الخمر و المیسر و الکوبۃ و [illegible]

وكل مسكر حرام رواه احمد وابو داؤد والكوبة الطبل قاله سفيان عن علي بن
بذيمة وقال ابن الاعرابي (٨) عن ابي امامة عن النبي صلى الله عليه وسلم
قال تبيت طائفة من امتي على اكل وشرب ولهو ولعب ثم يصبحون قردة
وخنازير وتبعث على احياء من احيائهم ريح فتنسفهم كما نسف من قبلكم
باستحلالهم الخمر وضربهم بالدف واتخاذهم القينات رواه احمد (٩) عن
عامر بن عقبة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال ارموا واركبوا فان ترامُوا فهو خير لكم
من ان تركبوا فان كل شيء يلهو به بنو آدم فهو باطل الا ثلاثا رميه عن قوسه
وتاديبه فرسه وملاعبته اهله فانهن الحق رواه الخمسة (١٠) اخبرنا مالك
عن موسى بن ميسرة عن سعيد بن ابي هند عن ابي موسى الاشعري ان رسول الله
صلى الله عليه وسلم قال من لعب بالنرد فقد عصى الله ورسوله رواه محمد في موطا
وقال محمد لا خير باللعب كلها من النرد والشطرنج وغير ذلك (١١) ابو حنيفة
عن مسلم بن عمران عن سعيد بن جبير عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم
انه قال ان الله قد كره لكم الخمر والميسر والمزمار والكوبة اين حديث از
جواهر منيفه آورده شده (١٢) نقل عبد الوهاب الشعراني في كشف الغمة كان
علي يقول سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ما هممت بشيء مما كان
اهل الجاهلية يفعلونه الا مرتين كنت ليلة اسمر كما تسمر الفتيان في مكة
فسمعت في دار صوت غناء ودفوف ومزامير فقلت ما هذا قالوا فلان تزوج
فلهوت بذلك الغناء والصوت حتى غلبتني عيني فنمت فما ايقظني الا حر الشمس
فرجعت فسمعت مثل ذلك فغلبتني عيني ايضا فنمت فوالله ما هممت سوءا حتى
اكرمني الله بنبوته والله اعلم در تحسين شاه عبد العزيز صاحب در تفسير سوره
والضحى آورده (١٣) عن صفوان بن امية قال كنا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم
فجاءه عمرو بن قرة فقال يا رسول الله ان الله قد كتب على الشقوة فما اراني ارزق الا
من دفي بكفي فاذن لي في الغناء في غير فاحشة فقال رسول الله لا اذن لك

منقول شده

ولا كرامة ولا نعمة عين كذبت اى عدو الله لقد رزقك الله طيبا
حلالا فاخترت ما حرم الله عليك من رزقه مكان ما احل الله عز وجل لك
من حلاله ولو كنت تقدمت اليك لفعلت بك وفعلت قم عنى وتب الى الله
اما انك ان فعلت بعد التقدمة اليك ضربتك ضربا وجيعا وحلقت راسك
مثلة ونفيتك من اهلك واحللت سلبك نهبة لفتيان اهل المدينة فقام
عمرو وبه من الشر والخزى ما لا يعلمه الا الله فلما ولى قال النبى صلى الله عليه وسلم
هولاء العصاة من مات منهم بغير توبة حشره عز وجل يوم القيمة كما كان فى
الدنيا مخنثا عريانا لا يستتر من الناس بهدبة كلما قام صرع رواه ابن ماجة
والطبرانى و شیخ عبد الحق نوشته که این قصه بعد نزول آیه ومن الناس من يشترى
لهو الحديث شده که از سبب آیت لهو غنا منع شد و مغنی لاچار شد و برائے اجازت
نزد حضرت صلی اللہ علیہ وسلم آمده و در نیل الاوطار احادیث ذیل موجود اند (۱۴) اخرج
ابو يعقوب بن اسحق النيسابورى من حديث انس ان النبى صلى الله عليه وسلم
قال من قعد الى قينة يسمع صب فى اذنيه الآنك (۱۵) اخرج ايضا من حديث
ابن مسعود ان النبى صلى الله عليه وسلم سمع رجلا يتغنى من الليل فقال لا صلوة له
لا صلوة له (۱۶) اخرج ايضا من حديث ابى هريرة رض ان النبى صلى الله عليه وسلم
قال استماع الملاهى معصية والجلوس عليها فسق والتلذذ بها كفر (۱۷) اخرج
القاسم بن سلام عن على ان النبى صلى الله عليه وسلم نهى عن ضرب الدف والطبل
وصوت الزمارة وقال الشوكانى فلا اقل ان الاحاديث ان تكون من قسم الحسن لغيره
و شیخ عبد الحق در شرح سفر السعادت دو حدیث دیگر آورده (۱۸) عن ابى امامة قال
قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الله عز وجل بعثنى هدى ورحمة للعالمين
وامرنى بمحق المعازف والمزامير والاوثان والصليب وامر الجاهلية رواه ابو داؤد
الطيالسى وروى احمد و ابن منيع مثله (۱۹) روى بزار عن ابن عباس مرفوعا
حرم الميتة والميسر والكوبة يعنى الطبل و شیخ عبد الحق سیوطی این حدیث را حسن نوشته

(٢٠) عن عبد الله بن دينار قال خرجت مع عبد الله بن عمر الى السوق فمر
على جارية صغيرة تغنى فقال ان الشيطان لو ترك احداً الترك هذه (٢١) عن يحيى
بن محمد ابو الحسن البصري قال سمعت عمرو مولى عبد المطلب قال سمعت انس بن مالك
يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لست من دد ولا الدد مني يعني ليس
الباطل مني بشيء (٢٢) عن البراء بن عازب قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
افشوا السلام تسلموا والاشرة شر قال ابو معاوية الاشر العبث (٢٣) عن ام علقمة
اخبرته ان بنات اخي عائشة رضي الله عنها قيل لعائشة الا تدعو لهن من يلهيهن
قالت بلى فارسلت الى عدى فاتاهن فمرت به عائشة في البيت فرأته يتغنى يحرك
رأسه طربا وكان ذا شعر كثير فقالت اف شيطان اخرجوه اخرجوه این ہر چہار
احادیث را بخاری در ادب المفرد آورده

فصل چہارم

در تردید اجتہاد
مؤلف بر احادیث حالا غور باید کرد که آیات و احادیث که مذکور شدند بر حرمت مطلق غنا
و سماع و مزامیر صراحةً دلالت کنند و بقدر کفایت درینجا احادیث نقل کرده شدند و در
ماوراء این زیاده ہم اند و احادیثی که مؤلف آورده از وشان ضرب دف و غنا ہم یافته
شود پس در احادیث و آیات معارضه پیدا شد اندرین حالت که معارضه پیدا آید قاعده
اصول حنفی که مقرر ست او این ست که اگر معارضه ما بین آیت و خبر واحد من الحدیث افتد
تا مقدم آیت ست و اگر معارضه ما بین احادیث مرفوعه افتد تا طرف اقوال صحابه رفتنی ست
که از قول صحابه رضی الله عنهم ترجیح کدام را رسد و اگر دران ہم معارضه افتد تا طرف قیاس رفتنی ست
و قیاس از مجتہد باشد و اگر عجز افتد تا بحسب تقریر الاصول ای تقریر کالشئی علی اصله و ابقاء
ما کان علی ما کان و قاعده محدثین این ست که شئی تا آنکه ہر دو را به محل خود معمول داشته شود
پس خیال باید کرد که آیات در مذمت سماع وغیره وارد اند کما ذکر پس بموجب قاعده اصول
حنفی احادیثیکه در جواز سماع اند بمعارضه آیت قابل استدلال نیستند و ہمین ست
مذہب امامنا الاعظم ابو حنیفه رحمه الله و برائے ہمین مفسر تفسیر احمدی مطلق سماع را حرام
[illegible] کما ذکر و نقد در اقوال رفقاء [illegible]

حنفی دارد چنانچه در وصیت نامهٔ خود نوشته تا او را نرسد که ازین احادیث جواز را
اختیار کند و اگر مذهب حنفی ندارد تاهم خود را بکسی متمسکا پیوند د و یا مقلد مذهبی از ائمه
دیگر باشد و یا پیرو محدثین شود و بهر طریق که رود تا وقتیکه مؤلف قول مجتهدی
یا متبحری فی الحدیث پیش نکند که فلان کس ازین احادیث سماع صوفیه را استنباط
کرده مؤلف را نرسد که باجتهاد خود سماع صوفیه ازینها پیدا کند بدین شرط که انه هر کس که
سند آرد تا خود را از مقلدین او قرار دهد چنانکه آن محدثین که درجهٔ تطبیق دارند چون
تطبیق داده‌اند که در ذیل هر یک حدیث نوشته شده و سماع صوفیه را ابن حجر و عینی
عبارةً حرام قرار داده‌اند ورد کرده‌اند و این هر دو کس را مؤلف در وصیت نامهٔ خود متبع علیه
قرار داده و اگر مؤلف از هر یک علحده مطلبی دارد و به مرضی خود می پزد تا یک امر دیگر
بروی لازم آید و آن این است که استدلال از احادیث یا عبارةً باشد که این امر ازینها هیچ
یافته نمی شود زیرا که عبارةً ذکر سماع صوفیه نیست و یا از دلالت و اشارة و اقتضا از پس پیش
که اینکار مجتهد یا متبحر فی الحدیث است و مؤلف از دلالت و اشارت و اقتضا برای خود
استنباط کردن را لائق نیست ه تا که پشکت متمسک گردد می ... مسالها با
درین مقصد چه بود + و اگر بزعم خود دعوی این دارد تا بر وامری دیگر لازم آید که اگر سماع
و مزامیر و غنا صوفیه را بر لهوی که در احادیث است قیاس کند تا در قیاس کردن اتحاد
علت مابین مقیس و مقیس علیه لازم است و درینجا علت را اتحاد نیست بلکه تباین است
و جائیکه اتحاد علت نباشد قیاس فاسد است مثلاً در حدیث ربیع و عائشه رض که ذکر لهو است
و جواز از احادیث و اقوال محدثین بر ظاهر است که برای اعلان نکاح است و اعلان نکاح برا
این ضرور است که جماع که مآل نکاح است در محلی است که دران محل اجتماع حل و حرمت
وانه اعلان نکاح اظهار کرده شود که حرمت رد شد و حل پیدا شده است و این امر در سماع
صوفیه نیست چرا که محل اجتماع حل و حرمت نیست و از سماع صوفیه فائده اعلان دینی
مرتب نشود بلکه در مذهب صوفیه اظهار حال صوفی حرام است که ازین تباین ظاهر است
همچنین در یوم عید برای مقابلهٔ عید کفار انبساط را وسعت داده شده چرا که مردمان عاد

لہو در ایام عید کفار بودند و نیز اینکہ از تجمل و انبساط شوکت اسلام پیدا میشود و در سرور
و سماع صوفیہ این حاصل نیست چنانچہ در عیدین روزہ حرام ست و در عرس مشائخ حرام نیست
و در عیدین تکبیرات و اضحیہ و صدقہ فطر خاص مقرر ست کہ در دیگر ایام نیست و وقتیکہ
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بزبان مبارک خود مخصوص کردند کہ ہذا عیدنا و این لفظ بمقابلہ
عید کفار فرمودند و لکل قوم عید و ہذا عیدنا ازین بخوبی ظاہر میشود کہ این خاصہ
عید ست و نیز دیگر حدیث و اقوال محدثین مؤید این اند چنانکہ مذکور شدند و این را
ہیچ نسبت بسماع صوفیہ نیست چرا کہ ایام اعراس کہ حضرات صوفیہ مقرر کردہ اند
ثبوت آن نیست چنانچہ مولوی اسحاق صاحب در مائۃ مسائل ذکر کردہ و نوشتہ کہ
ثبوت مقرر کردن یوم عرس از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و خلفاء راشدین و ائمہ اربعہ
نرسیدہ پس جائیکہ یوم عرس پیدا کردہ جدید ست او را بعید و نکاح کہ ماثور اند
چہ نسبت ست **فصل پنجم** مشتمل بر سہ حصہ **حصہ اول** بر تردید استدلال مؤلف
از مذہب حنفی **حصہ دوم** دربارہ بیان اقوال مجتہدین حنفی بر حرمت مطلق سماع
حصہ سوم بر تردید استدلال مؤلف کہ از فقہاء غیر مذہب حنفی گرفتہ **حصہ اول**
قولہ اما اقوال فقہاء **اقول** لفظ فقہا بموجب اصطلاح اہل علم بر کسانیکہ قدرت
اجتہاد دارند مستعمل شود و مؤلف کہ اقوال نقل کردہ بغیر سرخسی و غزالی باقی از فقہا
نیستند و نیز مؤلف اجمال کہ از و نقص پیدا ست اختیار کردہ و تفصیل نکردہ کہ از
فقہاء کدام مذہب می گیرد و در نقل اقوال از ملفوظات صوفیہ و علماء مقلدین بہ نہجی
اختلاط کردہ کہ تمیز حاصل نمیشود کہ کدام قول صوفی ست و کدام از دیگر مردمان این توجی
کہ مذہب حنفی دارند و مؤلف ظاہرا خود را ہم از مقلدین مذہب حنفی بیان می کند
پس جہال جملہ اقوال را از مذہب حنفی دانستہ معمول مذہبے فہمند **قولہ** علامہ طحطاوی
آہ **اقول** مؤلف سہ قول را از علمایان مذہب حنفی نقل کردہ یکی قول طحطاوی را ازینجا
بدو جا ذکر کردہ اول در شروع اقوال فقہا دوم پس از قول غزالی بر تائید قول غزالی
برا باحت قص صوفیہ **دوم** قول شاہ عبد العزیز **سوم** قول علی قاری آنکہ قول طحطاوی برا باحت

رقص آورده ذکر آن در تتبع ذکر قول غزالی کرده خواهد شد و آنکه قول طحطاوی در شرح
بحث اقوال فقهاء یا قول شاه عبدالعزیز صاحب یا علی قاری مؤلف باستدلال
جواز سماع صوفیه آورده لهذا اول ذکر این امر اول کرده شود و الله المستعان اگر
مطلب مؤلف این باشد که ازین اقوال علماء مذهب حنفی اثبات جواز سماع صوفیه بر
مذهب حنفی میکنند تا خیالی ست باطل و خبطی ست عاطل چراکه در مذهب حنفی بکسی وجه
جواز سماع صوفیه ثابت نمیشود بلکه در مذهب حنفی مطلق سماع و غناء و مزامیر حرام و
داخل در ذنوب ست و این اقوال پیش کرده مؤلف قابل استدلال نیستند بدلائل
ذیل (۱) در قول طحطاوی بحواله قول للقانی عن ظهیر الدین اسحاق الولوالجی این ست
که اگر کسے را اجازت نواخت طبل برای عرس و غزا داده شود جائز ست لانه
طاعة وان کان للهو لا یجوز لانه معصیة اگر قطع نظر ازین کرده در مذهب حنفی
این فتوی جائز نیست بر صحیح این قول دیده شود تاهم مفید دعوے مؤلف نیست الحق در دعوی خود
نوشته است که سماع صوفیه جائز ست و در اینجا ذکر مزامیر و آلات ملاهی نکرده و درین قول
نواخت طبل مباح ست نواخت طبل چیزے دیگر ست و سماع چیزی دیگر و درین
قول ذکر سماع نیست پس گواه مطابق دعوی نیست (۲) و اگر مؤلف از لفظ طاعت
سماع صوفیه را هم در طاعت شمرده سماع را قیاسا جائز کند تاهم درست که مؤلف سماع
صوفیه را با هیچ یکی ازین ۳ چیز یعنی غزو و عرس و قافله قیاس کند چراکه عبارت ذکر
سماع صحیح صریح نیست و اگر بر عرس کند تا صحیح نیافتد چنانچه پیشتر در ذکر بحث احادیث
گذشته است که سماع صوفیه را نسبت به نکاح یعنی عرس نیست و اگر بر قافله کند تاهم
درست نیست بدین وجه که بموجب قول ولوالجی برائے عرس و غزو جائز ست و
ضرورت در قافله در بعض ممالک نواخت طبل می افتد بدینطور که در ترکستان و خراسان
در راهی مسافران قطاع الطریق نقصان جان و مال بر دیان میرسانند و نیز که از سبب
ریگ راه هم گم میشود برای این مسافران بطور قافله می روند و از آواز طبل هیبت بر
قطاع الطریق و سارقان می افتد که ازینها بسبب آواز طبل امن حاصل آید و در راهیکه

بسبب ریگ گم گردید پس ماندگان بر آواز طبل پیر شدند جای که این ضرورت نباشد نواختن
طبل از طاعت نیست مثلاً در هند که حالا مردمان بر ریل یا بر سڑک که میروند در نیجا نواختن
طبل از طاعت نمی شود و در سماع صوفیه این ضرور نیست پس اتحاد علت بدست نمی آید
و وقتیکه اتحاد علت در مقیس و مقیس علیه حاصل نشد تا قیاس فاسد ست و اگر بغزو کنند باهم
قیاس درست نمی افتد چرا که در غزو آواز طبل شجاعان و شمشیر زنان را تحریض بر جنگ باشد
و در سماع صوفیه این حاصل نیست گاهی صوفی شمشیر نزده و فرقهٔ قوالان از نامردان روزگار
مشهور اند ؎ خلق الله للحروب رجالا + ورجالا لقصعة وثريد + و اگر تفکر و مجاهده
صوفی را بر قتال قیاس کرده شود چنانچه بعض میکنند تا این امر از انصاف بعید ست که سینه را
پیش شمشیر و تیر و تفنگ سپر کردن و جان عزیز را براه مولی تصدیق کردن و پیش روی
دشمنی مهیب که در دست او شمشیر باشد رفتن کاری دیگر ست و بر مصلی نشسته کار کردن
امری دیگر ست و برای تحریض و ترغیب بر جهاد و قتال نصوص قرآنی و سنت به تواتر آمده
و بر مجاهده صوفی بغیر از اقوال بعضی صوفیه که نام جنگ را شاید نشنیده باشند چیزی نیست
و در جهاد برای قتال خدع هم جائز ست مگر برای صوفی جائز نیست (۳) مؤلف در تهذیب
قول طحطاوی نوشته که آلات ملاهی بحالت عبادت معابد خواهند شد و از سیاق
کلام او ظاهر ست که برای صوفی معابد خواهند بود این قول مؤلف از خیال نفس خود مخالف
نص ست بلکه بر ضد نص ست آیا مؤلف نفهمیده که در حدیث جاریتین که روبروی حضرت عائشه
شعر خوانی بود و حضرت هم موجود بودند و اجازت هم دادند مگر حضرت صدیقه نام آن مزمار شیطان
گرفته و حضرت صلی الله علیه وسلم منع نفرمودند چنانچه ذکر این مفصل در بحث احادیث در قول
شیخ عبد الحق درج ست و نیز در حدیث صحیح آمده ست که روبرو حضرت صلی الله علیه وسلم
دف زدنی و شعر خوانی بود و حضرت صلی الله علیه وسلم بزبان مبارک خود او را شیطان فرمودند
پس جائیکه روبروی حضرت صلی الله علیه وسلم بدستور بنام شیطان موسوم شدند حالا مؤلف
از صحابه و حضرت هم بلند در جه اختیار کرده نام آنها به معابد نهاده لا حول ولا قوة الا بالله
(۴) آنکه مؤلف قول شاه عبد العزیز صاحب باستدلال آورده از آن هم فائده بدعوی

مضمون این حدیث مشکوة شریف نافع عمر سطور سین ۱۲

مؤلف نمی رسد یکی آنکه از قول شاه عبد العزیز صاحب اباحت غناء و سماع برای عید و
عرس و مجئی غائب و ولیمه و عقیقه و ولادت و ختانت و حفظ قرآن ست و ذکر سماع صوفیه
عبارة نیست و باہم نکاح و عید و ولیمه و عقیقه و ولادت و ختانت فی الجمله نسبتی ست و سماع
صوفیه را جدی ازینها نسبتی نیست خصوصاً در امور مبیحه شاه عبد العزیز صاحب اظهار حال
مطلوب ست و در سماع صوفیه این علت موجود نیست که اظهار حال صوفی منع ست و به سبب
عدم اتحاد علت قیاس صوفیه بر اینها جائز نیست دوم آنکه در قول شاه عبد العزیز صاحب
این هم درج ست که اگر سرور مباح باشد اند بصورت اول برین فکر باید کرد که در مواقع مذکوره
شاه عبد العزیز صاحب قید سرور شرعی درج ست و در سماع صوفیه یا ایام عرس آنجا
مشروعیت ثابت نیست ازین هم سماع صوفیه در ایام عرس و غیره بران قیاس شد حق نوازا
و شاه عبد العزیز صاحب عموم سماع را از حظ شیطان نوشته اند چنانچه در تفسیر آیات
برخصم مجمع قول شاه عبد العزیز صاحب درج ست (۵) آنکه مؤلف قول علی قاری بعد
آورده از وہم استدلال حاصل نمی شود زیرا که عبارة دران لفظ صوفیه درج نیست و بغیر
اجتماع الاخوان فی بعد الزمان و حبه تعالیٰ بذکره والتامل فی امره باقی امور بغیر عقیقه و ولیمه
که علی قاری بیاورده مطابق قول شاه عبد العزیز صاحب اند و قیاس سماع صوفیه بر آن
امور نمی شود کما ذکر و اقوال علی قاری که مؤلف نقل کرده تصدیق مطلب ست زیرا که لفظ
حواله شرح عین العلم داده و در شرح عین العلم علی قاری که نوشته آن این ست قد حکی
القاضی ابو الطیب الطبری من ابی حنیفه و مالک والشافعی والسفیان و جماعة
من العلماء لعم الفاظا استدل بها علی انهم ارادوا تحریمه وقال الشافعی فی
کتاب ادب القضاء ان الغناء لهو مکروه یشبه الباطل و من استکثر منه
فهو سفیه ترد شهادته واما مالک فقد نهی عن الغناء وهو مذهب سائر
اهل المدینة الا ابراهیم بن سعد وحده واما ابو حنیفة فانه کان یکره
ذالک و یجعل سماع الغناء من الذنوب وکذا سائر اهل الکوفة و سفیان الثوری
و حماد و ابراهیم النخعی والشعبی وغیرهم انتهی کلام الطبری و یؤیده

ما ورد من الاحادیث فی ذم المغنیة وللطبرانی من حدیث عائشة رضی الله عنها ان الله حرم
المغنية وبيعها وثمنها وتعليمها ويقويه ما رواه ابوداؤد عن نافع كنت
مع ابن عمر الحدیث دریں جا حدیث کہ در ضمن علما احادیث مدرج ست آوردہ وباز اثر
ابن مسعود را کہ در ضمن نمبر ۵ مدرج شدہ آوردہ وگفتہ کہ عن ابن مسعود موقوفاً ومرفوعاً ودر
رسالہ غنا ومزامیر مؤلف خود علی قاری نوشتہ کہ قال العلامة البزدوی فی فتاواہ
ان القول والرقص الذی یفعله الصوفیة فی زماننا حرام لا یجوز القصد والجلوس الیه
ولا یظن فی مشائخ السلف انهم فعلوا مثل ما فعل اهل زماننا وان سماع
الغناء والضرب بالدف والتصفیق والرقص وتمزیق الثیاب الذی یفعله المتصوفة
وغیرهم لا یعرف لمثل هذا فی الشرع جواز وهو محظور شرعا وهو من الملاهی
التی توجب القدح فی العدالة ونقل الامام القرطبی رح ان اول من احدث الرقص
والتواجد اصحاب السامری لما اتخذ لهم عجلا جسدا له خوار قاموا یرقصون حوله
انتهی وآنچہ مؤلف عبارت علی قاری آوردہ قبل وبعد آنرا نوشتہ واین تحریف مؤلف
ست ورنہ مطلب علی قاری بر جواز سماع عموماً نیست واصل قول علی قاری در سماع ہمونست
کہ دریں جا نقل کردہ شد (۶) بعد ازین این ہم تامل باید کرد کہ شاہ عبد العزیز صاحب صوفی
بود ودر سلسلہ چشتیہ غالب نسبتی داشتند ونیز طائفہ صوفیہ در عہد شاہ عبد العزیز صاحب
وعلی قاری وطحطاوی موجود بودند اگر سماع وغنا ونشان مباح بودی تا بہ جواز او
صراحۃ فتوی ندادند واینکار را برای مؤلف باقی گذاشتند (۷) در مسئلۂ الاستماع مؤلف
اتفاق ہم نیست یکی با دیگری مخالف ست مثلاً در قول عبد العزیز صاحب با جشن در عید
وعرس وولیمہ ومجلس غائب وعقیقہ وولادت وختنہ وحفظ قرآن ست ودر قول
علی قاری کہ مؤلف نقل کردہ ختان صحیحاً ولیمہ وعقیقہ نیست ودر زیادہ انہ اجتماع الاخوان
فی بعد الزمان للطعام والکلام وحبه تعالی بذکره والتامل فی امره ودر قول شاہ عبد العزیز صاحب
ملاهی مذکور نیست ودر قول علی قاری وطحطاوی طبل وغیرہ ہم مدرج ست کہ ازین ہم
وعدہ‌ی مؤلف بسبب اختلاف شہادت ثابت اصلاً نمی شود واگر قطع نظر ازینہا کردہ شود

تاہم قول شاہ عبد العزیز صاحب و علی قاری نخصہما بغیر تائید اقوال دیگر فقہا در مذہب حنفی
قابل تمسک شدن نمی توانند (٨) قال فی الشامی والنافع الکبیر لا بد للمفتی ان یعلم
حال من یفتی بقولہ ولا یکفیہ معرفتہ باسمہ ونسبہ بل لا بد من معرفتہ فی
الروایۃ ودرجتہ فی الدرایۃ وطبقتہ من طبقات الفقہاء لیکون علی بصیرۃ فی
التمییز بین القائلین المختلفین وقدرۃ کافیۃ فی الترجیح بین القولین المتعارضین
الاولی طبقۃ المجتہدین فی الشرع کالائمۃ الاربعۃ ومن سلک مسلکہم فی تاسیس
قواعد الاصول وبہ یمتازون عن غیرہم الثانیۃ طبقۃ المجتہدین فی المذہب
کابی یوسف ومحمد وسائر اصحاب ابی حنیفۃ القادرین علی استخراج الاحکام
من الادلۃ علی مقتضی القواعد التی قررہا استاذہم ابو حنیفۃ فی الاحکام
وان خالفوہ فی بعض احکام الفروع لکن یقلدونہ فی قواعد الاصول وبہ یمتازون
عن المعارضین فی المذہب کالشافعی وغیرہ المخالفین لہ فی الاحکام غیر مقلدین لہ
فی الاصول الثالثۃ طبقۃ المجتہدین فی المسائل التی لا نص فیہا عن صاحب المذہب
کالخصاف وابی جعفر الطحاوی وابی الحسن الکرخی وشمس الائمۃ السرخسی
وفخر الاسلام البزدوی وفخر الدین قاضی خان وامثالہم وقال فی النافع
الکبیر کصاحب الذخیرۃ والمحیط البرہانی وصاحب النصاب وخلاصۃ الفتاوی
فانہم لا یقدرون علی شیٔ من المخالفۃ لا فی الاصول ولا فی الفروع لکنہم
یستنبطون الاحکام فی المسائل التی لا نص فیہا علی حسب الاصول والقواعد
والرابعۃ طبقۃ اصحاب التخریج من المقلدین کالرازی واضرابہ فانہم لا یقدرون
علی الاجتہاد اصلا لکنہم لاحاطتہم بالاصول وضبطہم للماخذ یقدرون
علی تفصیل قول مجمل ذی وجہین وحکم مبہم محتمل لامرین منقول عن صاحب
المذہب او احد من اصحابہ برایہم ونظرہم فی الاصول والمقایسۃ علی امثالہ
ونظائرہ من الفروع الخامسۃ طبقۃ اصحاب الترجیح من المقلدین کابی الحسن القدوری
وصاحب الہدایۃ وامثالہما وشانہم تفضیل بعض الروایات علی بعض کقولہم ہذا

اولی وهذا اصح روایة وهذا وفق للناس والسادسة طبقة المقلدین القادرین
علی التمییز بین الاقوی والقوی والضعیف و ظاهر المذهب والروایة النادرة
کاصحاب المتون المعتبرة من المتاخرین مثل صاحب الکنز وصاحب المختار
وصاحب الوقایة وصاحب المجمع وشانهم ان لاینقلوا الاقوال المردودة
والروایات الضعیفة والسابعة طبقة المقلدین الذین لایقدرون علی ما ذکر
ولا یفرقون الغث والسمین انتهی حالا باید دید که طحطاوی وشاه عبد العزیز صاحب
وعلی قاری از کدام طبقه اند وظاهرست که از طبقه هفتم اند در مذهب حنفی وقول او وشان
بغیر حواله از فقیهی که از طبقات مذکوره باشد قابل عمل در مذهب حنفی نیست ودر قول
علی قاری حواله فقیهی نیست پس قول او قابل اعتبار نیست در مذهب حنفی وطحطاوی
حواله اللقانی داده واللقانی حواله لواجی داده واللقانی هو عبد السلام بن ابراهیم بن
ابراهیم اللقانی ست واو مصری ست ومذهب مالکی دارد واول غور باید کرد که از لواجی
روایت را اگر فقیهی حنفی نقل کردی البته قابل خیال می بود نه که مالکی ونیز معلوم نیست
که لواجی از کدام طبقه ست وتا وقتیکه اورا در طبقه از طبقات مذکوره داخل نکرده شود
بر قول او خصوصا بحالتیکه اقوال امام مذهب وفقهاء برخلاف این اند فتوی صحیح
نیست ونه طحطاوی فتوی داده بلکه حکایة قول او را نقل کرده ست البته در قول شاه
عبد العزیز صاحب حواله سرخسی داده شده وسرخسی از طبقه ثالثه ست مگر درین قول
هم صفائی نیست بدین تفصیل که عینی در باب رد الشهادت برحاشیه هدایه نوشته
ان التغنی للناس مکروه باتفاق المشائخ والتغنی لاسماع الغیر مکروه عند عامة
المشائخ ومن الناس من اباح ذلک فی العرس والولیمة کما ابیح ضرب الدف
فیهما وان کان فیه نوع لهو واما التغنی لنفسه فقیل لایکره وبه اخذ السرخسی
وقیل جمیع ذلک مکروه وبه اخذ شیخ الاسلام خواهرزاده اگر بر قول عینی
دیده شود تا تغنی للناس نزد کل مشائخ بالاتفاق مکروه است وسرخسی هم از مشائخ
است نه بینی که از مشائخ مراد فقهاء طبقات مذکوره اند واز ناس مراد غیر مشائخ اند

برائی ہمین جابہ لفظ مشائخ وجای ناس نوشتہ و سرخسی از ناس شدن نمے تواند
واگر فرقے نمے بود تا لفظ مشائخ و ناس جدا جدا ذکر نمی کرد و شاہ عبد العزیز صاحب کہ
در عید و عرس و عقیقہ و ولادت و ختان و مجلس غائب و حفظ قرآن ذکر کردند در ہمہ واقع
اجتماع مردمان بہ ہجوم باشد اندرین صورت اختلاف واقع ست بقول عینی در تغنی للناس
سرخسی بر حرمت ست ولذا قال واما التغنی لنفسہ فقیل لا یکرہ و بہ اخذ السرخسی
و بقول شاہ عبد العزیز صاحب در تغنی للناس بر مواقع مذکورہ سرخسی بر اباحت ست و در
مذہب حنفی لاریب ترجیح عینی راست بتائید اینکہ قول امام و دیگر فقہاء مخالف مختار
شاہ عبد العزیز صاحب بر مطلق حرمت اند چنانچہ از پس بیان خواہد شد و از ینقول
عینی تردید قول ولوالجی و ملا علی قاری ہم پیداست زیرا کہ ذکر قافلہ و غیرہ عینی ذکر نکرد
بلکہ ولیمہ و عرس مخصوص نوشتہ (۹) بالفرض اگر سرخسی مجوز سماع ہمچو قول شاہ عبد العزیز
صاحب در ہمہ واقع باشد تاہم قول او معمول بہ در مذہب حنفی شدن نمی تواند و نہ از قول
بعض الناس در عرس و ولیمہ یا بنفسہ و از قول ملا علی قاری یا شاہ عبد العزیز صاحب
اباحت سماع بکدامی موقع مباح شدن می تواند بموجب قاعدہ مذہب و آن اینست
قال شاہ ولی اللہ فی العقد الجید ومطابقہ ذکر فی النافع الکبیر اعلم ان القاعدۃ
عند محققی الفقہاء ان المسائل علی اربعۃ اقسام (۱) قسم تقرر فی ظاہر المذہب
وحکمہ ان یقبلونہ فی کل حال وافقت الاصول او خالفت (۲) قسم ہو
روایۃ شاذۃ عن ابی حنیفۃ وصاحبیہ وحکمہ ان یقبلونہ الا اذا وافق
الاصول (۳) قسم ہو تخریج المتاخرین اتفق علیہ جمہور الاصحاب
وحکمہ ان یفتون بہ علی کل حال (۴) قسم ہو تخریج منہم لم یتفق
علیہ جمہور الاصحاب وحکمہ ان یعرض المفتی علی الاصول والنظائر
من کلام السلف فان وجدہ موافقا لہا اخذ بہ والا ترکہ درین چار قسم بنگرید
کہ ظاہر روایت بر مطلق حرمت ست کہ از پس بیان خواہد شد و روایت شاذہ از امام و
صاحبین ہم نیست ولذا قال العینی کما ذکر و تغنی للناس از قسم سوم ست زیرا کہ جمہور

صحاب بر بیان اتفاق نہ کردہ اند چنانچہ شیخ الاسلام انکار کردہ و قول سرخسی مخالف
سلف ست لہذا قابل ترک ست (۱۰) و نیز یک دیگر قاعدہ حنفی مذہب ست و آن
این ست قال فی الدر المختار واسم المفتی ان ما اتفق علیہ اصحابنا فی الروایات
الظاهرة یفتی بہ قطعا واختلف فیما اختلفوا فیہ والاصح کما فی السراجیة
وغیرها انہ یفتی بقول الامام علی الاطلاق ثم بقول الثانی ثم بقول الثالث ثم
زفر والحسن بن زیاد۔ وقال الشامی قولہ واسم المفتی ای العلامة التی تدل المفتی
علی ما یفتی بہ قال فی فتح القدیر وقد استقرت ای الاصولیون علی ان المفتی
هو المجتهد فاما غیر المجتهد ممن یحفظ اقوال المجتهد فلیس بمفت والواجب
علیہ اذا سئل ان یذکر قول المجتهد کالامام علی وجہ الحکایة فعرف
ان ما یکون فی زماننا من فتوی الموجودین لیس بفتوی بل هو نقل کلام
المفتی لیاخذ بہ المستفتی وطریق نقلہ لذلک عن المجتهد احد الامرین اما ان
یکون لہ سند فیہ او یاخذه من کتاب معروف تداولتہ الایدی نحو کتب
محمد بن الحسن ونحوها لانہ بمنزلة الخبر المتواتر او المشهور و نیز شامی
کتب قبیل از نوازل و واقعات قابل اعتماد قرار دادہ۔ نوازل فقیہ ابی اللیث سمرقندی
مجموع نوازل و واقعات ناطفی۔ واقعات صدر الشہید۔ محیط سرخسی
منتقی سرخسی۔ وقال الا ان فیہ بعض النوادر۔ و نیز کتب متون الغیر را
معتمد علیہا نوشتہ و گفتہ ان ما فی المتون مقدم علی الشروح وما فی الشروح
مقدم علی الفتاوی پس این فتوی مؤلف کہ مخالف قول امام و فقہاء مذہب و ظاہر
روایت و متون ست و نیز از کتب نوازل و واقعات معتمدہ نیست و کتب محولہ مؤلف
از ظاہر الروایت و واقعات و نوازل معتمدہ و متون نیستند و نہ آن کسان کہ مؤلف اقوال
ایشان را نقل کردہ از مفتیان مجتہدین اند نیز سرخسی قول سرخسی صرف از بدائع ست
و این کتاب از کتب معتمدہ نیست پس فتوی مؤلف بجواز سماع و مزامیر و رقص صوفیہ

خلاف مذہب حنفی ست خصوصاً کہ مؤلف خود قابل فتوی دادن نیست وفتوی او ہم مخالف
ست از مذہب حنفی پس چہ سان بروعمل کردن موافق مذہب حنفی خواہد شد و نیز مؤلف کہ
قول ملا علی قاری از شرح عین العلم نقل کردہ این شرح غیر معروف ست بلکہ در طراز
الاماثل کہ دران تفصیل تالیفات ملا علی قاری کردہ شدہ دران نام این شرح نیاوردہ
ہمچنین رسالہ وسیلۃ النجات کہ ہر دو از مذہب حنفی نزد فقہا شمار نشدہ اند ودیگر
ہم گرہست تا فتاوی غیر معروف ست وقال فی فتح القدیر والشامی والنافع الکبیر
لایجوز الافتاء مما فی الکتب الغریبۃ حصہ دوم دربیان اقوال مجتہدین
مذہب حنفی بر حرمت مطلق سماع (۱) در در مختار نوشتہ منہم من اجازہ فی العرس
کما جاز ضرب الدف فیہ ومنہم من اباحہ مطلقا ومنہم من کرھہ مطلقا وفی
البحر والمذہب حرمتہ مطلقا فانقطع الاختلاف بل ظاہر الہدایۃ انہ
کبیرۃ ولو لنفسہ واقرہ المصنف انتہی وشامی برین قول در مختار تعاقب کردہ
گفتہ قولہ فانقطع الاختلاف فیہ کلام ذکرتہ فی حاشیتی علی البحر وقد
ردہ السائحانی علی صاحب البحر مگر ازین قول شامی تردید قول در مختار نمی شود
زیرا کہ تائید حرمت مطلق از دیگر اقوال ہم حاصل ست چنانچہ خواہی فہمید (۲) در جامع الصغیر
نوشتہ رجل دعی الی طعام فوجد ہناک لعبا او غناء فلا باس بان یقعد ویاکل
وقال ابو حنیفۃ ابتلیت بہذا مرۃ انتہی این جامع الصغیر از کتب ظاہر الروایت ست
وکلمہ لاباس بمقابلہ مندوب آید چنانچہ در شامی ذکر این بفصل درج ست ووجہ این در
قول ثالث شنیدہ باید (۳) صدر الشہید شارح جامع الصغیر نوشتہ قولہ فلا باس بان یقعد لان
التناول من الولیمۃ سنۃ واللعب بدعۃ فلا یجوز ترکہ لما اقترنت بہ البدعۃ
کالصلوۃ علی الجنازۃ واجبۃ وان حضرتہا النائحۃ ہذا اذا کان اللعب والغناء
فی المنزل واما اذا کان علی المائدۃ فلا ینبغی ان یقعد واذا علم قبل الحضور
لا یحضر فی الوجہین این صدر الشہید مشہور ومعروف ست وکتابش واقعات
مصنفہ این قابل اعتماد ست چنانچہ بالا مذکور شدہ واز عبارت جامع الصغیر وشرحش معلوم

می شود که در ولیمہ ہم جائز ست و وقتیکه در ولیمہ جائز نیست پس شک نیست که نزد فقہاء
مذہب حنفی حرمت مطلق ست (۴) در تفسیر احمدی که متداول علماء مذہب حنفی و کتاب
معتبر ست و مفسر او مصنف نور الانوار وغیرہ کتب اصول و فروع حنفی مذہب ست زیر آیت
کریمہ ومن الناس من یشتری لہو الحدیث آہ نوشته اما قول ابی حنیفة ابتلیت دال علی حرمته مطلقا
لان الابتلاء انما یکون بالمحرم وهکذا اتفق علی حرمته مطلقا کثیر من المجتہدین
حتی بلغ اعدادهم الی خمس واثنین وسبعین مجتهدا وعلماء الشریعة الغراء الذین
کانوا متفقین علی مطلق الحرمة ۔ متعلق این قول ہدایہ بر نمبر ۱۲ از احادیث درج ست
(۵) در مظاہر الحق شرح مشکوٰۃ نوشته که ۔ جو بعض نے اعیاد و اعراس میں سماع [illegible]
کو جائز و مختار کہا ہے تو یہ خلاف ظاہر الروایت کے ہے کیونکہ بموجب ظاہر الروایت
مذہب حنفی کے مطلق راگ حرام ہے (۶) وفی الذخیرة ان التغنی مع جمیع انواعه
حرام عند علمائنا بقوله تعالی ومن الناس من یشتری لہو الحدیث الآیة وصاحب ذخیرہ
از طبقہ سوم فقہاء ست (۷) در فتاوی صیرفیہ نوشته سئل الحلوانی عمن سموا انفسہم
بالصوفیة واختصوا بنوع لبس واشتغلوا باللہو والرقص وادعوا لانفسہم المنزلة
فقال افتروا علی الله کذبا ام به جنة فلیس النبی صلی الله علیه وسلم من اللہو ولا اللہو
منه ونهی النبی صلی الله علیه وسلم عن لبس الشهرتین فلیسوا علی شیء لاسیما بانہم [illegible]
قیل ہم ان کانوا زائغین عن الطریق المستقیم ہل ینفون من البلاد و یقطع فتنتہم
عن العامة فقال اماطة الاذی ابلغ فی الصیانة وامثل فی الدیانة نقل عن نوادر [illegible]
کذا فی المبسوط ۔ حلوائی و برہان الدین ہر دو از طبقہ سوم فقہاء اند و مبسوط کتاب معتمد
مذہب حنفی ست (۸) وذکر فی الجامع الصغیر للقاضی خان فان الضرب بالقضیب
والتغنی حرام لانه لہو ولعب این قاضیخان ہم از طبقہ ثالثہ ست وفی الخلاصة
قراءة الاشعار اذا کان فیها ذکر الفسق والخمر والتغنی یکرہ لانه فواحش و صاحب خلاصہ
ہم از طبقہ ثالثہ ست (۹) در احادیث حدیث نمبر ۱۱ که از امام محمد و امامنا الاعظم
روایت شده از آن ہم ثابت ست که قول ہر دو صاحب بر حرمت مطلق ست ۔

(۱۰) در قدوری و کنز و مختصر و متن در مختار در باب اجارہ فاسدہ نوشتہ و لا تصح
الاجارة بعسب التیس والنوح والغناء والمزامیر وسائر الملاهی و در باب الشهادت
نوشتہ و لا تقبل شهادة نائحة ومغنیة ومن یلعب بالطیور ومن یغنی للناس
و صاحب قدوری از طبقہ خامسہ فقہا است و مولفین ہر سہ متون از طبقہ سادسہ اند و کہ
تفصیل فقہا نوشتہ شدہ کہ صاحب قدوری از اصحاب ترجیح ست و صاحبان متون
التزام کردہ اند کہ اقوال مردودہ و ضعیفہ نخواہند آورد و نزدیک فقہاء مذہب حنفی
این التزام مسلم ست پس ہرچہ در تصانیف شان ست اور ترجیح ست بر مقابل و از
متون و قدوری مطلق حرمت ظاہر ست زیرا کہ چیزی قید ولیمہ و عرس نکردہ اند۔
و دلیل عمدہ برین ظاہر ست کہ اجرت تعلیم نزد متقدمین حرام بود مگر مشائخ متاخرین
بر اباحت آن فتوی دادند برای ہمین قید حکم مطلق را صاحبان متون و قدوری
مقید نوشتند و گفتند کہ والفتوی فی یومنا هذا علی جوازه و اگر در غناء و سماع
ہم روایت صحیحہ می بود یا از مشائخ متاخرین فتوی جواز در عرس و ولیمہ می بود تا ضرور
مقید میکردند و چونکہ نکردند پس ثابت شد کہ این قید اباحت در عرس و ولیمہ از مشائخ
حاصل نشدہ (۱۱) و نیز شروح متداولہ و معتمدہ کہ بر متون اند ہمچو ہدایہ کہ صاحبش
از طبقہ خامسہ فقہا یعنی از اصحاب ترجیح ست و شرح وقایہ و در مختار و بعض
محشیان ہمچو عینی کہ از مذہب حنفی این قدر مصر ست کہ طعن تعسف ہم بر و شدہ
و چلپی کہ کتب اینہا ہمہ متداولہ اند بین علماء مذہب حنفی آنہا ہم قید بر مطلق قائم
نکردہ اند چنانچہ در باب اجارہ فاسدہ صاحب ہدایہ بر عبارت قدوری نوشتہ
لانه استیجار علی المعصیة والمعصیة لا تستحق بالعقد و در بنایہ عینی نوشتہ
فقوله سائر الملاهی کالمزمار والطبل وغیرهما قوله لا تستحق بالعقد قال شیخ الاسلام
اسبیجابی لا یجوز الاجارة علی شیء من الغناء والنوح والمزامیر والطبل او شیء
من اللهو ولا علی الحداء وقراءة الشعر وغیره ولا اجر فی ذلك وهذا كله
قول ابی حنیفة وابی یوسف ومحمد لانه معصیة ولهو ولعب و در شرح وقایہ

بر عبارت وقایہ ابن نوشتہ والاصل عندنا انہ لا یجوز الاجارۃ علی المعاصی
وچلپی نوشتہ لو استحق علیہ المعصیۃ لکان ذلک مضافا الی الشارع من حیث
انہ شرع عقدا موجبا المعصیۃ اللہ تعالی عن ذلک علوا کبیرا۔ ودر باب
رد الشہادت درہدایہ بر عبارت قدوری نوشتہ قولہ لا تقبل شہادۃ نائحۃ
ولا مغنیۃ لانہما ترتکبان محرما فانہ علیہ السلام نہی عن الصوتین الاحمقین
النائحۃ والمغنیۃ وقولہ ولا من تغنی للناس لانہ یجمع الناس علی ارتکاب کبیرۃ
(۱۴) درہدایہ درباب الاکل والشرب نوشتہ من دعی الی طعام او ولیمۃ فوجد ثمہ
لعبا او غناء فلا باس بان یقعد ویاکل وقال ابو حنیفۃ ابتلیت بہذا مرۃ
فصبرت وہذا لان اجابۃ الدعوۃ سنۃ فلا یترکہا لما اقترنت بہ البدعۃ من غیرہ
کصلوۃ الجنازۃ واجبۃ الاقامۃ وان حضرتہا نائحۃ فان قدر علی المنع
منعہم وان لم یقدر یصبر وہذا اذا لم یکن مقتدیا فان کان مقتدیا ولم یقدر
علی منعہم یخرج ولا یقعد لان فی ذلک شین الدین وفتح باب المعصیۃ علی المسلمین
والمحکی عن ابی حنیفۃ فی الکتاب کان قبل ان یصیر مقتدیا ولو کان ذلک
علی المائدۃ لا ینبغی ان یقعد ان لم یکن مقتدیا لقولہ تعالی فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّکْرٰی
مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ ۔ وہذا کلہ بعد الحضور ولو علم قبل الحضور لا یحضر سواء کان
مقتدیا او لم یکن لانہ لم یلزمہ حق الدعوۃ بخلاف اذا ہجم علیہ لانہ قد لزمہ
ودلت المسئلۃ علی ان الملاہی کلہا حرام حتی التغنی بضرب القصب وکذا قال
ابو حنیفۃ ابتلیت لان الابتلاء انما یکون بالمحرم وعینی بر حاشیہ این نوشتہ
قولہ ولو علم قبل الحضور الخ وبہ قالت الثلاثۃ مراد از ثلاثہ امام صاحب وامام یوسف
وامام محمد ست قولہ ان الملاہی کلہا حرام لان محمدا اطلق علیہ اسم اللعب
والغناء بقولہ فوجد ثمہ اللعب والغناء واللعب وہو اللہو حرام بالنص
قولہ حتی التغنی بضرب القصب روی صدر الشہید فی کتاب الکراہیۃ
من الواقعات عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال استماع الملاہی معصیۃ

والجلوس علیها فسق والتلذذ بها من الکفر وانما قال ذلک علی وجه التشدید
وور در مختار در کتاب الحظر والاباحت نوشته وفی البزازیة استماع صوت الملاهی
کضرب قصب ونحوه حرام (۱۳) ونیز مطابق عبارت ہدایہ نوشته است در فتاوی
سراجیه که معتبر فتاوی هاست که در در مختار وغیره حوالہ آنها می باشد در باب الامر
بالمعروف نوشته استماع الملاهی والجلوس علیها فسق والواجب ان یجتهد
ما امکن حتی لا یسمع وکسر الملاهی مباح ودار فیها یسمع صوت الغناء
والمزامیر والمعازف یدخل علیهم بغیر اذنهم لان المنع عن ذلک فرض
(۱۴) میر سید شریف در شرح خلاصه کیدانی در محرمات نوشته الکفر
بالاستحلال فی المتفق کالسماع فی زماننا (۱۵) وفی السراجیة وقال
محمد اللعب والغناء لا یختص بالمزامیر لان الضرب والقصب والتغنی حرام
(۱۶) فی التوضیح شرح المنظومة والانکحة التی تنعقد فی مجلس الملاهی والمزامیر
تکون مختلفا فیها بوجهین احدهما یفسق الولی لانه الذی احضر الملاهی والمعازف
وامرهم بذلک واعطی للمغنین علی ذلک الاجرة والثانی صاروا فسقة
لاستماعهم ذلک فلم یبق الولی ولیا ولا الحاضرون شهودا عنده فلا ینعقد
عند الشافعی فلیحترز عن ذلک (۱۷) در شرح سرور المحزون نوشته وفی
البزازیة التغنی حرام بلا خلاف وذکر ابو البرکات فی شرح النافع ان التغنی حرام
فی جمیع الادیان والتغنی للناس حرام بالاجماع قطعا ولذلک سماه صاحب الذخیرة
والهدایة کبیرة فاذا کان استماع التغنی کبیرة والمغنی مرتکب لهذه الکبیرة
فتحسین تحلیل الحرام القطعی وهو کفر هکذا فی المبسوط ونوادر البرهانی (۱۸) در
وقت خواجه نظام الدین قدس سره در دہلی مناظره شده و در محضر علماء بابت حرمت
سماع وغنا فتوی شده که نقل او از مائة مسائل مولوی محمد اسحاق دہلوی کرده شود
وهو هذا سوال چه می فرمایند ائمه ملت و دین و گروه کشایان معضلات احکام شریعت
حصل الله امالهم وکثر فی الخافقین امثالهم درآنچه سماع درویشان اہل ہذا روزگار که

مشتملست بر جمعیت پیران وجوانان وقوالان ورقصان باده کش وچنگ وغیرآن این مجموعه لهو ولعب عبث باشد یا نه جواب علما بالاتفاق دادند باشد باشد والله اعلم

سوال هرکه این چنین سماع را حلال دارد وبگوید که این سماع طاعتست وموصل الی الحق ومقرب الی حضرت الله وسبب مکاشفات حقائق ودقائق غیبی ووصله ورفع درجات عقبی ویست وجماعتی ویرا التصدیق میکنند ومتابعت وی می نمایند قولا وفعلا وقول وفعل ویرا استحسان می کنند وناهی این منکرات را جفا میکنند واستقباح میکنند این جماعت بحلال داشتن این چنین فعل ومتابعت وتصدیق واستحسان واصرار کافر شوند یا نه بیان فرمایند تا ثواب حاصل شود جواب علما دادند شوند شوند شوند

کتبه
مولانا فخر الدین حلوانی

کتبه
محمد بن احمد قاضی الانام کبیر الدین
والله اعلم

کتبه
ابوبکر بن علی بن عثمان
قاضی امام جلال الدین والله اعلم

کتبه
احمد بن یوسف ضیاء الدین

کتبه
عبد العزیز بن مولانا نجم الدین
الدمشقی والله اعلم

کتبه
عبد العزیز الزواد قاضی امام
جلال الدین والله اعلم

کتبه
محمد بن عبد الرحمان بن عبد الله
اخطب الخطباء والله اعلم

کتبه
شرف یحیی والله اعلم

کتبه
ابو المفاخر محمود البلخی قاضی
برهان الدین بزار والله اعلم

کتبه
علی بن محمد عطاء ملک
امام زین الدین المفتی الله اعلم

کتبه
محمد بن محمود الکاشانی
قاضی بدواز والله اعلم

کتبه
علی بن علی الفرشتوی
والله اعلم

کتبه
محمد بن احمد الحلوائی قاضی وده
والله اعلم

کتبه
ابوبکر بن یوسف الحسین السقوتی
الامام سراج الدین السنجی والله اعلم

کتبه
عبد الرحمان بن احمد بن
عبد الرحمن بن محمد امام
ضیاء الدین عبد الوهاب
اسفری والله اعلم

کتبه
محمود بن الحسین السعد البلخی

کتبه
عبد الرحمان بن محمد بخط
قاضی سرخسی والله اعلم

کتبه
ابو طاهر بن ابی بکر الحسین الخطیبی
الامام عز الدین محتسب دهلی
والله اعلم

(۱۹) حکی عن ابی نصر الدین الدبوسی عن قاضی ظهیر الدین الخوارزمی ان
من سمع الغناء من المغنی او من غیر المغنی او یری شیئا من الحرام فیحسن ذلک
باعتقاد او غیر اعتقاد یصیر مرتدا فی الحال بناءً علی انه ابطل حکم الشریعة
ومن ابطل حکم الشریعة لا یکون مومنا عند کل مجتهد ولا یقبل الله طاعته
واحبط کل حسناته وبانت له امرأته فان تاب لا یجب القتل والا یضرب
عنقه بقوله ﷺ من بدل دینه فاقتلوه فان قتله قاتل قبل عرض الاسلام علیه کره
ولا شئ علیه وبه اخذ المتاخرون وعلیه الفتوی من مختار نوادر البرهانی (۲۰) وفی
المضمرات وفی المنافع اعلم ان التغنی حرام فی جمیع الادیان وقال فی الزیادات
اذا اوصی بما هو معصیة عندنا وعند اهل الکتاب وذکر منها الوصیة للمغنین
والمغنیات حصہ سوم در تردید استدلال مؤلف از فقہاء دیگر مذاہب یعنی از علماء
غیر مذہب حنفی و مؤلف دو قول از غیر مذہب حنفی آوردہ یکی قول محمد غزالی دوم روایت
فتاوی دستور القضات مگر اول دریںجا باید دانست کہ علاوہ اقوال محدثین واقوال
فقہاء مذہب حنفی کہ مذکور شدند دیگر ائمہ ثلاثہ و دیگر ثقات ہم سماع و غناء والات
آنرا جائز نداشتہ اند (۱) چنانچہ شوکانی در نیل الاوطار نوشتہ قال اختلف فی
الغناء مع آلة من الات الملاهی وبدونها فذهب الجمهور الی التحریم وذهب
اهل المدینة ومن وافقهم من علماء الظاهر وجماعة من الصوفیة الی الترخیص
وقال ابن حزم ووافقه علی ذلک ابوبکر بن العربی لم یصح فی التحریم شئ
وکذلک قال الغزالی (۲) در نووی شرح مسلم نوشتہ واختلف العلماء فی
الغناء فاباحه جماعة من اهل الحجاز وهی روایة عن مالک وحرمه ابوحنیفة
واهل العراق ومذهب الشافعی کراهته وهو المشهور فی مذهب مالک
(۳) محمد غزالی در احیاء نوشتہ حکی القاضی ابو طیب الطبری عن الشافعی
ومالک وابی حنیفة وسفیان وجماعة من العلماء الفاظا یستدل بها علی انه
رأوا تحریمه واما ابوحنیفة فانه کان یکره ذلک ویجعل سماع الغناء

من الذنوب وكذلك سائر اهل الكوفة وسفيان الثوری وحماد وابراهيم
والشعبی وغيرهم (۴) شاه ولی الله در عقد الجید نوشته قال الاوزاعی یجتنب
او یترك من قول اهل الحجاز خمس استماع الملاهی والمتعة واتیان النساء فی
ادبارهن والصرف والجمع بین الصلوتین بغیر عذر وآنکه محمد غزالی از قاضی
ابو الطیب نقل کرده تفصیل این در قول ملا علی قاری گذشته است (۵) قال الحافظ
فی الفتح واستدل بجواز الحداء علی جواز غناء الرکبان المسمی بالنصب
وهو ضرب من النشید بصوت فیه تمطیط وافرط قوم فاستدلوا به علی جواز
الغناء مطلقا بالالحان التی یشتمل علیه الموسیقی وفیه نظر وقال الماوردی
اختلف فیه فاباحه قوم مطلقا ومنعه قوم مطلقا وکرهه الشافعی ومالك فی
اصح القولین ونقل عن ابی حنیفة المنع وکذا اکثر الحنابلة ونقل ابن طاهر
فی کتاب السماع الجواز عن کثیر من الصحابة لکن لم یثبت من ذلك شیء
الا فی النصب المشار الیه اولا وقال ابن عبد البر الغناء الممنوع ما فیه
تمطیط وافساد لوزن الشعر طلبا للضرب وخروجا من مذاهب العرب وانما
وردت الرخصة فی الضرب الاول دون الحان العجم ازین اقوال ثابت است
که ائمه اربع وکل جمهور سنت وجماعت بر حرمت اند ومؤلف که قول محمد غزالی برای اباحت
آورده در قول شوکانی گذشته است که محمد غزالی تبعیت ابن حزم ظاهری کرده مگر
مؤلف قول محمد غزالی را در اقوال فقها بدین لفظ که حجة الاسلام محمد غزالی رحمه الله آورده
ازین سو عوام پیدا می شود که محمد غزالی که حجة الاسلام است قول او بسیار معتبر است پس
ضرورت افتاد که اول از حال محمد غزالی چیزے نوشته شود وآن این ست که محمد غزالی
در امور فلسفی درك عزیز داشت ودر مذهب شافعی از معتبر فقها بود مگر در علم حدیث کمال
نداشت ومذهب حنفی تعصب بهم داشت وغالبا غلو او در علم فلسفه بود وهو ابو حامد محمد
بن محمد طوسی الشافعی وتعصب او در تاج المکلل نوشته قال ابن تیمیة بضاعة الغزالی
فی الحدیث [illegible] واکثر [illegible]

الفلاسفة حتی قال صاحبه ابوبکر بن العربی مع شدة تعظیمه له شیخنا
ابو حامد دخل فی بطن الفلسفة ثم اراد ان یخرج منها فما قدر ۔ و در مرقات الصعود
شرح ابی داؤد نوشته در باب المواضع التی نهی عن البول فیها قال ولی الدین
ما قیل انه صلی الله علیه وسلم کان یسرح لحیته کل یوم مرتین ۔ قلت لم اقف
علی هذا باسناد ولم ار من ذکره الا الغزالی فی الاحیاء ولا یخفی ما فیه من
الاحادیث التی لا اصل لها ۔ و در نیل الاوطار نوشته است والجوینی وان کان
من اکابر العلماء فلیس من علماء الحدیث وکذلک الغزالی والقاضی حسین
وانما هم من الفقهاء الذین لا یمیزون بین الموضوع وغیره کما یعرف ذلک
من له النسبة بعلم السنة واطلع علی مؤلفات هؤلاء ۔ و در مظاہر حق شرح
مشکوٰة بر حدیث علی در ذکر نیمۂ شعبان نوشته کھا ہے علی بن ابراہیم نے غریب
کھا ہے کوئی ساتھ ذکر کرنے صاحب قوت القلوب و احیاء کے ۔ و این ہر دو کتاب
از تصنیف غزالی است و در اتحاف النبلاء نوشته شک نیست در آنکه امام غزالی امام بود
در فقه و کلام و مناظره و مجادله و فلسفه و جمله علوم معقول و عنایت او بعلم حدیث در
مبدء و وسط آن کم بود و لہذا احادیث ضعیفه و اخبار واهیه کاذبه بلکه موضوعه نیز در
تصانیف او بسیار یافته می شوند و چون خوض در تصوف کرد و سخن از باطن راند در
بعض مواضع موافقت او با فلاسفه و آرای ایشان صورت بست و ملا علی قاری در
شرح فقه اکبر نوشته ومن اعلم الناس بعلم الکلام والفلاسفة الغزالی وانتهی
آخر امره الی الوقف والحیرة فی المسائل الکلامیة ثم اعرض عن تلک الطرق
واقبل علی احادیث رسول الله صلی الله علیه وسلم فمات والبخاری علی صدره ۔
ازین قول ظاهر است که در اخیر عمر با احادیث توجه کرد و وقت وفات بخاری بر سینه
بود مگر در اول و اوسط ازین بی بہره بود پس مؤلف که اقوال او باستدلال آورده و بکتب
مؤلفات ثبوت آنکه بیوقوف بعلم حدیث تصنیف بوارق کرده و در فوائد مجموعه
نوشته قال الالتفات فی بحث حروف المعانی الغزالی شنع فی المنخول علی ابی حنیفة

فی الاشیاء من غیر حجة علی دعواه ولا دلیل علی ما خیل فلولا الطائر الکتاب
اوردناه ورددناه برد لا یرد علی وجه یتوب روحه عمّا فعل بیده ولسانه
واللّٰه انّا کنا نعتقده غایة الاعتقاد لاجل ما جمع فی احیائه من کلمات المشائخ
بالنظر الی الظاهر ثمّ لما رأینا من طعنه علی الکبار بلا اقامة برهان حصل
بنا ما حصل پس بموجب تحریرات مذکوره بالا ثابت شد که محمد غزالی را بر جمهور سنت
وجماعت ترجیح نیست لهذا قول ومخالف جمهور سنت وجماعت قابل استدلال
نیستند وقطع نظر ازین محمد غزالی در اثبات سماع صرف خیالات خود را پیش کرده که
مخالف نصوص اند ومطالب نصوص را خلاف کبار قرون ثلاثه بیان کرده ودعوی خود را بخطرات
سپرده گاهی سماع غنا ومزامیر را سنت وگاهی واجب وگاهی مستحب وگاهی مباح گفته چنانچه
در شروع عبارت که مؤلف نقل کرده نوشته که فی انکار سماع الغناء وسماع ضرب الدف
والاصوات الحسنة مخالفة السنة ومخالفة السنة واعتقاد تحریمها کفر والاعراض
والانتهاء عنها فسق پس نتیجه قضیه این ست که انکار سماع الغناء وسماع الدف کفر والاعراض
والانتهاء عنها فسق بحالتیکه در انکار سماع این قدر توبیخ وزجر ست تا از حضار سید دف وغنی که کسی انکار
کرد آن کفر ست چه اگر آن بیچاره عالم وعابد وحامل شریعت ست ودرحر ست ومنزلت او که کسی
فرق کرد فاسق ست زیرا که اصل شیء از عروض بالاتر ست وسماع عروض ست واصل نماز
ومعنی ست ودر جمیع کتب ان وپیر ایشان مساوی علماء بلکه بلند تر از قضیه محمد غزالی یافته میشود
ودر اثبات این سنت محمد غزالی چند احادیث پیش کرده از انجمله اول حدیث ربیع دم ست
ودر قول محمد غزالی نوشته است وورد فی مسلم والبخاری ودرین مغالطه فاحش ست چراکه
مسلم حدیث ربیع را روایت نکرده واین لفظ یا سهو کاتب ست یا از محمد غزالی یا از مؤلف
غلطی شده اگرچه ازین حدیث بشرطیکه مقبول هم باشد همین ست قرارداد محدثین که معمول
دانند بر خلاف فقهاء مذهب حنفی مگر محدثین هم ازین حدیث سنیت سماع مقرر نه داشته اند
بلکه ازین حدیث صرف بر مواقع عرس کیفیة ووقتا سماع وضرب دف ولهو را مخصوص مقرر
کرده اند چنانچه تفصیل مطالب این حدیث در فصل دوم تحریر شده واین را بقصد مباح

در رخصت نوشته اند نه که سنت یا واجب و محمد غزالی که ازین حدیث سنت و محبوب پیدا میکند دلائل او این اند (۱) فهذا الحدیث دال علی انه صلعم سمع صوت الدف والغناء والشعر من الجویریتین من غیر حاجة فسماع الغناء واصوات الدف من الرجل یکون جائزا بالطریق الاولی۔ اقول سماع الغناء وضرب الدف فی هذا الموقع کان لاعلان النکاح واین امر داخل در حاجت بود خواه ضروری نبود مگر محض بے حاجت نبود و حضرت صلی الله علیه وسلم که رفته بود دران موقع برای عرس بود زیرا که امام را بر عرس رفتن سنت کما قال المهلب فی هذا الحدیث اعلان النکاح وفیه اقبال الامام الی العرس و دیگر احادیث بسیار اند که بر دعوت ولیمه رفتن ضروری باشد پس لفظ بغیر حاجت آوردن خلاف واقع ست (۲) کیف وقد امر صلی الله علیه وسلم الجویریة بالغناء شعرا و ضرب الدف حیث قال قولی ما کنت تقولین والامر للوجوب اذا تجرد عن القرائن او للندب للقرینة او للاباحة للتقریر وههنا یحتمل الوجوب لانه صلعم امرهما بالمثنا فهة فلا یجوز مخالفته لانه صلعم امرها باعادة ما کانت تقوله اولا وهو صلعم یصغی الی معانیه فاذا طلب علیه الصلوة والسلام شیئا من غیره حالنا صغائه الی الجواب وجب علیه ذکره لقوله تعالی یا ایها الذین امنوا استجیبوا لله وللرسول الآیه۔ اقول امر مطلق مجرد از قرائن آن باشد که دلیل مخالف او نباشد و دلائل بر حرمت غنا و سماع و ملاهی از آیات قرآن مجید و احادیث نبوی که در فصل سوم مذکور شده اند موجود اند پس این امر خالی از قرائن نیست و نه برای ندب ست بلکه برای اباحت ست زیرا که نصوص صریحه داله موجود اند که همین قدر لهو که در حدیث مذکور ست برای عرس داخل در رخصت ست چنانچه احادیث و آثار عامر بن سعد و سائب بن یزید و عبدالله بن الزبیر و محمد بن حاطب که در فصل دوم ذیل حدیث ربیع مذکور شده اند ملاحظه باید کرد و جائیکه از شارع صریح حکم بلفظ رخصت صادر شده و لفظ رخصت بمقابله عزیمت بموجب قاعده اصول واقع شود پس عزیمت در حرمت ماند و این رخصت داخل در رخصت الفعل مع بقاء الحرمة بمنزلة العزیمة لهذا که درین لزوم نیست بلکه اباحت ست واین قول غزالی که خوف

امر برائی وجوب ست مخالف نصوص صرف خیال خود ست وانچه غزالی گفته که آنحضرت
صلی الله علیه وسلم امرهما مشافهة این هم متفق علیه نیست بلکه کرمانی گفته که
انه صلعم امرهما باعادة ما کانت تقولا ولا وهو صلعم یصغی الی معانیه صحیح نیست
زیرا که حضرت صلی الله علیه وسلم اصغا نمود وآن شعر را پسند فرمودند و برا عاده او حکم
فرمودند از سیاق حدیث ظاهر میشود بلکه سیاق حدیث برین ست که حضرت صلی الله
علیه وسلم اتفاقا بسبب سر پیچ شدند و جاریه اشعار معمولی را گذاشته به مدح حضرت
صلی الله علیه وسلم شروع شدند و گفتند که فینا نبی یعلم ما فی غد که حضرت صلی الله علیه وسلم
ازین لفظ یا از مدح خود علی اختلاف القولین کما ذکره فی الفصل الثانی او را منع فرمودند که
این را بگذار و هرچه پیشتر می گفتی بران باش وازین پیدا نمی شود که حضرت صلی الله علیه وسلم
را حاجت به اعاده بود و نه اصغا حضرت صلعم بمعانی او بود برای اینکه او اشعار نه میگفتند
و حضرت صلعم را بمعانی او چه حاجت افتاده بود و نه در حدیث لفظ اصغا الی معانیه ست
بلکه حضرت صلعم را ازین چنین امر با وجود رخصت هم اعراض بود چنانچه در حدیث جاریتین
در فصل دوم گذشت و باز بعد ازین هم بیان خواهد شد و غزالی که طلب اعاده و اصغا
معانیه پیدا کرده مخالف داب علم حدیث کرده ورنه در قواعد اصول حدیث چیزی
از جانب خود شامل کردن داخل در عیب ثقیل ست و مختل ست که برای همین مطلب
در لفظ حدیث هم تفاوتی را جای داده چنانچه در حدیث قولی بالذی کنت تقولین ست
و در تحریر محمد غزالی ما کنت تقولین ست که در لفظ الذی و ما فرق ظاهر ست و اگر بر قول
محمد غزالی عمل کرده شود تا سماع غنا و آواز دف از عورت اجنبیه هم واجب ست
چرا که مشافهه حضرت صلی الله علیه وسلم همچنین شده بود و اگر جواب داده شود که نص بر
حرمت نظر به اجنبیه وارد ست تا همون جواب درینجا هم موجود ست چرا که نص بر حرمت
سماع هم وارد ست وازینجا که محمد غزالی وجوب پیدا کرده تا قضیه او که برشنیت بود باطل
و معطل ماند دوم حدیث جاریتین ست که متفق علیه است و ذکر مفصل او در فصل ثانی
در رجحان ست که آن لهو مخصوص به عید بود و محمد غزالی ازان عموم پیدا میکند تحریر ذیل —

قوله فهذا الحدیث بصراحته دال علی جواز سماع الدف والغناء وحضورهما والرد علی منکرهما وفیه بیان لزجر المنکر ودفعه عن الانکار لانه علیه السلام نهی عن الانکار علیهما اه اقول این خیال محمد غزالی که حدیث بصراحته دلالت بر عموم جواز دف وغنا وحضور ہما بلکه دیگر ملاہی میکند ودر ہر حالت جائزست صحیح نیست زیراکه این حدیث مخصوص بیوم عید ست وسماع قسم خاص ست چنانچه تشریح این در فصل دوم درج ست وازان تفصیل جواب این بخوبی حاصل ست وانچه محمد غزالی نوشته که فی الحدیث رد علی منکرهما وزجر للمنکر درین تعدی وگستاخی ست زیراکه منکر حضرت صدیق ابوبکر رضه بود وحضرت چیزی بر وزجر نه کرده نه قول او را رد کرد بلکه تقریر بر قول او مسلم داشت که مزمار شیطان این فعل را بحال داشت وعلت بیان فرمودند که از برای عید اجازت داده شده وجاییکه حضرت صلی الله علیه وسلم خود وجه رخصت بیان فرمودند که لکل قوم عید وهذا عیدنا ونیز از حدیث انس خصوصیت این بایام عید مقرر شد چنانچه این حدیث ہم در فصل دوم مذکور شد در نیحال خیال محمد غزالی که از نفس این حدیث که دران وجه علت بیان شده است که لکل قوم عید وهذا عیدنا مخصص شده واز حدیث نسائی مخالف ست وازین حدیث خیال محمد غزالی که بر عموم ست پیدا نیست واین قول محمد غزالی که فمن قال ان سماع الغناء حرام وضرب الدف حرام وحضورهما حرام فکانه قال ان النبی صلی الله علیه وسلم سمع حراما ومنع الناهی عن الحرام ومن اعتقد ذالک کفر بالاتفاق ونتیجه این قضیه این ست که من قال سماع الغناء حرام وضرب الدف حرام وحضورهما حرام فقد کفر باطل ست زیراکه شارع عم مختار ومجازست که جائی حرام کند وجائی رخصت دهد ودرینجا شارع عم بزبان مبارک خود مخصوص فرموده وهرقدر که مخصوص فرموده از قضیه منطقی وفلسفی ابطال او حاصل نیست ونه از حکم کفر فلسفه خطره ہست ـــه فلسفی را چشم حق بین سخت نابینا بود ٭ گرچه مسکین باشد وبا بو علی سینا بود ٭ چرا که مسلمان نهی میدید که حضرت ... حرام کرده بلکه جواب داده که ... رخصت در ... خصوصیت وانچه ... ابوبکر رضه

وعائشہ رضی اللہ عنہا اعتراض کردند چنانچہ از نص حدیث ثابت ست کما ذکرہ فی الفصل
الثانی پس جائیکہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم وابوبکر رضی اللہ عنہ اعتراض فرمودند وحضرت عائشہ رضی اللہ عنہا
تاباقی راچہ درجہ ہست واگر محمد غزالی را محاورہ در علم حدیث می بود تا اصل منطقی کلام
را از شارع زیادہ نمی کرد مگر معذور ست شاید ہمین ہست کہ محاورتی نداشت وامر دالی اللہ
وانیکہ محمد غزالی نوشتہ کہ خصوص السبب لا یمنع عموم الحکم این درانجا صادق
آید کہ نص مخالف نباشد وجائیکہ نص مخصوص کند تا جار کلام نباشد وخود محمد غزالی بمطلب
خود ازین خیال کہ خصوص السبب لا یمنع عموم الحکم مخالفت کردہ چنانچہ درین قول عنقریب
بیان خواہد شد سوم حدیث کہ درمان ذکر ست کہ اتت امرأة الصادیة فی حضرة
النبی صلی اللہ علیہ وسلم وقالت انی نذرت ان اضرب بین یدیک الدف
فقال صلی اللہ علیہ وسلم ان کنت نذرت فاضربی فضربت بین یدیہ وغنت
طلع البدر علینا الخ اقول این حدیث را مولف از عمرو بن شعیب پیش کردہ وآن
ضعیف ست کما ذکرناہ فی الفصل الثانی ودر حدیث عمرو بن شعیب کہ از ابی داود ہست
ذکر این اشعار نیست ونہ در حدیث ترمذی کہ او ہم مضمون ہذا را روایت کردہ ذکر این اشعار ہست
بلکہ ذکر این اشعار در دیگر حدیث بر دیگر موقع بود چنانچہ در فصل ثانی بیان کردہ شدہ وآن
حدیث کہ در آن ذکر این اشعار ست منقطع ومعضل ست وقابل حجت نیست وانیکہ محمد غزالی
نوشتہ کہ ان النذر لا ینعقد فی المحرم صحیح ست لیکن برای دعوی محمد غزالی ازین فائدہ
نیست بوجوہات ذیل (۱) کہ برین قول کہ النذر لا ینعقد فی المعصیة حدیث متفق علیہ موجود
ہست ومحمد غزالی خود قبول کردہ کہ برین اتفاق ست یعنی اتفاق ہست پس تعارض درمیان
دو حدیث پیدا شد کہ از حدیث مستندہ محمد غزالی در نذر ضرب دف وشعر شدہ بود ونہ در
صورت تعارض حدیث متفق علیہ صحیحین مقدم ست پس عمل بر او لازم ست ۔
(۲) اگر مطلب محمد غزالی این ست کہ سماع وضرب دف وغیرہ از محرمات نیستند
برای این اجازت شعر وضرب دف این صورت پیدا شدہ بود تا جواب این ست کہ در

فاضربی والا فلا ازین الفاظ ظاہرست کہ اجازت بسبب نذر شدہ بود بدین قید کہ اگر نذر نیست تا فلا تضربی پس اگر مباح می بود تا فلا چرا فرمودند و درین حدیث این لفظ ہم ہست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نام این شیطان گرفتند و کہ امر مباح شیطان صادق نمی آید و نیز کہ در امر مباح انعقاد نذر ہم نباشد پس قید نذر چرا فرمودند (۳) در اصل این حدیث قابل حجت نیست واگر فرضا مسلم شود تاہم این قصہ بامور شوکت اسلام تعلق داشت کما قال البیہقی یشبہ ان یکون اذن لہا فی ذلک لما فیہ من اظہار الفرح بعود النبی صلی اللہ علیہ وسلم سالما واین امر بروقت واپسی حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از غزا بود و درین موقع اظہار خوشنودی مومنین وہیبت بر منافقین و کافرین بصورت شوکت اسلام بود و در ہمچنین موقع رخصت ست مگر عموم را فائدہ نمی رسد (۴) آنکہ محمد غزالی از روایت احمد از علی رضی اللہ عنہ آوردہ کہ حضرت جعفر و زید بر بشارت حضرت صلی اللہ علیہ وسلم رقص فرمودند واین از لفظ حجل حاصل کرد ازین دعوی اشخاص فائدہ نمی رسد اول آنکہ رقص صوفیہ وعوام کہ دران رقاص از قسم فاحشہ ومغنیہ وغیرہ جملہ داخل اند آنرا ہیئت دیگر یست کہ بدست وپا ودتمام جسم رقص کنند و زید وجعفر رضی اللہ عنہ ضرب یک پا ایستادند از سبب فرح وتشبیہ مطابق نیست دوم اگر ازین قطع نظر کردہ شود تاہم لفظ حجل غیر محفوظ ست چرا کہ در صحاح نیامدہ ونہ معلوم ست کہ تصحیح این لفظ شدہ ست برای این مولف محمد غزالی لازم بود کہ این را بصحت رسانند ورنہ خصم را موقع انکار ست وخالص نقل از مسند احمد کہ آن ملتزم الصحت نیست کافی شدن نمی تواند سوم آنکہ اگر زید وجعفر از بشارت کہ از لسان معجز البیان فرو کامل کہ لوای فضیلت وباسوی اللہ بر سر آن ایشان ہست این قدر سرور کردند بطور عادت کردند بجا ہی خود کردند نہ در عبادتگاہ ونہ عبادت دانستہ کردند ونہ این عمل را وسیلہ قرب دانستہ کردند پس در اباحت او کلام نیست بر قول قوال فاجر کہ گاہ در پس پشت فاحشہ المعروف بکنجری می ایستد وگاہ در وی صوفی

وبدین حالت رقص کردن صوفی شکلے دیگر است فتامل وتدبر - وآنکه حدیث لعب حبشہ باثبوت رقص پیش کردہ ازان ہم چیزے بدعوی او حاصل نیست بدلائل ذیل (۱) بخاری ومسلم این حدیث را در باب عید روایت کردہ اند وبخاری کہ دریجا باب بستہ بدین الفاظ ست باب الحراب والدرق فی یوم العید ونیز بخاری این را در باب جہاد نیز آوردہ وبران باب بدین الفاظ بستہ باب اللھو بالحراب ونحوھا پس ازین عمل مسلم وبخاری ظاہرست کہ این حدیث را تخصیص با عید وجہاد ست وثقات محدثین ومعتبرین شراح از محدثین ہم بدین تخصیص رفتہ اند چنانچہ نووی نوشتہ فیہ جواز اللعب بالسلاح ونحوھا من آلات الحرب فی المسجد ویلتحق بہ ما فی معناہ من الاسباب المعینۃ علی الجہاد وانواع البر (۲) حافظ نوشتہ کہ واللعب بالحراب لیس لعبا مجردا بل فیہ تدریب الشجعان علی مواقع الحروب والاستعداد للعدو (۳) شاہ ولی اللہ نوشتہ قولہ باب الحراب والدرق یوم العید - ای اللعب بہما واللعب بہما فی الجملۃ مباح فی یوم العید بہذا الحدیث وقد استحسن بعض العلماء ذلک لاظہار الشوکۃ المسلمین وقوتہم واشتغالا باعداد آلات الحرب (۴) در نیل الاوطار ہم مطابق قول حافظ تحریرست چونکہ این لہو بروز عید بود ودر یوم عید انبساط وسیع کہ در غیر آن جائز نیست معفوست کما ذکر فی تحت حدیث الجاریتین وازین لہو فائدہ متعلقہ جہاد ہم بود برائی این شارع مقرر داشت بیوم عید مگر رقص صوفیہ وعوام بدین صورت قیاس شدن نمی تواند چراکہ درہم چنین لہو بودن سلاح وآلات حرب وبودن لہو از قسم قواعد جنگ وبودن روز عید ضروری ست ودر رقص صوفیہ وعوام این امورات دران موجود نباشند وآنکہ محمد غزالی گفتہ کہ بر شارع ع بیان وجہ لازم بود لہذا سبب آیہ کریمہ صحیح نیست زیراکہ شارع ع خود محرم ومحلل بود کما قال اللہ تعالی فی حقہ یامرہم بالمعروف وینہاہم عن المنکر ویحل لہم الطیبات و

علیهم الخبائث الآیة وفی روایة ابی داؤد والدارمی وابن ماجة عن مقدام
ابن معدیکرب قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الا انی اوتیت القرآن
ومثله معه الا یوشک رجل شبعان علی اریکته یقول علیکم بهذا القرآن
فما وجدتم فیه من الحرام فحرموه وانما حرم رسول الله صلی الله علیه وسلم
کما حرم الله اه پس وقتیکه شارع بحضور خود چیزی را دید و بحال داشت
تا بران حالت این خیال کردن که حضرت صلی الله علیه وسلم بر حرام اقدام کردند احتمال
و غیر ممکن ست و نه کسی مسلمان این ظن کردن میتوانند زیرا که خدا پاک فرموده وانک
لعلی هدی مستقیم الآیة و هر کاریکه رسول کردید هدایت و صحت ست و خیال
باطل بر رسول ۲ باطل ست بغیر اینکه برای ساختن قضیه منطقی ضرورت افتد و شخصی
خیالی منکر تصور کرده شود و ظاهر ست که اکثر فقهاء حنفی آیات مذکوره را قطعی
الدلالت دانسته بر احادیث اباحت که احاد اند ترجیح داده اند بلکه قرآن را
ناسخ قرار داده اند و بعض علماء دیگر هم برین طرز رفته اند چنانچه ضمنا در اکثر مواقع
مذکور کرده شدند. وما ورای آنها نقل ابن التین عن ابی الحسن البلخی
ان اللعب بالحراب فی المسجد منسوخ بالقرآن والسنة اما القرآن
فقوله تعالی فِیْ بُیُوْتٍ اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ الخ واما السنة فحدیث جنبوا
مساجدکم صبیانکم ومجانینکم رواه ابن ماجة و محدثین بر قاعده
تطبیق اند و اینکه محمد غزالی از احادیث عموم جواز پیدا کرده با سیر یا آیات و احادیث
حرمت منسوخ دانسته باید اگر منسوخ ندانسته تا بر قاعده اصول فقه یا محدثین
عمل کردی و اگر منسوخ دانسته تا بر تبع او تاریخ تقدم و تاخر بیان کردن ضرور ست
ورنه حکم نسخ صادق نمی آید بلکه در حدیث معازف که بخاری آورده ذکر استحلال
ست بلفظ سیاتی و ظاهر ست آن ناسخ ماضی و حال ست فتامل. و واضح باد که بسا مواقع
که شارع صلی الله علیه وسلم عبارت را نا مفصل ذکر کرده بلکه مد ذیل احادیث ما انا
[illegible] ولا الدد منی و حدیث حصر لعب مباح بر سه که محمد غزالی بغیر عبارت

صرف از قیاس خود آنها را خاص کرده پس جائیکه خود قیاس می کند تا ازین قضیه قضیه
پیروانند و نیز این قول محمد غزالی که بر شارع ع بیان حرمت لازم بود از بی توجهی یا ناواقفی
است آیا ندیده و نه شنیده که در عهدنامه حدیبیه حضرت صلی الله علیه وسلم با وجود انکار
حضرت علی رض لفظ رسول الله از عهدنامه خود محو کردند و وجه بیان نفرمودند و نه شخصی
از صحابه رض دم زد و یا پرسید که این تقلید عین ایمان و اسلام است و محمد غزالی را بقول
شاعری سه امور مملکت را ملک خسروان دانند * گدائی گوشه نشینی تو حافظا مخروش
در مصلحت نبوت دخل نباید و باید فهمید که در بهم چنین امورات از قیافه و روش صحابه رض
و کبار تابعین ثقات است مطالب و معانی برآورده اند و نام آنها دلالت و کنایت
و اشارت نهاده اند و اگر در کل امور بر عبارت انحصار می بود تا کارخانه شریعت مشکل
قرار پذیرفت پس در ینجا هم از قیاس و استنباط ثقات فتوی داده اند که مذکور
شدند و ضرورت نبود که شارع عبارةً وجه بیان می کرد و محمد غزالی اگرچه برین موقع وجه از
شارع م طلب می کند مگر بعد ازین در قول دیگر خود هم ازین کناره کرده چنانچه بیان خواهد شد
و تاسف است که محمد غزالی آیه وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ را که در تهدید یهود است در دلیل
خود بر نام رسول الله صلی الله علیه وسلم آورده و ازین فعل زور فلسفیة ظاهر است ورنه عالم
منقولات حقه هیچ الفاظ در ذیل نام نبی نیارد اعاذنا الله منه و اگرچه شارع علیه السلام
وجه را عبارةً بیان نفرموده مگر از احادیث شارع صلی الله علیه وسلم و همین حدیث حبشه
تخصیص این ظاهر است مثلاً حضرت عمر رضی الله عنه بر لهو حبشه اعتراض کرد و حضرت صلعم
فرمود که دعهم یا عمر اگر این امر از اول ممنوع نبودی تا حضرت عمر رض اعتراض نکرد
و باز که حضرت صلی الله علیه وسلم رخصت داد برای همین بود که ازین فعل مردمان اسلام
از قواعد جنگ زیاده محاوره پیدا کنند و همون لهو که دران از قسم جنگ چیزی فائده
حاصل آید بهر حال جائز است بلکه ضروری است قال الله تعالی وَأَعِدُّوا لَهُم
مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ
و از عقبه بن عامر احمد و مسلم روایت کرده قال سمعت النبی صلی الله علیه وسلم

یقول واعدوا لہم ما استطعتم من قوۃ الا ان القوۃ الرمی الا ان القوۃ
الرمی الا ان القوۃ الرمی وعن عقبۃ قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ارموا وارکبوا
فان ترموا فہو خیر لکم من ان ترکبوا وقال کل شیٔ یلہو بہ ابن آدم
فہو باطل الا ثلاثا رمیہ عن قوسہ وتادیبہ فرسہ وملاعبتہ اہلہ فانہن من
الحق رواہ الخمسۃ و این حدیث بصراحت ثابت ست کہ بغیر ازین ہر سہ لہو باقی
کل لہو باطل ست اگرچہ محمد غزالی درین حصر کلام کردہ مگر جواب کافی ندادہ کہ ان شاء اللہ پیش
بیان خواہد شد و ظاہر ست کہ لہو حبشہ کہ بسلاح بود از ترتیب جنگ حاصل می شد
واگر ہمراہ ایشان چیزی از غنا و مزامیر شدہ باشد مضائقہ ندارد زیرا کہ در جنگ
خدعہ ہم جائز ست بقولہ تعالی یا ایہا الذین آمنوا اذا لقیتم الذین کفروا زحفا
فلا تولوہم الادبار ومن یولہم یومئذ دبرہ الا متحرفا لقتال او متحیزا الی فئۃ
فقد باء بغضب من اللہ الآیۃ و حدیث ابی ہریرۃ عند البخاری و حدیث جابر عند
البخاری شواہد حال اند و نیز تعالی شانہ فرمودہ ولا تجسسوا و در جہاد ازین ہم رخصت
ست چنانچہ حدیث علی عند البخاری شاہد ست پس چنانچہ برای خدعہ و کذب
در جہاد رخصت دادہ شدہ برای لہو حبشہ ہمچنین رخصت دادہ شدہ و ہر علتی شارع
در انجا بیان کردہ یا نکردہ در ینجا ہمون حال ست و اگر ازین لہو رقص صوفیہ دانستہ شود
تا ہم اہل عوام و صوفیہ خدعہ و کذب جاسوسی ہم جائز گفتن خواہد افتاد (۴) ظاہر ست
از حدیث حبشہ کہ حضرت عائشہ ام المؤمنین ہم تماشا حبشہ را دیدند و ثابت ست
کہ دران وقت آن صاحبہ بالغہ بودند و عمر شان پانزدہ سالگی بود اگر از حدیث حبشہ
عموما رقص جائز ست تا نظر اجنبیہ ہم جائز خواہد افتاد بجانب مردان غیر محرم و اگر ہر
این جواز نیست تا رقص صوفیہ و عوام را ہم جواز نیست (۵) پس ازین حالات کہ
تحریر شدند این قضیہ محمد غزالی کہ فمن قال ان الرقص حرام وسماع صوت الدف
والغناء حرام کان ذلک اعترافا منہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم حضر الحرام
واقر غیرہ علی الحرام ومن اختلج فی ظنہ کفر بالاتفاق و نتیجہ این شد کہ من قال

ان الرقص حرام والغناء وسماع صوت الدف حرام کفر بالاتفاق - باطل
است چه این قضیه منتشره وسالبه است زیرا که حضرت صلی الله علیه وسلم چیزی را که میکرد او را
اختیار بود که چیزی را حلال میکرد یا حرام میکرد وباز در دیگر موقع رخصت میداد یا بر
عکس حکم می کرد ورسول صلی الله علیه وسلم را تقلید با مردمان نبود بلکه با یان را تقلید
اوست واین هم صحیح نیست که حضرت بر حرام حاضر شده ودیگران را بر حرام تقریر
کردند بلکه آن وقت آنقدر که شارع رخصت داده حلال شد وحضرت صلی الله علیه وسلم بر
حلال حاضر شدند وبر حلال تقریر کردند وازین قضیه لازم نیست که قبل آن یا بعد آن یا
بر دیگر مواقع هم حلال باشد چرا که منصوص نیست بر دیگر مواقع از شارع هم وارد اند
چنانچه مذکور شدند (٦) وآنکه محمد غزالی گفته که حضور صلی الله علیه وسلم وعدم نهی آواز
رقص حبشه دلیل بر جواز مطلق است قولی است که گفته است ورد دلیلی بر آن نیاورده
ودلائل که مخالف آن مذکور شدند آن اقوی اند وقوله وان قال المنکر ان الرقص
لعب واللعب حرام لانه صلی الله علیه وسلم قال لا الدد منی ولا انا من الدد
واللعب قلنا الی اخر قوله لانه ورد فی البخاری - این هم صحیح نیست زیرا که محمد غزالی
گفته که این حدیث مخصوص به نرد وقمار است وغیر ذلک یعنی خاص بیک فرد مخصوص
کرده بلکه نرد وقمار وغیره گفته وازین شمول تحریم این باکثر افراد لهو محمد غزالی قبول کرده
وباز که لهو حبشه را خارج کند بروایت بخاری وبخاری وشراح آن این لهو حبشه را
مخصوص بفرد خاص گفته اند پس ازین قول محمد غزالی مدعا ثابت نشد چرا که
معارضه در مابین هر دو حدیث پیدا نیست بلکه لعب حبشه به عید وجهاد مخصوص است
ولا الدد منی بر غیر این جا دی است واین قول محمد غزالی که نرد وقمار وغیر ذلک خاص است
صحیح نیست خصوصاً که معنی دد لهو است کما قال فی مجمع البحار الدد اللهو
واللعب ولا حدیث نیز بالکل مذکور شد یعنی دد به باطل ثابت است ودد عام است
مخصوص بفردی نیست ودر هم چنین موقع تا وقتیکه دلیل مخصص برای تخصیص نیاورده
شود صرف قول محمد غزالی معتبر نیست واین قول محمد غزالی که فان قال المنکر

و فی الخبر لا لعب الا فی ثلث الرمی و الفرس و ملاعبة الرجل باهله فلنا
الی الخ و قوله یعنی اللعب الکامل و العبادة هم صحیح نیست اول اینکه در این حدیث
محمد غزالی خود نوشته که شارع علیه السلام وجه بیان نکرده پس بر محمد غزالی
همین موقع وارد شود که در هر دو حدیث شارع علیه السلام وجه نفرموده که بکدام وجه
متعلق است و تغییر زبان مبارک شارع که عبادة باشد محمد غزالی تسلیم نکرده پس ما
در اینجا هم منع او بتغییر عبارت نص تسلیم نمی شود دوم این حدیث که بالا مذکور شده
هست که حضرت صلی الله علیه وسلم تغییر اسلوب کلام خود را بالکل کرده و محمد غزالی از این مراد کال
تغییر و تقاضا که پیش کرده آن مطابق نمایند مثلا این که گفته که انما انت منذر. از این قول
حال شاید مدعا مخالف محمد غزالی ثابت شود و آن این است که هر رسول منذر و مبشر
باشد که این هر دو صفت ذاتی هست و برای هر دو صفت ذکر می شود مثلا جای که
تنفیر هم از درجه کفر باشد در آنجا برائے سلطین یا فاسقین منذر هم است و بشیر هم است که
لا تقنطوا من رحمة الله در حق اوشان وارد است و نیز این هم است که ان الله
لا یغفر ان یشرک به و یغفر ما دون ذلک لمن یشاء که کار اوشان مابین
یاس و امید واقع است و همچنین بشارت و انذار هر دو اند و هم چنین موقع ذکر رسول
به بشیر و منذر هر دو آید و گاهی به منذر و گاهی به بشیر آنکه مبشر اند چنانچه شهدا را
و عشره مبشره و غیره برای آنها مبشر است و برای کفار بهر حال منذر است و در این موقع
که انما انت منذر گفته شده خاص بحق کفار است و در این موقع مبشر بودن رسول ع
امر محال است پس حصر حقیقی واقع است و هرگاه که حصر حقیقی شد تا تائید مدعا ما باشد
که در حدیث هم حصر حقیقی فهمیده شود و آنکه نظیر لا فتی الا علی و لا سیف الا ذوالفقار
نوشته آن قول کسی بلحاظ دین نیست بلکه مشهور است که از کلامی رافضی است یا اینکه
مبالغت است که پر از کذب است و قول رسول صلی الله علیه وسلم که مخبر صادق است
بدان تشبیه ندارد چرا که در قول رسول مبالغت نیست چه بغیر از دو اشخاص دیگر
... سیوف و فتیان موجود اند در وصف تشبیه نکرده اند که در حدیث ...

جائز را منحصر بسه فرو مقرر داشته شده بر حصر حقیقی برای اینکه جواز کدامی لهو که
خارج ازین ها بسه فرد باشد از کلام شارع علیه السلام یا فعل آن یا تقریر آن هم یافته نشده
هر قدر احادیث که مولف محمد غزالی آورده اند خواه اصلی یعنی صحیح خواه ضعیف کل
درین هر سه افراد داخل اند بدین تشریح که اول لهو رمی و تادیب فرس که در حدیث
است از آن لهو این است که رمی یا تادیب فرس که برای کار خیر بود و کار خیر کامل
در آن وقت جهاد بود به مصداق آیه کریمه واعدوا لهم الآیه کما ذکر و تمهید این جمله
برای جهاد کفار بود و هم .... و ملاعبة اهله که فرموده مراد از آن رضامندی
اهل است و تا وقتیکه از حد اعتدال منجر به فسق نگردد منحصر نیست پس هر قدر احادیث
که مولف با محمد غزالی پیش کرده ازین اقسام بیرون شدن نمی توانند مثلاً حدیث
بیع دو جاریتین که اندران ها می هر دو امر اند اول در حدیث بیع اشعار حرب او
قتال بودند و تعریف و توصیف شجاعان شهدای بدر دران بود که از آن ترغیب
بر قتال حاصل میشد و این قاعده عام است که از هم چنین اشعار جرئت دلاوران
زیاده می شود برای همین در جنگ می خوانند و مطابق آیه مذکوره و نیز آیه کریمه
و حرض المومنین علی القتال ازین حاصل می شد و نیز از لهو و لعب عورات یا چیزی
سرور حاصل میشود و نیز اظهار نکاح و اعلانش هم متعلق باهل خانه باشد که ازین
حدیث ملاعبة اهله و بر امر جهاد هر دو تعلق دارد و برای همین بخاری این را در کتاب
العیدین و نکاح هر دو جا آورده و هم چنین در حدیث جاریتین اشعار او از جنگ بعاث بودند
که از آن ترغیب بر جنگ شجاعان را حاصل می شد و نیز نزد حضرت عائشه رض اشعار
می خواندند که رضامندی او ... بود و نیز این هم مراد بود که اهل اسلام به خواهش لهو که
این را سخت تعلق به نفس است به اعیاد کفار نروند و اینکه اعیاد اهل اسلام را غلبه
حاصل آید و شوکت اسلام به خواهش پیدا شود برای این انبساط مزید در اعیاد جائز داشته
شده پس این حدیث را هم تعلق بهر دو ست و آنکه حدیث نکاح از عائشه رض است که ... ان
... ... آنکه جاری بود را اشعار داده شده بود و چنین

فرمود کہ انصار را لہو خوش کند کہ ازین ہم ملاعبہ اہل پیدا است و نیز اعلان نکاح
ہم ظاہرست کہ نکاح و اعلان آن ہم از اقسام رضامندی اہل سنت و آنکہ عورت
بشند روف زدہ بود اگرچہ حدیث ضعیف ست مگر از ضعف آن اگر قطع نظر کردہ
شود تاہم دران موقع بود کہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہاد واپس تشریف آوردہ
بودند و از ان شوکت اسلام و تحریض مومنین بر قتال و ذلت مخالفین پیدا مے شد
و باقی احادیث کہ مولف بر موقع ورود تشریف آوری حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در مدینہ
آوردہ اگرچہ ضعیف اند مگر قطع نظر ازینہا دران ہم شوکت اسلام بود کہ این ہم جزو جہاد
است غرضیکہ این جملہ احادیث ازین ہر سہ قسم بیرون نیند و اگر مولف یا محمد غزالی
صحیح حدیثی مے آوردند کہ از امر جہاد یا شوکت اسلام یا عید یا نکاح خارج باشد و حضرت
دران رخصت دادہ باشند تا البتہ خلل در انحصار شاید کہ پیدا شود مگر ازین احادیث
خلل در انحصار حاصل نیست و انحصار بحال خود ست قولہ واستدل المنکرون
بقولہ تعالی وما کان صلوتہم عند البیت الا مکاء و تصدیۃ قلنا ہذا
الاستدلال فاسد فانہ تعالی منعہم عن المکاء والتصدیۃ عند البیت
ولا یلزم من منع شئ فی حالۃ احرامہ ومنعہ فی مقامات تغایر ذلک
المحرم۔ اقول محمد غزالی درین قول انحراف از قول اول خود کردہ یعنی بر حدیث
جاریتین گفتہ کہ خصوص السبب لا یمنع عموم الحکم دوم در رقص
گفتہ کہ بر نبی صلی اللہ علیہ وسلم بیان وجہ لازم بود پس تعجب کہ درین جا منع
از سبب خاص بحال خود دارد حالانکہ خدای پاک جل شانہ نفرمودہ کہ این خاص
بسبب و نہ شارع علیہ السلام فرمودہ و این قول محمد غزالی از عموم قاعدہ متفقہ
مخالف ست زیرا کہ قاعدہ متفقہ ہمین ست چنانکہ محمد غزالی اول نوشتہ کہ
خصوص السبب عموم حکم را منع نمی کند تا وقتیکہ نص خلاف آن نباشد و درینجا نص
مخالف نیست کہ آن عموم را بند کردہ باشد بلکہ نص موید این ست کہ معنی تصدیہ
تصفیق ہست کہ کف دست بر دست زدن وقال رسول اللہ صلعم

انما التصفیق للنساء والتسبیح للرجال فی الصلوۃ متفق علیہ وعن ابن عباس
قال لعن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المتشبہین من الرجال بالنساء والمتشبہات
من النساء بالرجال رواہ البخاری پس این فعل رقص رجال کہ از جزو عبادت
و ذریعہ قرب الی اللہ دانند و مشابہت بزنان کنند داخل در منع ست۔ و در
نقض النواقض نوشتہ کہ قال عبد السلام واما الرقص والتصفیق فخسفۃ
ورعونۃ ویدل علی جہالۃ فاعلہما وان الشریعۃ لم ترد بہما فی کتاب
وسنۃ ولا فعل ذالک من الانبیاء ولا معتبر من اتباع الانبیاء وانما فعلہ
الجہلۃ السفہاء الذین التبست علیہم الحقائق بالاہواء وقد حرم
التصفیق علی الرجال لقولہ صلی اللہ علیہ وسلم انما التصفیق للنساء۔ و در شرح
مشکوۃ مولانا قطب الدین زیر اثر ابن مسعود در باب الاعتصام بالسنۃ کہ من کان
مستنا فلیستن بمن قد مات الخ نوشتہ کہ صحابہ علم تصوف خوب رکھتے تھے
مگر نہ رقص کرتے تھے و نہ حال کرتے تھے و نہ سر جھکاتے تھے و نہ جمع ہوتے
واسطے راگ و مزامیر کے۔ و زیادہ تر بیان این در اقوال محدثین و فقہاء مرقوم ست
قولہ واستدلوا ایضا بقولہ ومن الناس من یشتری لہو الحدیث وہو الغناء
قلنا معنی قولہ الحدیث انہ یجوز سماع الحدیث الحق الخ اقول در ضمن نمبر
از احادیث حدیث ابی امامۃ و اثر ابن مسعود نقل کردہ شدہ و آن صحیح ست کہ ابن مسعود
بحلف گفتہ کہ لہو الحدیث ہو الغناء و نیز از دیگر صحابہ و تابعین ہمچنین نقل ست چنانچہ
از آثار و احادیث و تفاسیر کہ در فصل سوم مذکور اند ثابت ست پس قول محمد غزالی
بر اقوال صحابہ و تابعین ترجیح ندارد و مراد از لہو الحدیث غنا ست لاریب فیہ و بالعرض
ہم اگر تسلیماً محمد غزالی قبول کردہ شود کہ درین ہر دو حدیث و ہر دو آیات مطابق
بیان محمد غزالی مراد ست تاہم علاوہ ازین چند احادیث حرمت قولی اند و فعلی را
بر تقریری ترجیح باشد چنانچہ اصول فقہاء ست و این قول محمد غزالی کہ در تحریم سماع
در قیمن نص کتاب اللہ و سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نیست از اتباع

است و مطابق همون قول صاحب سفر السعادت ست که پیشتر گذشته مگر این غلط
محض ست چراکه احادیث و آیات بر حرمت سماع موجود اند چنانچه سابقا نوشته
شده اند و اینکه محمد غزالی نوشته که وقد وردان من الشعر لحکمة صحیح ست
مگر معنی این در فتح الباری این نوشته ای قولا صادقا مطابقا للحق وهی
المواعظ والامثال التی یتعظ بها الناس و نیز این در آیت وارد ست
والشعراء یتبعهم الغاؤن الم تر انهم فی کل واد یهیمون و بخاری روایت
کرده قال ابن عباس فی کل لهو یخوضون و سماع و رقص صوفیه باول
مطابق نمی افتد چراکه دران وعظ نباشد البته بثانی مطابق ست که خوض در لهو باشد
و اینکه محمد غزالی نوشته که از صحابه و اولیاء الله سماع و رقص ثابت ست و عوام
که می کنند بحدیث من تشبه بقوم فهو منهم درین باب پیروی نیکان اند
از غفلت اوست ورنه خیال باید کرد که از صحابه بالکل ثابت نیست چنانچه خود محمد غزالی
بغیر حالت جعفر و زید بغیر نام کسی دیگر از صحابه نوشته که آن کرده است و در قصه جعفر
و زید رقص ثابت نشده و نیز که از اولیاء الله ثابت ست یا نه جواب این بعد ازین در فصل
دیگر نوشته خواهد شد مگر تعجب ست که عوام صرف از صوفیه بسبب سماع و رقص مشبه
خواهند شد تا بحشر و حشار و فرقه میراثیان که رقص کنند آن بدرجه اولی درین تشبیه
بدرجه عالیه خواهند رسید اعاذنا الله منه و نیز این امر هم قابل غور ست که از صحابه
رقص بالکل ثابت نیست هر چه هست از حبشه یا از کفاران که مصداق ما کان
صلوتهم عند البیت الا مکاء و تصدیة اند ثابت ست و این هر دو مسلمان
نبودند بلکه از حبشه وقت این لهو ثابت نیست که اسلام آورده بودند یا نه بلکه این قول
اوشان که محمد عبد صالح دلالت دارد که از اسلام واقف نبودند ورنه رسول الله صلعم
می گفتند پس تشبیه رقص باین هر دو می رسد و تعجب است که صوفیه را باین ها
تشبیه داده شود و گفته شود که من تشبه بقوم فهو منهم و این قول محمد غزالی که ان السماع
[illegible] مطلقا و ان منکره اما کافر او فاسق هو اکلا منها بالمریدین و غیرها

لاولیاء اللہ تعالیٰ غلط محض ست کہ از دلائل شرعیہ چنانکہ مذکور شد دعوے
محمد غزالی ثابت نیست و برا باحت مطلق سماع جمہور سنت وجماعت نرفتند پس بقول
محمد غزالی جملہ یا فاسق اند و یا کافر اند مع آئمہ اربعہ وغیرہ از اکابر محدثین خصوصاً
امامنا الاعظم ابوحنیفہ رح باول درجہ خواہد بود چراکہ او مطلق حرام گفتہ و ما مردم کہ
مقلد او ہستیم در وادی کفر جملہ را محمد غزالی داخل کردہ مگر شکر ست کہ مؤلف باقی ماندہ است
چراکہ او از مقلدین مذہبی یا مقلدین فرقہ اہلحدیث نیست و نخواہد بود۔ لاحول ولا
قوۃ الا باللہ وشاید مؤلف وقت تحریر این کلمات محمد غزالی از انبساط نفس بہوار
پچیدہ باشد و اینکہ مؤلف حوالۂ صوفیہ در تحریر خود دادہ در فصل پسین حال این بیان خواہد
شد انشاء اللہ تعالیٰ انتہی قول الغزالی۔ و بغیر از قول محمد غزالی مؤلف قول فتاویٰ
مستورات القضات بر اثبات دعوی خود ہم نقل کردہ وہو ہذا کہ من انکر السماع فقد
انکر سبعین صدیقا۔ نام مصنف این فتاویٰ معلوم نیست و نہ این فتاویٰ متداول
است پس معلوم نمی شود کہ از کدام مذہب است و از کتاب غیر معروف فتویٰ گرفتن
جائز نباشد کما ذکر و قول این ہم مجمل ست تفصیل بیان نکردہ کہ آن ہفتاد صدیق کدام
کسان اند پس این قول قابل حجت نیست و نیز مؤلف برائی قول غزالی بخواہش
این ــــہ کہ در سلک مریدانش باشم و قول طحطاوی برتائید رقص ہم نقل کردہ
مگر از وثبوت رقص در مذہب حنفی و نیز برائے تردید اقوال فقہاء مذہب حنفی وغیرہ
فائدہ رسد اول کہ حال طحطاوی پیش مذکور شدہ ست کہ او از فقہا قابل فتویٰ خلاف
قول امام نیست و نیز در ینجا او گفتہ ومن الفقہاء من لم یمنع الرقص و من برائے
تبعیض ست کہ ازین تبعیض صراحتہ ثابت ست کہ خلاف جمہور فقہا ست و خلاف مذہب است
زیرا کہ مسئلہ کہ بہ قیل ومن وغیرہ حروف کہ از انہا بعضیت وغیرہ پیدا ست باشد بموجب
قواعد اصول حنفی آن از روایت شاذہ و متروکہ باشد بلکہ مردودہ و قابل اعتبار
نباشد چنانچہ این قاعدہ را در اول مفصل نوشتہ شدہ و آنکہ فتوی بلقینی و برہان الدین
ابناسی ست بلقینی شافعی ست کہ فتوی او در مذہب حنفی کارآمد نیست و برہان الدین ابناسی

را حال معلوم نیست و تا وقتیکه حال او از طبقات مذکوره بالا معلوم نشود قول و فتوی
او کالعدم است.

فصل ششم

در تردید استدلال مؤلف و محمد غزالی از افعال
و اقوال صوفیه محمد عبد الحق نوشته که ولایت جنید و شبلی و معروف کرخی و عبد الله بن
تستری مسلم است و از ایشان تواجد ثابت است و حواله رساله قشیریه داده و مؤلف حواله
صراط مستقیم که از ملفوظات سید احمد صاحب است و حواله مکتوبات مجدد الف ثانی و قول
شیخ عبد الحق داده مگر ازین حواله جات دعوی هر دو ثابت نمی شود بدلائل ذیل (۱)
طحطاوی و مولوی اسمعیل صاحب و شاه عبد العزیز صاحب و ملا علی قاری و شیخ عبد الحق
سماع مخصوص را مباح نوشته اند و محمد غزالی و صاحب دستور القضاة و صاحب سفر السعادت
سماع مع مزامیر را معه رقص جائز نوشته و طحطاوی و ملا علی قاری صاحب بنقل مؤلف
بعضی آلات را جائز نوشته و مولوی اسمعیل صاحب آلات را جائز ندارند ازین سبب که
یکی بدیگری مخالفت دارد به هیئت مجموعی ثبوت دعوی مؤلف از ایشان حاصل نیست
(۲) مؤلف نوشته بود که از اقوال و افعال صوفیه ثبوت خواهد کرد مگر قولی از کسی
صوفی پیش نکرده صرف افعال شان نقل آورده (۳) هرچه نقل آورده بغیر از مجدد
صاحب و سید احمد صاحب باقی صوفی مشهور نیستند (۴) از بیان مولوی اسمعیل صاحب
و شیخ عبد الحق دو خلل در دعوی مؤلف پیدا است اول که مولوی اسمعیل صاحب سماع
بلا مزامیر نوشته این هم نوشته که از انبیاء و صحابه ماثور نیست حالانکه مؤلف
دعوی کرده بود و براء ابن مسعود و قرظه که از اصحاب اند روایت بسیار است و شیخ
عبد الحق صاحب صرف صوت حسن را مباح نوشته و مؤلف طبل و غیره مزامیر را
سماع نوشته بلکه آلات لهو را عبادت قرار داده و بنام معابد نوشته (۵) مؤلف
در وصیت نامه خود نوشته که مولوی اسمعیل صاحب از علماء شاذه هست پس حالتیکه
خود او را غیر معتبر داند تا قول او را چرا با استدلال آورده (۶) اگرچه مولوی اسمعیل صاحب
و شیخ عبد الحق از علماء متبحرین اند مگر وقتیکه در کتب احکام کلام ایشان باشد مطابق
دلائل منصوص یا اجماع باشد تا البته به تفسیر و بیان شان ظن خیر خواهیم

محض از خیال خود بیان از علم تاریخ کلام کنند و مخالف معمول علماء باشند تا تقلید اوشان
لازم نیست و ظاہر ست کہ مولانا اسمٰعیل صاحب درینجا قول از خیال خود کردہ و شیخ
عبد الحق صاحب صرف بطور تاریخ تذکرہ کردہ و در نقل تاریخ التزام صحت نباشد
پس اقوال اوشان درین محل قابل حجت نیستند خصوصاً وقتیکہ نصوص و اقوال
محدثین خلاف ایشان ست (۷) ظاہر ست کہ وقتیکہ از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
حدیث آوردن ست تا باسناد صحیح روایت آوردن ضروری ست و جائیکہ از صوفی
قولی یا فعلی روایت بکار ست و از ان تمسک گرفتنی ست در ان ہم قاعدہ روایت مستقل
صحیح مرعی داشتن لازم ست ورنہ ہر قول کہ نقل ست اعتبار داشتن و در تمسک آوردن
بو الہوسی ست و ازین ہم منکر را گنجایش قوی ست کہ ازین نقول انکار کند کہ از
صوفیہ این کار صادر نشدہ برای اینکہ صوفی از صفائی ست و ولی از ولایت ست
و ولایت اتقاء کامل را گویند کہ دران ہیچی خلاف شرع نباشد و قطع نظر از دلائل
حرمت اگر دیدہ شود تاہم این امر مسلم ست کہ در مسئلہ سماع و غنا و رقص اختلاف ست
و اینہا خلاف در حل و حرمت ست و بہ مشتبہ امر قدم نہادن از اتقاء خارج
و داخل در حرمت ست کما جاء عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحلال بین والحرام
بین و بینہما مشتبہات لا یعلمہن کثیر من الناس فمن اتقی الشبہات استبرأ
لدینہ و عرضہ و من وقع فی الشبہات وقع فی الحرام پس بر صوفی و ولی خصوصاً
کہ بر گروہ اولیاء اللہ چسان خیال کردن صحیح خواہد شد کہ اوشان در امر مشتبہ آ
کردہ باشند (۸) ہر قدر کہ حوالجات پیش کردہ شدند از انہا معلوم نمی شود کہ صوفیہ
این فعل را بسند از شارع علیہ السلام اختیار کردند یا بالہام خود و اگر سند از شارع علیہ السلام
دارند تا ہمون اسناد اند کہ مؤلف رسالہ غنا پیش کردہ یا علاوہ از ینہا اگر ہمون اند
تا از ینہا اثبات حل حاصل نیست و اگر غیر از ینہا دیگر سند ہست تا پیش کردن
باید و اگر از الہام خود کردند تا الہام اوشان قابل سند نیست کما تقرر فی الاصول
والہام الاولیاء حجۃ فی حق انفسہم من وافق الشریعۃ ولم یتعد الی غیرہم

كذا في نور الانوار وقال في حاشيته وان خالفت الشريعة المحمدية
فهو ليس بحجة لا في حق نفسه ولا في حق غيره انما هو من الشيطان الضال
المضل وهكذا قال عامة العلماء ومشى عليه الامام السهروردي واعتمده
الامام الرازي وابن الصلاح من الشافعية كذا في الصبح الصادق فليس للولي
ان يدعو غيره الى الهامه ولا ان يمنع مجتهدا ان يعمل باجتهاده الصحيح وان تم
بالالهام ان اجتهاده خطاء (۹) نہ در قول محمد غزالی و در نقول مولف تفسیر
ملفوظات سید احمد صاحب هیچ سنت گرامی منسوخی قول کرده که این ها از سنت یا
مستحب بود یا از بدعت یا سرایان را حرام کرده که هیچ شخص سماع اقدام نشنید (۱۰)
ارکان صوفیه قولا هم از این سماع منع کرده اند و شخص را بد دانسته اند و این قول از ثقات
پیشوایان و شان سید هیئت شان حضرت محی الدین عبد القادر جیلانی رحمه
که مشهور اند در کتاب غنیة الطالبین از تصنیف آنحضرت است به تواتر مشهور است
در باب ادب الاکل و الشرب آورده است ثم الذي ذكرنا اذا كان خاليا عن
المنكر كالطبل والمزمار والعود والناي والصنوج والشبابة والرباب والمعازف
والطنابير والحيوان الذي يلعب به التركي لا يجالس لان جميع ذلك محرم لما الدف
فيجوز استعماله في النكاح وسماع الغزل بالقضيب والرقص مكروه كما فسر بعض المفسرين
قوله عز وجل ومن الناس من يشتري لهو الحديث هو الغناء والشعر وجاء في بعض
الاحاديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الغناء ينبت النفاق في القلب
كما ينبت السيل البقل وسئل الشبلي عن الغناء فقيل احق هو قال لا قال
فماذا بعد الحق الا الضلال ثم يكفي كراهتها في ذلك من ثوران الطبع
وهيجان الشهوة والميل الى النسوان واباطيل النفوس ونحو ذلك والطرب
والسخف والاثارة والاشتغال بذكر الله تعالى احب واسلم لمن امن بالله
واليوم الاخر انتهى. و در شرح سفر المخزون نوشته که کما حقه جنید بیاد کرده دیکھا
شیطان کو خواب میں اور پوچھا تیرے جی میں کچھ ہے کہ کیا تھ پاتا ہے تو

ہمارے یارون کو کسی چیز سے اوس نے کہا ہان دو وقت مین ایک تو راگ
مین اور ایک نظر کرنے مین پس داخل ہوتا ہون او نہین انتہی۔ و در مکتوب
دویست و شصت و شش امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ عنہ کہ مؤلفہم از دستند آورده
نوشتہ است کہ حضرت خواجہ نقشبند علمای بخارا جمع کرده بخانقاه حضرت امیر کلال
برده بودند تا ایشان را از ذکر جہر منع فرمایند علما بحضرت امیر گفتند کہ ذکر جہر بدعت است
منع کنند ایشان در جواب فرمودند کہ نکنیم۔ اکابر دین طریقت ہرگاه در منع ذکر جہر این
مبالغہ نمایند از سماع و رقص و وجد چہ گویند احوال و مواجید کہ بر سماع
مترتب شوند نزد فقیر از قبیل استدراجات است چہ اہل استدراج را نیز احوال
و اذواق دست می دہد و کشف و مکاشفہ معاینہ در مرایای صور عالم مثال بظہور
می آید حکمای یونان و جوگیہ و براہمہ ہند درین معنے شریک اند علامت صدق
احوال موافقت علوم شرعیہ است با اجتناب از ارتکاب امور محرمہ و مشتبہہ
پیدا شد کہ رقص و سماع فی الحقیقت داخل لہو و لعب است آیہ کریمہ و من الناس
من یشتری لہو الحدیث در شان منع سرود نازل شده است چنانچہ مجاہد
کہ شاگرد ابن عباس است و از کبار تابعین است میگوید کہ مراد از لہو الحدیث سرود است
وفی المدارک السمر والغناء وکان ابن عباس وابن مسعود رض یحلفان انہ
الغناء وقال مجاہد فی قولہ تعالی والذین لا یشہدون الزور ای لا یحضرون اغنار
و آیات و احادیث و روایات فقہیہ در حرمت غنا بسیار است بحدیکہ احصار ان متعذر
است منع و اگر شخصے حدیث منسوخ ... یا روایت شاذه را در اباحت سرود
بیارد اعتبار نباید کرد کہ فقہا در ہیچ وقتے و زمانے فتوی باباحت سرود نداده اند
در رقص و پاکوبی را تجویز نفرموده چنانچہ در ملتقط رسالہ امام ہمام ضیاء الدین شامی مذکور
است و عمل صوفیہ در حل و حرمت سند نیست۔ ہمین بس نیست کہ ما ایشانرا معذور داریم
و ملامت نکنیم و امر ایشانرا بحق سبحانہ وتعالی مفوض داریم اینجا قول امام ابی حنیفہ و امام

عمل پیران خود را بہانہ ساختہ سرود و رقص را دین و ملت خود گرفتہ اند و طاعت و عبادت ساختہ اولئک الذین اتخذوا دینہم لہوا و لعبا انتہی و آنکہ مولف قول مجدد صاحب از مکتوب دویست و ہشتاد و پنجم نقل کردہ از آن ہیچیک فتوی بر جواز از مجدد صاحب یافتہ نمی شود صرف حالتی منفعت بیان کردہ اند مگر این نگفتہ اند کہ فعل سماع جائز است و شاید مولف مکتوب ہذا را ندیدہ و نہ شنیدہ باشد و نہ مطلب را فہمیدہ زیرا کہ مجدد صاحب در مکتوب محولہ مولف ہمین قدر نوشتہ کہ جماعت را نافع است منفعت عام است کہ برای استدراج باشد یا ولایت و نہ گفتہ کہ جائز است بلکہ اصل مدعا مجدد صاحب ہمین است کہ در مکتوب ۲۶۶ مندرج است۔

مواہیر علمای ولایت بر حرمت مطلق سماع غنا

القول بحل السماع وضرب الدف باطل من اعتبر علیہ کما اعتبر علیہ المولوی فیض عالم فوقع فی حیز البطلان والخذلان ومن عمل علیہ فقد وقع معہ فی قعر النیران

العبد مولوی غلام رسول ساکن محمد پور۔ جواب المجیب حق و قول مولف الرسالۃ مردود لا یعبا بہ

العبد حاجی محمد نور ساکن سریکوٹ در فتاوی برہنہ نوشتہ وفی الحدیث استماع الملاہی معصیۃ والجلوس علیہا فسق والتلذذ بہا من الکفر و این از جہت تغلیظ گناہ است یا از برای استحلال و سرود شنیدن و مزامیر گفتن آن نیز گناہ است کبیرہ و در ہمہ ادیان تا کفار را منع کردہ شود و در جامع البدعت گفتہ کہ این نزدیک امام اعظم و صاحبیہ حرام است مطلقا خواہ اہل باشد یا نہ برای خود باشد یا برای غیر ہفتاد و ہفت مجتہد نعمانی بر این اتفاق کردہ اند ہیچ یکی را از علمای نعمانی درین مسئلہ اختلاف نیست و شیخ اکمل الدین در کتاب اشراق گفتہ کہ غنا نزدیک امام ابی حنیفہ و اہل عراق حرام است و نزدیک امام شافعی مکروہ یعنی حرام و مشہور از مذہب مالک نیز ہمین است و امام احمد حنبل و اہل عراق را قول است و شیخ شہاب الدین در عوارف گفتہ کہ اجماع کردہ اند علمای بر حرمت سماع و مبالغہ کردہ اند و در مغنی گفتہ کہ لہو الحدیث غنا است و حمل او کافر است و فیلا یا و فاقا

شنود تا نشنود و لهذا پیغمبر علیه السلام انگشت در گوش می آورد چون ملاهی بگوش او می نهاد۔

العبد فقیر فضل الٰہی سکنہ حضرو۔ العبد فقیر نعمان ساکن نوی کلی مردان۔ العبد حافظ سرند پیتاوری

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ قال اللہ تعالیٰ ومن الناس من یشتری لھو الحدیث عن ابن مسعود رضا ان الغنا ینبت النفاق کما ینبت الماء البقل وعن ابی امامۃ عن النبیؐ انہ قال ما من رجل رفع عقیرتہ بغناء الا بعث اللہ تعالیٰ لہ شیطانین علی منکبیہ یضربان باعقابھما علی صدرہ حتی یمسک وفی التاتارخانیۃ اعلم ان التغنی حرام فی جمیع الادیان واول من تغنی ابلیس کما فی القھستانی واول من احدث الرقص والتواجد اصحاب السامری اتخذ لھم عجلا جسدا لہ خوار قاموا یرقصون حولیہ ویتواجدون فھو دین الکفار وعبادتھم واول من احدث القصیب لزنادقۃ لیشتغلوا بہ المسلمین عن کتاب اللہ تعالیٰ کذا فی تفسیر القرطبی قال فی الزیادات اذا اوصی بما ھو معصیۃ عندنا وعند اھل الکتاب منھا الوصیۃ للمغنیین والمغنیات وحکی عن ظھیر الدین المرغینانی رحمۃ اللہ علیہ انہ قال من قال لمقری زماننا احسنت عند قرأتہ یکفر انتھی ووجھہ ان التغنی للناس لما کان حراما بالاجماع کان قطعیا فتحسینہ تحلیل الحرام وکذا کل تحسین القبیح القطعی کفر وصاحب الھدایۃ والذخیرۃ سمیاہ کبیرۃ فی التغنی للناس فی غیر الاعیاد والعرس ویدخل فیہ تغنی صوفیۃ زماننا فی المسجد والدعوات بالاشعار والاذکار مع اختلاط اھل الھوام والمرد بل ھذا اشد من کل تغنی لانہ مع اعتقاد العبادۃ واما التغنی وحدہ بالاشعار لدفع الوحشۃ او فی الاعیاد والعرس فاختلفوا فیہ فالصواب منعہ مطلقا فی ھذا الزمان ۱۲ طریقہ محمدیہ من عینیھا ونفسھا صفحہ ۳۱۸۔ فالقول بحل الغناء والسماع فی ھذا الزمان قول مخالف لمذھب امامنا الاعظم النعمان رحمۃ اللہ علیہ بل ھو قول حدث من قائلہ باغوای الشیطان لان مسئلۃ الغناء والسماع مختلفۃ فیھا فکم من روایات تبیح الغناء وکم من روایات تحرم واذا اجتمع المبیح والمحرم رجح المحرم کما ھو قاعدۃ من قواعد الاصول وصرح فی التفسیر الاحمدی ومذھب امامنا الاعظم الاکرم الاشرف الفتوی بحرمۃ الغناء والسماع مطلقا فی ھذا الزمان فمن انکرہ فعلیہ البیان لا لمن یحرم ۱۲

فقول اللسان بل بالدليل والبرهان ودلائل مصنف رسالة الوجيز في اباحة الغناء

لا يثبت بها مدعاه ۱۲ ولولا ضيق الوقت لبسطت بسطاً تاماً ۱۲ فقط العبد فضل احمد ساکن شیخان

العبد ولی محمد ساکن ایضاً ـ فقیر عطر شاه ساکن قاضی پور ـ شاه صاحب ساکن زروبی اتمان زی

العبد فقیر سعد الله ساکن حسن واه ـ فقیر سربلند ساکن کنڈی ـ بضیر ملا صاحب ساکن جلالیه

العبد فقیر نور احمد غورغشتی بقلم خود ـ فقیر بهاؤ الدین غورغشتی ـ فقیر رحمة الله ساکن سریکوٹ

العبد فقیر سندی ساکن شاه منصور اتمان خیل ـ مولوی عبد الرحمن ساکن سلیم خان

العبد فقیر قاضی ساکن گڑھی ـ فقیر فضل احمد ساکن هنڈ ـ شاه غریب ساکن مانیری

صاحب هذه الرسالة مصیب وصاحب الوجیز مخطئ غوی لاسیما مخالف من مذهب

امام الهمام ابی حنیفة نعم مفتی جان محمد ساکن شیخ الملک کهته ـ مولوی سید امیر ساکن گرهان

مولوی حضرت میر ساکن ایضاً ـ حامداً ومصلیاً وبعد فان مسئلة السماع والغناء من معارك

العلماء الاذكياء ومدارك الفضلاء الاتقياء من الصوفية والمحدثين والفقهاء فاختلفوا

فيها اختلافاً شديداً وجادلوا فيها جدالاً مديداً فمن محرم ومحلل تفصيلاً فصيلاً والاحرى

لذوي النهى هو هذا كما هو مذهب الامام الهمام الاعظم رح اذا تعارض المحرم والمبيح

فالترجيح للمحرم فالمبيح في هذه الايام المالئة بالبدع والمحن فاتح لابواب الآثام والفتن

وتارك لمذهب هذا الامام الهمام مع ان اكثر روايات مذهبه متواطئة على التحريم القوي

كما لا يخفى على متتبع آثارهم ومتتبع انوارهم. محمد علی ابن سید علی قاطن ابیب من قری التناول

عند خان الخوانین نواب محمد اکرم خان تاب الله علیه الی العالم

تقریظ لطیف نتیجه فکر شیخ العصر افصح البلغا صاحب بیان ... مولوی محمد حسن

بر خاطر پاک ضمیر دراک صدرنشینان محافل ادراک واضح باد که رب العالم وعالمیان آفرینش انسیان

وجنیان برای عبادت ومعرفت خود کرده وآن بی عبودیت صرفه که مقصود از اتباع رسول مقبول است

مقبول نیست ـ شعر: قفل قربان کن به پیش مصطفی * حسبی الله گو الله بس کفی * بیش از بندگی

چاره نیست انبیا صلوات الله علیهم اجمعین واولیا از صحابه وتابعین ومتبع ایشان از فقها وصوفیه

ومحدثین همه آنچه یافتند از همین اتباع سنت یافتند و هرچه در دار الجزا از رضاء خداوند کریم
وجنت نعیم از قصور وغلمان ونسیم وغیره مالا عین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب
بشر یابی کند از برکت این اتباع سنت خواهد بود و همگی محبوبیت منحصر در طفولیت سرور محبوبان
سرفتر برگزیدگان محمد صلی الله علیه وسلم است ه چو سایه در قدم سرو سرفراز توام + مرید سلسله
گیسوی و دراز توام + پس هر قیاسی و اجتهادی و یا کشفی و یا الهامی که از قول و فعل آن امام
اقدم و متبوع اعظم صلی الله علیه وسلم مخالف آید و عمل صحابه کرام و تابعین و اتباع عظام بر آن
یافته نشده اصلا شان اعتماد و سزاوار اعتنا نخواهد شد اگرچه از فقیه کامل مخصوص شان نیز ه مصطفی
سر کمال مجذوبی بود شده بکرم بنام محبوبی + هر که با او شراکت خواهد + جان بیاید متابعت کار
خویشتن را با او کند مانند + تا شود همچو او سعادتمند + درین قحط سالی علم و عمل الاسلام
بدء غریبا و سیعود غریبا اگرچه حرف قدردانی علوم دینیه از صفحه ضمائر ارباب بصائر
نسیا منسیا گشته و کره کسوف پردۀ سیماء مطلعت علوم فقاهت در نهم نشسته
وسحاب تاروای خسوف جهالت بالیار ادبار فنون کیاست و فراست باهم پیوسته
مگر آن عالی همت جوهرشناس بلند حوصلۀ روشن قیاس را نشنیده بلکه بچشم خود دیده که
گوهر آبدار علم را بنرخ جوهر جان خریدار است و در شاهوار عمل را ثمن بیش از آن طلبکار عنان
فتح بنیان توجهش پیوسته منعطف ضم اجزای پریشان دفتر علوم معطوف و ذات لازم البرکاتش
باوصاف کسر نفسی و تواضع ارباب فهوم موصوف قدردانی علما در خمیر او سرشته نفع رسانی
طلبا در ضمیر او اعنی مشید بنیان السلطنة والریاسة مؤسس ارکان التربیة والسیاسة
بانی مبانی العدالة صاحب العزم والجلالة حامی رباب الدین والملة ماحی مراسم الکفر
والشرک والبدعة الخالص نیته فی اعلاء کلمة الله والخالص طویته فی احیاء سنة رسول الله
اعنی قاضی صاحب محمد میر عالم الهزاروی السکندروی خلد الله ملکه واجری فی بحار
المرام فلکه - زبانی کجا که بعد گاری دوات دهان بسته تنکرش میسر بید و دهنی کو که بدستیاری
قلم و بان شکسته بوصفش سر گراید ناچار عنان شهسوار خامه و دو زبان را ازین عرصه ناپیدا
کنار بدست اعتذار عجز در ساخته بسوی ادای دعا معطوف میدارد و جوهر عرض

[illegible]

مطلب را منصوب خواطر طلاب و مرفوع ضمائر اولی الالباب سازد که سعی حسن با تمامش آن نقدیست
و درین کتاب مستطاب بتنقیح مطلوبات حرمت سماع و توضیح تردیدات خیالات اخوان الملاهی و اهل ابداع ابرام
یافته که تا حال پرتو عقل کسی از ماهرین علوم نقلیه بران در طبع نتافته فیض روح القدس گر باز مدد فرماید
دیگران هم بکنند آنچه مسیحا میکرد + بر زور بازو سی آن طباع بالغ نظر و ضباع هنر پرور گواهیست
صادق از احادیث و قرآن دیگر چه حاجت بیان و شاهدیست ناطق از مواهب علما و فضلا و کذلک
جعلناکم امة وسطا لتکونوا شهداء علی الناس. زیاده ازین چه ضرورت برهان ه آب دار
لعلت یکی نخواهد بود + اگر هزار عقیق از یمن شود پیدا + توصیف تالیف تحریر نیست از خواندن
و شنیدن ظاهر و باهر خواهد شد بقول مشهور مشک آنست که خود ببوید نه که عطار بگوید هر کس که درین رساله
نافعه تدبر و تامل نماید بی ریب از شکوک علما هوائیه و شبهات مبتدعه صوفیه خلافیه زنادقیه نجات
یابد و اتباع طریقه حنیفیه محمدیه بطور صحابه کرام و اولاد عظام و تابعین و تبع تابعین و ائمه مجتهدین و علمای
صالحین و اولیا متقدمین و متاخرین رحمهم الله تعالی علیهم اجمعین ازین مسائل مسطوره نصیب او گردد تتمه از
مباحث مسطوره که در ضمیر این فقیر آمده بود بعرض خواطر طلاب اولی الالباب میرساند شاه
عبد العزیز صاحب در بستان المحدثین در احوال عبد الله بن المبارک نوشته که در ایام جوانی بشرب نبیذ مبتلا
بودند و آنچه لوازم این شغل ست از استماع ملاهی و سرود و صحبت یاران که ناگهی نیز از دست نمی دادند
یکبار در موسم پختگی سیب در باغی داخل شدند و یاران و رفیقان ایشان دعوت کردند و طعام و شراب
بسیار بتکلف حاضر ساختند و مشغول لهو و طرب گشتند تا آنکه مستی غالب آمد و بیهوش افتادند چون آخر
سحر شد بیدار شدند در آن وقت چنگ را دست گرفته خواستند که بنوازند و سرود مستی آغاز نهادند دیدند که
چنگ هرگز آواز نمی دهد در این کار مهارت تمام داشتند تارها را نیز مستحکم کردند باز همان قسم صدا داد تا آنکه
چنگ بقدرت الهی گویا شد و چون آدمی این آیت را تلاوت نمود الم یان للذین امنوا ان تخشع
قلوبهم لذکر الله ایشان متنبه شده چنگ را شکسته برانداختند و نبیذ را ریختند و جامها شکستند و ملوا
ماکر و در بر داشتند و دریدند و بطلب علم اشتغال ورزیدند انتهی درینجا تامل باید کرد که از ابن المبارک کدام
عالم شامل و صوفی کامل تر باشد که او را سماع غنا حلال شمرده اند حافظ ابن تیمیه درین باب نسخه
مستقل نوشته و خلاصه مضمونش این ست که بعض اهل تصوف که قائل سماع و مجوز وجد و حالت اند دلیل

گرفته اند با نچه محمد بن طاہر مقدسی در مسئلہ سماع و در صفت تصوف گفته که ان النبی صلعم انشده اعرابی
؎ لقد لسعت حیة الهوی کبدی + فلا طبیب لها ولا راقی + الا الطبیب الذی شغفت به + فعنده
رقیتی وتریاقی + وانه تواجد حتی سقطت البردة عن منکبیه فقال له معاویة ما احسن لهوکم فقال
مهلا یا معویة لیس بکریم من لم یتواجد عند ذکر الحبیب - وهو حدیث مکذوب موضوع باتفاق اهل العلم
بهذا الشان لکن رخص النبی صلعم فی انواع من اللهو فی العرس ونحوه کما رخص للنساء ان یضربن بالدفوف
فی الاعراس والافراح واما الرجال علی عهده صلعم فلم یکن احد یضرب بدف ولا یصفق بکف بل قد ثبت
عنه فی الصحیح انه قال انما التصفیق للنساء ولما کان الغناء والضرب بالدف والکف من عمل النساء کان
السلف یسمون من یفعل ذلک من الرجال مخنثا ویسمون الرجال المغنین مخانیث وهذا مشهور من کلامهم
ومن هذا الباب حدیث عائشة لما دخل علیها ابو بکر فی ایام العید وعندها جاریتان تحدثان ففی هذا الحدیث
بیان ان هذا لم یکن من عادة النبی صلعم واصحابه الاجتماع علیه ولهذا سماه الصدیق مزمار الشیطان
والنبی صلعم اقر الجواری علیه لانه یوم عید والصغار یرخص لهم فی اللعب فی الاعیاد کما جاء فی الحدیث
لیعلم المشرکون ان فی دیننا فسحة وکان لعائشة لعب تلعب بهن ویجئن صواحبها من النسوة
یلعبن معها ولیس فی الحدیث الجاریتین ان النبی صلعم استمع الی ذلک والامر والنهی انما یتعلق
بالاستماع لا بمجرد السماع کما فی الرویة بما یحصل منها بغیر الاختیار وکذلک فی اشتمام الطیب انما
ینهی المحرم عن قصد الشم فاما اذا شم ما لا یقصده فانه لا اثم علیه وکذلک فی مباشرة المحرمات
کالحواس الخمس من السمع والبصر والشم والذوق واللمس انما یتعلق الامر والنهی من ذلک بما للعبد فیه
قصد وعمل واما ما یحصل بغیر اختیاره فلا امر فیه ولا نهی وهذا مما وجه به الحدیث الذی فی السنن
عن ابن عمر انه کان مع النبی صلعم فسمع صوت زمارة راع فعدل عن الطریق وقال هل تسمع هل تسمع
حتی انقطع الصوت فان من الناس من لا یقول بتقدیر صحة الحدیث لم یامر ابن عمر بسد اذنیه
فیجاب بانه کان صغیرا ویجاب بانه لم یکن یستمع وانما کان یسمع وهذا لا اثم فیه وانما فعل ذلک
طلبا للافضل والاکمل کمن اجتاز بطریق فسمع قوما یتکلمون بکلام محرم فسد اذنیه لم یاثم بذلک
اللهم الا ان یکون فی سماعه ضرر دینی لا یندفع الا بالسد - واذا عرف هذا فاعلم انه لم یکن فی عنفوان
القرون الثلثة المفضلة لا بالحجاز ولا بالشام ولا بالیمن ولا مصر والمغرب ولا العراق وخراسان

من اهل الدین والصلاح والزهد والعبادة من یجتمع علی مثل سماع المکاء والتصدیة لا بدف
ولا یکف وانما حدث هذا بعد ذلک فی اواخر المائة الثانیة فلما راه الائمة انکروه وکرهوه
واکابر المشیوخ الصالحین لم یحضروه مثل ابراهیم بن ادهم والفضیل بن عیاض ومعروف الکرخی
وابو سلیمان الدارانی واحمد بن ابی الحواری والسری السقطی وامثالهم من المشیوخ المحمودین ترکوه فی آخر
امرهم واعیان المشائخ عابوا اهله کما فعل ذلک الشیخ عبد القادر والشیخ ابو البیان وغیرهما من
المشائخ۔ فقال الشافعی رح خلفت ببغداد شیئًا احدثه الزنادقة یسمونه التغبیر یصدون به
الناس عن القرآن۔ وما ذکر الشافعی کلام امام خبیر باصول الاسلام فان هذا السماع لم
یرغب به ویدعوا الیه فی الاصل الا من هو متهم بالزندقة کابن الراوندی والفارابی وابن سینا
وامثالهم کما ذکر ابو عبد الرحمن السلمی فی مسئلة السماع عن ابن الراوندی انه قال اختلف
الفقهاء فی السماع فاباحه قوم وکرهه قوم وانا اوجبه او قال امر به فخالف اجماع العلماء
فی الامر به والفارابی کان بارعا فی الغناء الذی یسمونه الموسیقا وله فیه طریقة عند اهل
صناعة الغناء وحکایة مع اهل همدان مشهورة لما ضرب فابکاهم ثم اضحکهم ثم نومهم ثم
خرج وابن سینا ذکر فی اشاراته فی مقامات العارفین فی الترغیب فیه وفی عشق الصور
ما یناسب طریقة اسلافه الفلاسفة الصابئین واخوانه الاسماعیلیة القرامطة الباطنیة
وبالجملة فمن فعل هذه الملاهی علی وجه الدیانة والتقرب فلا ریب فی ضلالته وجهالته
واما اذا فعلها علی وجه التمتع والتلعب فمذهب الائمة الاربعة ان آلات اللهو کلها حرام
ولم یذکر احد من اتباع الائمة فی آلات اللهو نزاعا الا ان بعض المتاخرین من اصحاب الشافعی
ذکر فی الیراع وجهین بخلاف الاوتار ونحوها فانهم لم یذکروا فیها نزاعا واما
العراقیون هم اعلم بمذهبه واتبع له فلم یذکروا نزاعا لا فی هذا بل صنف افضلهم
فی وقته ابو الطیب الطبری شیخ الشیخ ابی اسحق الشیرازی فی ذلک مصنفا
معروفا ولکن تکلموا فی الغناء المجرد عن آلات اللهو هل هو حرام او مکروه
او مباح وذکر اصحاب احمد لهم فی ذلک ثلثة اقوال وذکروا عن الشافعی قولین
ولم یذکروا عن ابی حنیفة ومالک فی ذلک نزاعا وذکر زکریا بن یحیی الساجی

انه لم يخالف في ذلك من الفقهاء المتقدمين الا ابراهيم بن سعد من اهل البصرة
وما ذكره ابو عبد الرحمن السلمي وابو القاسم القشيري وغيرهما عن مالك واهل
المدينة في ذلك فغلط وانما وقعت الشبهة فيه لان بعض اهل المدينة
كان يحضر السماع الا ان هذا ليس فعل ائمتهم و فقهائهم
بل قال اسحق بن عيسى الطباع سالت مالكا عما يرخص فيه
اهل المدينة من الغناء فقال انما يفعله عندنا الفساق
وهذا معروف في كتب اصحاب مالك
وهم اعلم بمذهب اهل المدينة
انتهى مختصرا فقط

الحمد لله اولا
واخرا

تمت

سنہ ۱۳۱۹ھ
کاتب الحروف

اعلان

سنہ ۱۳۱۱ھ
محمد شاہ سوار عفی عنہ

تعداد جلد (۱۵۰) ۔۔۔ قیمت فی جلد ۔۔۔۔۔۔۔۔ (۵ ۔ ۱۱)